

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
VĒSTURES UN ARHEOLOĢIJAS NODAĻA

Vēstures un arheoloģijas maģistra studiju programmas

2. kursa studente

Linda Skābene

stud. apl. nr. ls19088

LIELVĀRDES-LIELJUMPRAVAS DRAUDZES NOVADS 19. GADSIMTA PIRMAJĀ
PUŠĒ
MAĢISTRA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs

Doc. Mārtiņš Mintauris

RĪGA 2024

ANOTĀCIJA

Līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu un attiecīgajām izmaiņām sociālajā iekārtā 19. gadsimts Vidzemē bija pārmaiņu laiks. Šīs pārmaiņas var pētīt caur guberņas administratīvo vienību – draudžu novadu vēsturi. Šī darba mērķis ir izpētīt un aprakstīt Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu laikā no 1800. līdz 1866. gadam, sniedzot pirmo akadēmisko aprakstu par ikdienas dzīvi šajā visā draudzes novadā. Tajā aprakstītas iedzīvotāju saimnieciskās un sociālās aktivitātes šajā pārmaiņu laikā, īpašu uzmanību pievēršot saimnieciskās ražošanas, reliģiskās un sabiedriskās dzīves un zemnieku izglītības iespēju jomām. Pētījumā parādīta spriedze starp zemniekiem un muižniekiem, baznīcas nozīme sociālajā dzīvē un mācītāja lēmumu iespaidotā situācija draudzes novada zemnieku izglītības jomā, ievietojot to Vidzemes guberņas vēsturisko norišu kontekstā.

Atslēgvārdi: 19. gadsimts, Vidzeme, Lielvārde, Lieljumprava, dzimtbūšana, zemnieki, novadpētniecība, draudzes novadu vēsture, sociālā vēsture.

ABSTRACT

With the abolition of serfdom and the corresponding changes in the social order, the 19th century was a time of change in Vidzeme. Local history in Vidzeme can be studied through the administrative entities of Lutheran parishes. This thesis aims to research and describe the Lielvārde-Lieljumprava parish throughout the years 1800-1866, providing the first academic description of daily life in this time and place. It describes the population's economic and social activities through this time of change, focusing on the areas of economic production, religious and social life, and educational opportunities for peasants. The study shows the tensions between peasants and landlords, the importance of the church in social life, and the limited education due to the pastor's decisions. It places these in the larger context of Vidzeme at this time.

Keywords: 19th century, Vidzeme, Lielvārde, Lieljumprava, serfdom, peasants, local history, parish history, social history.

SATURS

Anotācija	2
Abstract	3
Ievads	6
Avotu un literatūras apskats	8
1. Agrārā situācija Vidzemē 19. gadsimta sākumā	18
1.1. Administratīvā situācija	18
1.2. Iedzīvotāji.....	19
1.3. “Mūsu kaimiņiem visi šie apstākļi nav noslēpjami...”	20
1.4. 1802. gada Kauguru nemieri un 1804. gada Vidzemes zemnieku likums	22
1.5. 1819. gada nemieri Lielvārdē.....	24
1.6. Napoleona kari un Aleksandra I reformu turpinājums.....	26
1.7. 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvlatīšanas likums.....	29
1.8. 1841. gada nemieri, “siltās zemes kustība”, pāriešana pareizticībā.....	34
1.9. 1849. gada Vidzemes Agrārais pagaidu likums	38
1.10. Dzelzsceļš.....	41
Secinājumi.....	43
2. Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads 19. gadsimta pirmajā pusē.....	46
2.1. Pētījuma teritorijas cilvēkģeogrāfija un fiziskā ģeogrāfija	46
2.2. Muižas	49
2.2.1. Lielvārdes mācītājmuiža	49
2.2.2. Lielvārdes muiža	49
2.2.3. Rembates muiža	57
2.2.4. Lēdmanes muiža.....	62
2.2.5. Lieljumpravas muiža.....	64
Secinājumi.....	68
3. Lielvārdes un Lieljumpravas evaņģēliski luteriskās draudzes	70
3.1. Ev. lut. baznīca un draudzes administrācija	70

3.2. Lielvārdes ev. lut. baznīca.....	72
3.3. Jumpravas ev. lut. baznīca	72
3.4. Mācītāji	72
3.5. Draudzes dzīve baznīcu vizitāciju protokolos.....	75
Secinājumi.....	77
4. Zemnieku izglītība 19. gadsimta pirmajā pusē	78
4.1. Zemnieku izglītība līdz 1819. gada likumam.....	78
4.2. Zemnieku izglītība pēc 1819. gada likuma nosacījumiem.....	80
4.3. Zemnieku izglītība pēc 1849. gada likuma nosacījumiem.....	83
4.4. Skolotāji	84
4.5. Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes skola.....	85
Secinājumi.....	85
Secinājumi.....	87
Avotu un literatūras saraksts	90
1. pielikums - tabulas	102
2. pielikums - kartes	104
3. pielikums – J. K. Broces zīmējumi	106

IEVADS

Latvijas jauno laiku vēsturē draudze ir institūcija, kam līdz pat 20. gadsimta vidum ir bijusi gan administratīva, gan reliģiska nozīme. Kādai evaņģēliski luteriskai draudzei piederošo teritoriju dēvēja par draudzes novadu. 19. gadsimtā Kurzemē un Vidzemē draudze bija lauku novadu iedzīvotāju ikdienas dzīves centrs: ar draudzi bija saistīta zemnieku piederība pie muižas, pagasta un baznīcas, kā arī zemnieku izglītības iegūšanas iespējas. Arī vietējo iedzīvotāju sociālā aprūpe bija viena no daļām, kas iespēju robežās ietilpa draudzes uzturēšanas jautājumos un labklājības veidošanā, kur palīdzību mazāk veiksmīgajiem sniedza pārējie draudzei piederīgie. Tieši draudzes līmenī šajā laikā mijiedarbojās visas vietējo iedzīvotāju kārtas: zemnieki un amatnieki, kā arī muižniecības un garīdzniecības pārstāvji. Tāpēc draudžu vēsturei Latvijas teritorijā jau kopš 1830. gadiem ir veltīti vairāki novadpētnieku darbi, piemēram, Heinriha fon Hāgemeistera “Ziņas par Drustu draudzes baznīcu”¹ un Jāņa Ērmaņa “Krimuldas draudze un baznīca”,² taču joprojām trūkst vēsturnieku pētījumu par lauku novadiem tieši draudžu novadu vēstures kontekstā.

Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu, kura teritorijā 19. gadsimtā atradās Vidzemes guberņas dienvidu daļā, šķērsoja lieli satiksmes ceļi, kas noteica draudzes novada ekonomiskās attīstības iespējas un ietekmēja draudzes locekļu dzīvi kopumā. Draudzes novada teritorijā ietilpa četras muižas (Lielvārdes, Rembates, Lieljumpravas, Lēdmanes) un Lieljumpravas baznīcas draudze, kas agrāk piederēja pie Aizkraukles baznīcas draudzes, bet ap 1730. gadu tika pievienota Lielvārdes draudzei. 19. gadsimta pirmajā pusē Vidzemē notika zīmīgas pārmaiņas, kas saistītas ar dzimtbūšanas atcelšanu, kārtu sabiedrības noslāņošanos un jaunu sociālo attiecību veidošanos lauku iedzīvotāju vidū. Minēto vēsturisko procesu norisi mikrolīmenī vislabāk iespējams pētīt, izmantojot draudzes novada vēstures piemēru kā gadījuma analīzi Vidzemes draudzes novadu vidū. Tā kā lielākā daļa lauku novadu, kāds bija arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads, iedzīvotāji bija latviešu zemnieki, maģistra darbā primāri aplūkota tieši šī sociālā kārta.

Maģistra darba hronoloģiskās robežas noteiktas starp 1800. un 1866. gadu, tās iezīmē dzimtbūšanas atcelšana Vidzemes guberņā un Baltijas pagastu pašvaldību likuma pieņemšana, kas mainīja teritoriāli administratīvo struktūru un pašvaldības sistēmu.

¹ Heinrich von Hagemester. *Sinņas par Drustu draudses baznīzu, muischahm un semneekem, kur warr redseht, ka wezzos laikos sche bij un kā tagadd irr* (Rīga: W. F. Häcker, 1838)

² Jānis Ērmans. *Krimuldas baznīca un draudze 1205-1930* (Rīga, 1930)

Maģistra darba mērķis ir raksturot Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu 19. gadsimta pirmajā pusē, aplūkojot tās iedzīvotāju skaitu un sastāvu, viņu nodarbošanos, draudzes novada teritoriju un svarīgākos notikumus draudzes dzīvē.

Lai sasniegtu maģistra darba mērķi, izvirzīti sekojoši **uzdevumi**:

- 1) raksturot zemnieku tiesisko, sociālo un ekonomisko situāciju Vidzemē 19. gadsimta pirmajā pusē.
- 2) raksturot Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu 19. gadsimta pirmajā pusē, pievērsties teritorijas ģeogrāfijai, iedzīvotāju sastāvam, muižām, to stāvoklim un to veiktajai saimnieciskajai darbībai;
- 3) raksturot draudzes reliģisko dzīvi un zemnieku izglītības iespējas draudzes novadā apskatāmajā laika periodā.

Maģistra darbā izmantota vēsturiski ģenētiskā (aprakstošā) un vēsturiski salīdzinošā metode.

Maģistra darba struktūru veido četras nodaļas. Pirmajā nodaļā sniegts vispārīgs Vidzemes guberņas latviešu daļas raksturojums laikā no 1800. līdz 1866. gadam, īpašu uzmanību pievēršot izmaiņām agrārajā likumdošanā, kas mainīja zemnieku tiesisko un sociālekonomisko situāciju, šo izmaiņu veikšanas iemesliem un sekām, kā arī Krievijas impērijā notiekošo modernizācijas procesu ietekmi uz Vidzemes guberņas agrāro situāciju.

Otrajā nodaļā, izpētot dažādus avotus, periodiku un literatūru, dots Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada fiziskās un cilvēkģeogrāfijas apraksts, kā arī sniegta informācija par draudzes novadā esošo muižu īpašniekiem un muižu veikto saimniecisko darbību.

Trešajā nodaļā sniegts draudzes novada administratīvās hierarhijas apraksts, baznīcas ēku vēsture, apkopotas ziņas par tiem mācītājiem, kas draudzē kalpojuši maģistra darbā apskatītā laika posmā un, izpētot baznīcu vizitācijas, sniegta informācija par galvenajām norisēm draudzes sociālajā dzīvē.

Visbeidzot, ceturtajā nodaļā, lai sniegtu priekšstatu par zemnieku izglītības iespējām 19. gadsimta pirmajā pusē, apskatīta zemnieku izglītības politika un tās attīstība Vidzemē, kas papildināta ar vēstures avotos atrodamo informāciju par Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada specifiku.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Darbā izmantoti nepublicētie un publicētie avoti, periodiskās preses izdevumi, kartes un vēstures literatūra. Nepublicētie avoti pamatā ir Vidzemes guberņas evaņģēliski luterisko baznīcu vizitācijas protokoli, kā arī Lielvārdes un Ogres muzeju arhīvu materiāli. Būtiskākie publicētie avoti – Vidzemes guberņas muižu dvēseļu revīzijas, dzejnieka Andreja Pumpura (1841-1902)³ atmiņas, 19. gadsimta uzziņu literatūra un vēsturnieku pētījumi, kā arī 18.-20. gs. kartes.

Nepublicētie avoti

Maģistra darbā pētīti Vidzemes guberņas evaņģēliski luterisko baznīcu vizitāciju protokoli par laika posmu no 1810. līdz 1845. gadam, izmantojot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) 234. fonda materiālus. Darbā izmantotas Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes 1810.,⁴ 1836.,⁵ 1840.⁶ un 1845. gada⁷ vizitāciju lietas.

19. gadsimtā baznīcu vizitācijas bija evaņģēliski luteriskās baznīcas augstāko amatpersonu oficiālās vizītes draudzēs. To mērķis – uzraudzīt mācītāju darbību un draudžu dzīvi. Gadsimta gaitā baznīcu vizitāciju protokoli kļuva aizvien detalizētāki. Piemēram, 1810. gada vizitācijā fiksēta tikai informācija par mācītāju, draudzes arhīvu (metrikas jeb t.s. baznīcas grāmatām, baznīcas valdes cirkulāriem, utt.) un pamatziņas par draudzes teritorijā esošajām muižām, savukārt jaunākos vizitāciju protokolos iekļauts jau krietni plašāks jautājumu klāsts. 1845. gada vizitācijas protokola sākumā iegūstama informācija par latviešu un vācu draudžu dievkalpojumu norisi un novērtējumu, kam seko anketa ar 91 jautājumu par dažādiem draudzes dzīves aspektiem (vai dievkalpojumi notiek likumā noteiktajā kārtībā; cik bieži tie tiek apmeklēti; kas ir baznīcas ķesteri, pērminderi un zvaniķi; vai draudzē ir skolas u.c.), ko aizpildījis pats mācītājs. Dažviet jautājumi uzdoti arī draudzes locekļiem vai baznīcas kalpotājiem un pērminderiem, piem., vai draudze ir apmierināta ar savu mācītāju. Dažkārt vizitācijas protokoliem pievienoti nelieli bukleti – mācītāju sprediķu teksti gan latviešu, gan vācu valodā.

³ Benedikts Kalnačs, “Andrejs Pumpurs”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/37309-Andrejs-Pumpurs>.

⁴ Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes vizitācijas protokols, 1810, 234-1-53, Vidzemes baznīcu vizitāciju fonds, LNA LVVA, 1-2. lp.

⁵ Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes vizitācijas protokols, 1836, 234-1-40, Vidzemes baznīcu vizitāciju fonds, LNA LVVA, 229-233. lp.

⁶ Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes vizitācijas protokols, 1840, 234-1-40, Vidzemes baznīcu vizitāciju fonds, 250-252. lp.

⁷ Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes vizitācijas protokols, 1845, 234-1-43, Vidzemes baznīcu vizitāciju fonds, 41-46. lp.

Tā kā vizitāciju mērķis bija fiksēt esošo situāciju un atbilžu falsifikācija ne mācītājam, ne draudzei nedotu nekādu labumu, nav pamata domāt, ka Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes gani būtu krituši grēkā un melojuši vizitācijas komisijām. Šīs vizitācijas, it īpaši hronoloģiski jaunākās, ļauj plašā daļā draudzes dzīves jautājumu klāstā, tādēļ tā ir ļoti svarīga veiktā pētījuma avotu grupa. Ņemot vērā maģistra darba laicīgo ievirzi, maz uzmanības pievērsts informācijai, kas saistīta ar klaji reliģiskajiem jautājumiem kā baznīcas likumu un rituālu ievērošanu, liekot uzsvāru uz draudzes locekļu izglītības un sociālās vēstures aspektiem.

Otrs galvenais darbā izmantoto npublicēto avotu tips ir vietējo muzeju arhīvu materiāli, proti, Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja arhīva un Ogres Vēstures un mākslas muzeja (turpmāk OVMM) zinātniskā arhīva lietas, kas pieejamas attiecīgo muzeju lasītavās. Šī avotu grupa sastāv no dažādiem vēsturiskās izpētes materiāliem, kas sagatavoti muzeja darba vajadzībām. No visiem maģistra darba veidošanas laikā apskatītajiem materiāliem darbā iekļauti divi. Pirmais - vēsturnieka Voldemāra Eihenbauma nelielais pētījums⁸ par Lielvārdes stacijas vēsturi, kas, iespējams, veikts 20. gadsimta 90. gadu beigās kā materiāls kādai no tajā laikā publicētajām novadpētniecības grāmatām. Šim pētījumam pievienots izmantoto avotu saraksts, kas tajā iekļautās informācijas ticamību liek uzskatīt par ticamu. Otrais – īss, anonīms pētījums par Lielvārdes skolu Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes 1834.-1854. un 1862.-1875. gada baznīcu grāmatās. Ņemot vērā sarunās ar pašreizējiem muzeja darbiniekiem iegūto informāciju un faktu, ka teksts rakstīts ar rakstāmmašīnu, maģistra darba autors uzskata, ka šis nelielais pētījums tapis 20. gadsimta 70. vai 80. gados kādas izstādes vajadzībām, bet tā autors/-i varēja būt novadpētniece Vaida Villeruša, vai arī bijušās Lielvārdes Andreja Pumpura muzeja darbinieces: Dzidra Bļodone (1928-2020) un Anastasija Neretniece (1931).

Publicētie avoti

No publicētajiem avotiem kā pirmie jāmin LNA LVVA virtuālajā lasītavā “Raduraksti” pieejamie materiāli no LNA LVVA Vidzemes revīziju sarakstu fonda (199. fonds). Darbā izmantoti materiāli no sešām revīzijām, kas notikušas laikā starp 1811. un 1858. gadu. Ne visām muižām saglabājušies visu šo revīziju materiāli. Konkrēti izmantotas Lielvārdes muižas 1811., 1816., 1826., 1834., 1850. un 1858. gada revīzijas⁹, tas pats arī Lielvārdes mācītājmuižas gadījumā.¹⁰ Rembates muižas gadījumā izmantotas revīzijas no 1811. līdz

⁸ OVMM zinātniskais arhīvs, lieta “Rembate”.

⁹ Lielvārdes (Lennewarden) muižas 1795., 1811., 1816., 1826., 1834., 1850. un 1858. g. revīzijas un to papildinājumi, 199-1-245, Vidzemes revīziju sarakstu fonds, LNA LVVA, Rīga, 57-618. lpp.

¹⁰ Lielvārdes (Lennewarden) mācītājmuižas 1795., 1811., 1816., 1826., 1834., 1850. un 1858. g. revīzijas un to papildinājumi, 199-1-246, Vidzemes revīziju sarakstu fonds, LNA LVVA, Rīga, 7-177. lpp.

1850. gadam.¹¹ Lieljumpravas muižas 1811.-1850. gada revīzijas atrodamas šajā pašā fondā,¹² bet 1858. gada revīzija - Vidzemes guberņas Kamerālvaldes fonda (77. fonds) 14. uzskaites saraksta 140. lietā.¹³ Lēdmanes muižas gadījumā pieejamas 1826., 1834., 1850. un 1858. gada revīzijas.¹⁴

Dvēseļu revīzijas bija sava veida tautas skaitīšanas, kuru mērķis bija apzināt muižām piederošajās teritorijās esošos nodokļu maksātājus un rekrūšu devējus, iekļaujot gan pašās muižās, gan tām piederošajās saimnieciskajās struktūrās dzīvojošās personas. Līdz dzimtbūšanas atcelšanai ģimenēm (precīzāk, zemnieku saimniecībām) piešķirti kārtas numuri (piem., “9. Ābolu mājas. Saimnieks - Ābolu Jānis”), bet pēc uzvārdu piešķiršanas 1826. gadā atkārtota 1816. gada revīzija informācija ar uzvārdu precizējumiem (“9. Ābolu mājas. Jānis Ābelītis.”). Revīzijās norādīta arī radniecība starp vienā saimniecībā vai īpašumā (krogā/pusmuižā) dzīvojošajām personām, to nodarbošanās, vai persona revīziju starplaikā mirusi, piedzimusī, pārcelta vai pārgājusi dzīvot un strādāt uz citu saimniecību, muižu vai guberņu, sodīta vai paņemta rekrūšos. Atsevišķos gadījumos norādītas arī fiziskās nepilnības. Šeit jāmin fakts, ka 1811. gada revīzijā pierakstīti tikai vīrieši – šī revīzija notika Napoleona karu laikā un bija nepieciešama, lai apzinātu iespējamus rekrūšus.¹⁵

Revīzijas veica valdības ierēdņi, kas nebija saistīti ar muižām, kurās šīs revīzijas veica, tādēļ nav pamata domāt, ka dati būtu falsificēti. Protams, iespējamās dažādas kļūdas, piem., nepareizi pierakstīts vecums vai vārds, tomēr tās būtu uzskatāmas par cilvēciskām kļūdām, nevis tīšu patiesības sagrozīšanu. Izpētes procesam daudz vairāk traucē datu nepilnība – maģistra darbā aplūkotās teritorijas gadījumā norādams uz krogu iztrūkumu Rembates muižas dvēseļu revīzijās, kaut gan no kartogrāfiskā materiāla un citiem avotiem, kas iziet ārpus maģistra darba hronoloģijas, zināms, ka krogi, kas vien dažus gadus pēc maģistra darba hronoloģijas beigām piederējuši šai muižai, eksistējuši arī 19. gadsimta sākumā.

Otrs svarīgākais publicētais avots ir Johana Kristofa Broces (*Johann Christoph Brotze*, 1742-1823) zīmējumi, kas 2002. gadā publicēti “Zīmējumu un aprakstu” 3. sējumā.¹⁶ 1795. gadā Broce uzzīmējis vairākas vietas Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā, īpašu uzmanību pievēršot panorāmiskiem Lielvārdes muižas centra skatiem, kas pētniekam dod

¹¹ Rembates muižas (Ringmuthshof/Ringmundshof) 1782., 1795., 1811., 1816., 1826., 1834. un 1850. g. revīzijas un to papildinājumi, 199-1-371, Vidzemes revīziju sarakstu fonds, LNA LVVA, Rīga, 92-473. lpp.

¹² Lieljumpravas muižas (Groß-Jungfernhof) 1782., 1795., 1811., 1816., 1826., 1833. un 1850. g. revīzijas un to papildinājumi, 199-1-167, Vidzemes revīziju sarakstu fonds, LNA LVVA, Rīga, 78-608. lpp.

¹³ Lieljumpravas muižas (Jungfernhof, Groß-) 1858. g. revīzija, 77-14-140, Vidzemes guberņas Kamerālvaldes fonds, LNA LVVA, Rīga, 1-118. lpp.

¹⁴ Lēdmanes muižas (Ledemannshof) 1826., 1834., 1850. un 1858. g. revīzijas un to papildinājumi, 199-1-240, Vidzemes revīziju sarakstu fonds, LNA LVVA, Rīga, 1-347. lpp.

¹⁵ “Par vietni”, <https://raduraksti.arhivi.lv/about>.

¹⁶ Johans Kristofs Broce. *Zīmējumi un apraksti, 3. sējums: Latvijas mazās pilsētas un lauki*, ([Rīga] : Zinātne, [2002]).

vienreizēju iespēju ielūkoties tajā, kā muižas centrs izskatījies 19. gadsimta sākumā. Konkrētā publikācija papildināta ar Broces aprakstu tulkojumiem, 21. gadsimta vēsturnieku papildinājumiem, komentāriem un labojumiem. Šis augstvērtīgais materiāls nav bez saviem trūkumiem. Pirmkārt, Broce attēlojis tikai to, kas viņam pašam licies svarīgs, tādēļ mums pieejami tikai atsevišķi “kadri” no konkrēta punkta laika plūsmā. Lai gūtu pilnīgāku ainu, jāmeklē iespējami analogi no citām Broces apceltajām vietām, kas neatbilstu teorētiski iespējamu lokālo specifiku. Otrkārt, Broces apraksti ir īsi un mēdz būt kļūdaini. 21. gadsimta vēsturnieku papildinājumi šīs kļūdas bieži labo, taču arī tie nav pilnīgi precīzi (skat. 2. nod. Lieljumpravas apakšnodaļu), kas, ņemot vērā izdevumu apjomu, ir piedodams. Tas gan nemazina šī avota un konkrētās publikācijas vērtīgumu pētniecībai, bet gan atgādina par rūpīgumu, kas pētījumu tapšanā jāpiekopj jebkuram vēsturniekam.

Kā trešo publicēto avotu jāmin vācbaltiešu vēsturnieka Leonharda fon Štrika (*Leonhard von Stryk*, 1834-1882)¹⁷ sastādītā darba “Apcerējumi Vidzemes bruņniecības muižu vēsturē” 2. sējumu, kas iznācis 1885. gadā.¹⁸ Fon Štriks ir pirmais, kurš izveidoja sistemātisku uzziņu krājumu par Vidzemes bruņniecības pārstāvjiem piederošajām muižām Vidzemes guberņā, atsevišķi aplūkodams igauņu un latviešu apdzīvotos guberņas apriņķus (2. sējumā iekļauti dati par latviešu apriņķiem). Šajā izdevumā autors, izmantojot sava laika uzziņu literatūru, vēstures pētījumus un periodikas materiālus, izsekojis Livonijas muižu īpašnieku maiņām gadsimtu gaitā, kas mūsdienu pētniekam norāda ceļu pie muižnieku dzimtām, kurām jāpievērš uzmanība savu pētījumu gaitā. Informācija, kas sniegta par 19. gadsimta muižu īpašniekiem uzskatāma par precīzu, tomēr ar kritisku aci jāuzlūko viss pirms autora dzīves laika – 19. gadsimtā autoram, protams, nebija pieejami tagad LNA LVVA krājumā esošie materiāli un muižu dokumenti glabājās gan dažādu institūciju arhīvos, gan muižnieku privātarhīvos, un piekļūt tiem būtu bijis daudz sarežģītāk, nekā tas ir mūsdienās. L. fon Štrikam bija jāpaļaujas uz to, ka informācija, ko uzziņu grāmatās un vēstures pētījumos publicējuši viņa laikabiedri un priekšgājēji, ir pareiza.

No šo priekšgājēju darbiem jāmin vācbaltiešu jurista un politiķa, Vidzemes landtāga locekļa Heinriha fon Hāgemeistera (*Heinrich von Hagemester*, 1784-1845)¹⁹ 1836. gadā publicētais pētījums par Vidzemes muižu vēsturi.²⁰ Hāgemeistera darbs ir viens no pirmajiem pētījumiem par muižu vēsturi, kas iziet ārpus vienkārša notikumu uzskaitījuma hronoloģiskā secībā un mēģina dot apkopojošu pārskatu par muižas vēsturi kā procesu.

¹⁷ “Stryk, Leonhard v. (1834-1882)”, <https://bbld.de/000000072438352>.

¹⁸ Leonhard von Stryk, *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Theil, Der lettische District* (Dresden: Albanus, 1885).

¹⁹ “Hagemester, Heinrich* Gotthard Theodor v. (1784-1845)”, <https://bbld.de/0000000117857201>

²⁰ Heinrich von Hagemester, *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. Teil I* (Riga: Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1836).

Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada 19. gadsimta vidus vēstures izpētei vitāli svarīgas ir dzejnieka Andreja Pumpura bērnības un jaunības atmiņas, kas sarakstītas ap 1890. gadu, bet pilnībā publicētas tikai 1980. gadā.²¹ A. Pumpura senči cēlušies no Lieljumpravas zemnieku dzimtām un bērnību dzejnieks aizvadījis Lieljumpravas muižai piederošajās teritorijās Daugavas kreisajā krastā, gājis Lielvārdes draudzes skolā, bet vēlos pusaudža gados Rembates muižā strādājis par mērnika puisi. Atmiņās Pumpurs aprakstījis laika periodu starp 1841. un 1858. gadu – brīdī, kad viņš vēl strādā Rembates muižā. Atmiņu manuskripts apstājas strauji, teikuma vidū un vēl joprojām nav zināms, kādēļ Pumpurs darbu pārtraucis. Lai arī kāds nebūtu šo pēkšņo beigu iemesls, arī esošais materiāls ir unikāls un lieti noder draudzes novadas sociālās vēstures izpētē – Pumpurs apraksta savas tuvākās apkaimes iedzīvotāju pašidentifikācijas specifiku, velta neskaitāmas lappuses latviešu tautas paražām, bet maģistra darba ietvaros visvērtīgākās ir ziņas par Lielvārdes mācītāju, draudzes skolu, Rembates muižu un tās toreizējo īpašnieku.

Atmiņas, atšķirībā no oficiālām anketām vai nodokļu uzskaitēm, ir ļoti subjektīvas. Tās atspoguļo tikai to, kas autoram licies svarīgs, par vietām un cilvēkiem rakstīts neizvairoties no emocijām, personiskā viedokļa un politiskajiem uzskatiem, , turklāt aprakstītie notikumi fiksēti ievērojamu laiku (trīsdesmit-četrdesmit gadus) pēc to piedzīvošanas un atmiņās atainota viena cilvēka subjektīva pieredze. Pumpurs bija samērā turīgu zemnieku atvase un daudzās jomās viņa dzīves pieredze atšķīrās, piemēram, no kādas sieviešu kārtas laikabiedres dzīvesgājuma.

Kā pēdējo publicēto avotu kategoriju jāmin periodiskās preses izdevumus, no kuriem galvenie ir iknedēļas laikraksti *Das Inland*, *Rigaische Stadtblätter*, *Rigische Anzeigen* un rīta avīze *Rigasche Zeitung*. Maģistra darbā tika izmantoti tie 19. gadsimta preses izdevumi, kuros izpētes rezultātā tika konstatēti ieraksti par Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada teritoriju. Pārsvārā šie ieraksti bija sludinājumi vai paziņojumi, kā arī reportāžas par ikdienišķiem notikumiem (piem., dabas stihiju radītie postījumi guberņā, ledus iešana Daugavā). Periodiskajos izdevumos atrodamie sludinājumi ļauj ielūkoties draudzes novada saimnieciskajā dzīvē, bet reportāžas par dabas stihijām ļauj apjaust grūtības, ar kurām vietējiem iedzīvotājiem nācies sastapties. Tā kā izmantotie raksti neskar tēmas, kas 19. gadsimtā izraisīja dzīvas diskusijas, to valoda pēc attiecīgā laika perioda standartiem vērtējama kā neitrāla un to saturs – uzticams.

²¹ Andrejs Pumpurs, *Tēvijā*, (Rīga: Liesma, 1980).

Literatūra

Maģistra darbā izmantoto historiogrāfiju pēc to apskatītajiem tematiem var dalīt vairākās grupās.

Pirmajā grupā ietilpst darbi ar vispārēju ievirzi Latvijas 19. gadsimta vēsturē. Vēsturnieka Arveda Švābes (1888-1959) darbs “Latvijas vēsture 1800-1914”²² ir viens no maģistra darba pamatakmeņiem. Tajā dots plašs pārskats par 19. gadsimta sociālajiem, politiskajiem un ekonomiskajiem procesiem Vidzemes guberņā, tomēr šī darba lielākais trūkums ir tas, ka pētījums tapis trimdā Zviedrijā un, kā atzīst pats autors, balstās tikai uz jau publicētajiem avotiem un tolaik eksistējošo literatūru. Kā otro galveno trūkumu jāņem vērā autora politiskā nostāja un tendence lietot emocionālus apgalvojumus, vēršoties pret 19. gadsimta sociālās struktūras augšējiem slāņiem un zemniekus attēlojot mūžīgo cietēju lomā, piemēram, “Pāvils I (..) ar vienu spalvas vilcienu (..) atjaunoja Baltijas autonomiju. Par to nācās samaksāt latviešu un igauņu zemniekiem, jo viņiem arī turpmāk bij jādod rekrūši un galvas nauda, ar ko tie nodokļu un kara klausības ziņā palika pielīdzināti krievu dzimtļaudīm.”²³ Līdz ar to Arveds Švābe kā viens no latviešu nacionālās historiogrāfijas pamatlicējiem savā plašākajā darbā par Latvijas vēsturi 19. gadsimtā apvienoja nacionālismu ar kreisās ideoloģijas elementiem, rakstot par latviešu zemniekiem kā tā laika sociālās hierarhijas zemāko kārtu, kas bija pakļauta citu sabiedrības slāņu interesēm un prasībām. Maģistra darbā izmantots plašais fakto materiāls par 19. gadsimta notikumiem Baltijas guberņās (Vidzemē), par agrāro situāciju un zemnieku likumu tapšanu 19. gs. pirmajā pusē, kā arī par to ietekmi uz zemnieku dzīvi.

Līdzīga loma maģistra darba izstrādē ir arī izdevumam “Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres”, kas publicēts 2000. gadā.²⁴ Autoru kolektīvu sastāda latviešu vēsturnieki, kā arī amerikānis, Krievijas impērijas vēstures speciālists Edvards Tādens (*Edward Thaden*, 1922-2008). Kā teikts priekšvārdā, “[autori] ir sava jautājuma speciālisti, tāpēc teksti rediģēšanas gaitā nav unificēti, saglabājot katra autora izklāsta stilu (..)”²⁵, tādēļ katra nodaļa uzskatāma par individuālu pētījumu, kura sagatavošanas gaitā izmantoti gan eksistējošā historiogrāfija, gan publicētie un npublicētie vēstures avoti. No visām izdevuma nodaļām maģistra darba izveidei visbūtiskākās ir “18. gadsimta politiskais mantojums” (Aija Gudzuka, 1956-2020), “Iedzīvotāji” (Andrejs Plakans, 1940) un “Zemnieki un lauksaimniecība” (Austra Mieriņa, 1926-2012). Lai gan katrs autors ievērojis savu personīgo rakstīšanas stilu, kopumā jāsecina, ka izdevums veidots pēc 21. gadsimta vēstures zinātnes priekšrakstiem – ievērota neitralitāte

²² Arveds Švābe, *Latvijas vēsture, 1800-1914* ([Stokholma]: Daugava, 1958).

²³ Švābe, *Latvijas vēsture*, 11-12.

²⁴ Jānis Bērziņš (atb. red.), *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*, (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000).

²⁵ Bērziņš, *Latvija 19. gadsimtā*, 9.

un zinātniska objektivitāte. Šis darbs papildina A. Švābes rakstīto ar arhīva materiāliem, plašāku avotu un literatūras klāstu un modernu skatījumu uz aprakstītajām tēmām.

Otrajā grupā ietilpst pētījumi par specifiskām Latvijas 19. gadsimta vēstures tēmām. Šī grupa sīkāk iedalāma divās apakšgrupās – pētījumos par 19. gadsimta agrāro situāciju un likumdošanu Vidzemes guberņā un pētījumos par specifiskiem ekonomiskās vēstures aspektiem.

Par pirmās apakšgrupas pamatdarbu uzskatāms jurista un vēsturnieka Benno Ābera (1909-1990) pētījums par 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvīšanas likumiem - “Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē”.²⁶ Darbā izmantota starpkaru perioda historiogrāfija un arhīvu materiāli. Darbā sniegts ieskats par Vidzemes zemnieku stāvokli laikā starp 1765. un 1819. gadu, koncentrējoties uz šajā periodā notikušajiem zemnieku nemieriem, apskatīta Apgaismības un liberālisma ideju ietekme uz brīvīšanas likumiem, iztirzāta likumprojekta struktūra un dots satura apraksts, bet darba galveno daļu sastāda zemnieku stāvokļa izvērtējums pēc brīvīšanas līdz 1849. gadam. Līdzīgi kā A. Švābes gadījumā, arī B. Ābera darbā jūtama tendence ierādīt vācu muižniecībai aspiēdēja lomu, bet zemniekus attēlot kā cietējus. Šajā gadījumā gan jāsaprot, ka autoram bijuši pieejami avoti, ar ko detalizēti pamatot savus spriedumus.

Benno Ābera darbu papildina padomju vēsturnieka Jāņa Zuša (1893-1962) darbs “Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804-1819)”.²⁷ Šis darbs uzskatāms par padomju ideoloģijai pakārtotā šķiru cīņas naratīva sastāvdaļu un tajā ietvertā likumu un seku interpretācija nav savietojama ar maģistra darba autora uzskatiem un 21. gadsimta latviešu historiogrāfijas principiem, bet nevar noliegt to, ka autors, tā vietā, lai aprobežotos ar starpkaru vēsturnieku darbu pārinterpretāciju, ir ieguldījis darbu apjomīgā arhīva avotu izpētē un tā rezultātā Latvijas historiogrāfijā ir atrodams detalizēts Lielvārdes 1819. gada nemieru epizodes apraksts.

19. gadsimta agrārās likumdošanas un situācijas apskats un izvērtējums no 21. gadsimta skatupunkta sniegts lauksaimniecības zinātnieka Artura Boruka (1918-2008) pētījumā “Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā”.²⁸ Apjomīgais pētījums ietver ne tikai 19. gadsimta pirmās ceturtdaļas likumdošanu un notikumus, bet arī 1849. gada agrārā pagaidu likuma aprakstu, izvērtējumu un sekas. Kā raksta pats autors, “muižnieku attiecības ar zemniekiem

²⁶ Benno Ābers, *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*, (Rīga: Gulbis, 1936).

²⁷ Jānis Zutis, *Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804-1819)* (Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954)

²⁸ Arturs Boruks, *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: no senākiem laikiem līdz mūsdienām* (Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2003).

nebija viennozīmīgas”²⁹ un šajā darbā sniegtais likumu un situācijas izvērtējums ir daudz niansētāks, nekā 20. gadsimta darbos.

Otrajā apakšgrupā iekļaujami darbi, kas attiecas uz kādu no ekonomikas un sociālās dzīves nozarēm, kas ir būtiskas maģistra darba tēmas izpētei.

Ilgas Grasmanes (1934) pētījums “Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē”,³⁰ ja neņem vērā padomju perioda ideoloģisko interpretāciju, sniedz bagātīgu faktoloģisko materiālu par ikdienu pie un uz Daugavas, ceļot gaismā epizodes ar krācēs avarējušām strūgām, kuras aplaupa Lielvārdes-Lieljumpravas novada iedzīvotāji un atgādinot par laiku, kad Daugavā kūsāja dzīvība, kuru mūsdienās grūti iztēloties. Līdzīgu loma maģistra darba tapšanā ir arī vēsturnieka Jura Jenša (1900-1990) monogrāfijai “Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII.gs beigās XIX. gs sākumā” un rakstam “No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās – 1860. g.”,³¹ kas ļauj iepazīt dažādus muižu saimnieciskās darbības aspektus un atklāj būtiskus faktus par Rembates muižai piederošo stikla manufaktūru. Tas pats sakāms arī par Ārijas Zeidas (1932-1984) raksts “Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem)”.³²

19. gadsimta pirmajā pusē Baltijas gubernu iedzīvotāju, arī zemnieku ikdienas dzīvē liela nozīme bija evaņģēliski luteriskās baznīcas draudzēm (tās pildīja arī administratīvas funkcijas pirms pagastu pašvaldību izveidošanas) un draudžu locekļu attiecībām ar saviem mācītājiem, tādēļ maģistra darbā izmantoti mācītāja, ierēdņa un baznīcas vēstures pētnieka Ludviga Adamoviča (1884-1943) darbi: 1933. gadā Rīgā izdotā monogrāfija “Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710–1740”³³ un Adamoviča rakstu krājuma “Dzimtenes baznīcas vēsture” otrais, papildinātais izdevums,³⁴ kas publicēts 1947. gadā Detmoldas pilsētā Vācijā. Adamoviča monogrāfija gan attiecas uz 18. gs. pirmo pusi, tomēr šeit atrodama informācija par luterāņu mācītāja amata pienākumiem, kas pamatā palika nemainīgi arī simts gadus vēlāk. Šo informāciju papildina divi Adamoviča raksti par Vidzemes baznīcas dzīvi

²⁹ Boruks, Zemnieks, 291.

³⁰ Ilga Grasmane, *Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē* (Rīga: Zinātne, 1973).

³¹ Juris Jenšs. “No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās – 1860. g.” no: *Vēstures problēmas, 5. sēj.*, atb. red. J. Zutis, J. Krastiņš (Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962), 183-296.

³² Ārija Zeida. “Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem)”. no: *Vēstures problēmas, 5. sēj.*, atb. red. J. Zutis, J. Krastiņš (Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962), 112-180.

³³ Ludvigs Adamovičs, *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710-1740* (Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1933).

³⁴ Ludvigs Adamovičs, *Dzimtenes baznīcas vēsture*, ([Detmolda]: Pēteris Mantinieks: Edgars Ķiploks, 1947).

19.gadsimtā,³⁵ kas īsumā raksturo galvenos notikumus un procesus latviešu zemnieku attiecībās ar evaņģēliski luterisko baznīcu Vidzemē šajā laika posmā.

Ārpus minētajām literatūras apakšgrupām paliek Vijas Daukštes monogrāfija “Vācbaltiešu elites skolu politika un tautas izglītība Vidzemē 19. gadsimtā”.³⁶ Šis izglītības vēstures pētījums apvieno līdz šim skolu vēstures jomā paveikto ar modernu skatījumu un iedziļināšanos muižniecības un garīdzniecības lomā Vidzemes izglītības politikas attīstībā, nepieļaujot vienpusīgu vācbaltiešu īstenotās politikas skaidrojumu, bet parādot tās pozitīvās un negatīvās puses zemnieku dzīvē. Maģistra darbā V. Daukštes darbs izmantots, lai gūtu priekšstatu par zemnieku izglītības iespējām apskatītajā laika posmā.

Visbeidzot, trešā kategorija ir pētījumi par Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu vai tā daļām. Vecākais zinātniska rakstura pētījums par maģistra darbā apskatīto teritoriju ir vēsturnieces Dzidras Liepiņas (1926-2003) raksts “Lielvārde vācu feodāļu un dzimtkungu jūgā”.³⁷ Jau no nosaukuma redzams, ka arī šis pētījums ieturēts padomju tradīcijās, ar izteiktu šķiru cīņas motīvu. Šajā rakstā apskatīta Lielvārdes un tuvākās apkaimes vēsture no pirmā Lielvārdes vārda minējuma rakstiskajos avotos 1201. gadā līdz pat 1848. gadam, izsekojot zemes īpašnieku maiņām gadsimtu gaitā. Kā galvenais trūkums mināms absolūts atsauču trūkums, kas apgrūtina faktu pārbaudi un padziļinātu izpēti, tomēr no minētajiem faktiem jādomā, ka raksta izveidē izmantoti jau esošā historiogrāfija un publicētie avoti. Šis raksts noder kā atspēriena punkts apvidus viduslaiku un jauno laiku perioda izpētei.

Milzīgu ieguldījumu Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada 19. gadsimta vēstures izpētē devusi vēsturniece Zane Nemme. Maģistra darbā izmantoti vairāki viņas pētījumi par draudzes novada zemnieku sadzīvi,³⁸ turības līmeni,³⁹ nāves iemesliem⁴⁰ un iedzīvotāju skaita izmaiņām 19. gadsimta gaitā.⁴¹ Zane Nemme uzskatāma par draudzes novada vēstures celmlauzi.

³⁵ Ibidem, 43.-53., 61.-72. lpp.

³⁶ Vija Daukšte. *Vācbaltiešu elites skolu politika un tautas izglītība Vidzemē 19. gadsimtā*, (Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2021]).

³⁷ Dzidra Liepiņa, “Lielvārde vācu feodāļu un dzimtkungu jūgā”, no: *Lāčplēša zemē*, sast. Pēteris Bauģis un Elmārs Kunkulis (Rīga: Avots, 1989), 23-39.

³⁸ Zane Nemme, “Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas aprinķis”, no: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVI zinātniskie lasījumi. Vēsture XX.*, atb. red. Irēna Saleniece, (Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2017), 285–293.

³⁹ Zane Nemme, “Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas aprinķis”, no: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI*, atb. red. Irēna Saleniece (Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2018), 277–285.

⁴⁰ Zane Nemme, “Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.-1850. gados”, no: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVIII*, atb. red. Irēna Saleniece, (Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2015), 205–214.

⁴¹ Zane Nemme, “Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes-Jumpravas draudzē 19. gadsimtā”, no: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX*, atb. red. Irēna Saleniece, (Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2016), 220–227.

Vienīgais izdevums par Lēdmanes muižas vēsturi ir 2008. gadā izdots buklets,⁴² kura autori ir Lēdmanes bibliotēkas vadītāja Veneranda Trumekalne un bijušais Lēdmanes pamatskolas direktors un skolotājs Romualds Zarembo (1925-2023). Buklets sarakstīts vienkāršā, populārzinātniskā valodā kā daudzi citi novadpētniecībai veltīti izdevumi. Tajā uzskaitīti fakti un nav veikta vēsturisko procesu analīze. Ņemot vērā, ka šis ir pirmais un vienīgais darbs par Lēdmanes muižas vēsturi, pilnīgā atsauču neesamība (kaut arī tekstā minēts, ka izmantoti LNA LVVA materiāli) un nepilnīgais izmantotās literatūras saraksts uzskatāmi par milzīgiem trūkumiem, taču iekļautā informācija sakrīt ar faktiem, kas atrodami dažādos publicētajos avotos un historiogrāfijā.

⁴² Veneranda Trumekalne, *Lēdmanes muiža* ([Lēdmane]: [Lēdmanes pagasta padome], [2008]).

1. AGRĀRĀ SITUĀCIJA VIDZEMĒ 19. GADSIMTA SĀKUMĀ

Apgalvojums, ka "19. gadsimta sākums bija radikālu pārmaiņu laiks" dažādās tās variācijās ir kļuvusi par klišeju, kas pavīd teju vai katrā šim tematam veltītā publikācijā. Jāatzīst, ka arī maģistra darba autors nav spējis no tās izvairīties, jo tā ir vēsturiska patiesība. 19. gadsimta vēsturisko situāciju Eiropā kopumā ietekmēja Apgaismības idejas un to aizsākie sociālo un politisko pārmaiņu procesi, kas vainagojās Franču revolūcijā, kā arī zinātnes un tehnoloģiju attīstība, kas savukārt izpaudās industriālās revolūcijas rezultātos. Šie notikumi un procesi panāca Eiropā pastāvošās kārtības izmaiņas, lika pielāgoties jaunajai realitātei. Protams, tas nebija lineārs process, un katrām pārmaiņām ir savi pretinieki, kas par katru cenu cenšas noturēt *status quo*. Arī stāstā par Vidzemes guberņas Lielvārdes–Lieljumpravas draudzes zemnieku stāvokli 19. gadsimta pirmajā pusē bija savi kāpumi un kritumi, soļi uz priekšu un arī atpakaļ.

1.1. Administratīvā situācija

Kopš 1710. gada jūlija, kad Rīgas pilsēta un Vidzemes bruņniecība (turpmāk: Vidzemes muižniecība) parakstīja kapitulācijas dokumentus,⁴³ mūsdienu Vidzemes teritorija atradās Krievijas impērijas sastāvā. 1819. gadā tā bija daļa Līvzemes guberņas (*Лифляндская губерния, Livländisches Gouvernement*) kuru Latvijas historiogrāfijā pieņemts saukt par Vidzemes guberņu, kaut gan tās teritorija iekļāva arī mūsdienu Igaunijas dienvidu daļu. Šāds administratīvais iedalījums oficiāli stājās spēkā 1796. gada otrajā pusē un saglabājās līdz pat 1918. gadam.⁴⁴ Guberņa bija sadalīta 9 apriņķos, savukārt apriņķi tika sadalīti draudzes novados, pēc iedzīvotāju piederības pie konkrētas evaņģeliski luteriskās baznīcas draudzes.⁴⁵

Guberņu pārvaldīja imperatora iecelti gubernatori. Lai gan augstāko līmeņu iestādes bija izveidotas uz impērijas likumu pamata, dzīves kārtību Vidzemē noteica vietējā muižniecība. 18. gadsimtā apstiprināto privilēģiju rezultātā Vidzemes Baltijas vācu muižniecība Kurzemes un Vidzemes guberņās bija ieguvusi īpašu statusu, kas tai nodrošināja savdabīgu autonomiju Krievijas impērijas sastāvā. Vidzemē likumus veidoja un pieņēma (ar guberņas ģenerālgubernatora apstiprinājumu) Vidzemes muižniecības locekļu sapulce jeb landtāgs. Landtāgs lēma arī par guberņas saimnieciskajiem jautājumiem, nodokļu iekasēšanu, dažādu

⁴³ Edgars Dunsdorfs. *Latvijas vēsture, 1710-1800* (Stokholma, 1973), 16.

⁴⁴ Mārīte Jakovļeva, Austra Mieriņa, "Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 18. gs." no: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sast. Andris Caune (Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, [1999]), 131-146., šeit 143.

⁴⁵ Šāda kārtība pastāvēja jau kopš 17. gs. beigām, skat: Mārīte Jakovļeva, "Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs." no: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sast. Andris Caune (Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, [1999]), 91-130., šeit 117.

amatpersonu iecelšanu. Arī tiesas un policija bija landtāga pakļautībā, bet par tādām sfērām kā izglītība un, protams, garīgā dzīve, Vidzemē atbildēja luterāņu baznīcas pārvalde.⁴⁶

1.2. Iedzīvotāji

18. un 19. gadsimtu mijā latviešu apdzīvotajos Vidzemes guberņas apgabalos mita aptuveni 293 tūkstoši iedzīvotāju. Šajā laikā sabiedrības struktūru veidoja kārtu (*Stände*) sistēma, kur katrai kārtai bija savi likumi.⁴⁷ Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs aprēķinājis kārtu dalījuma proporcijas Vidzemes latviešu daļā 19. gadsimta sākumā (skat. 1. pielikuma 1. tab.). Lauku novados, kāds bija arī Lielvārdes-Lieljumpravas novads, šīs proporcijas atšķīrās. Rupji rēķinot, 90-95% iedzīvotāju bija zemnieki, bet pārējo kārtu pārstāvjus dažkārt var saskaitīt uz pirkstiem, piemēram, 1858. gadā Lielvārdes muižas dvēseļu revīzijā namnieku (*Bürger*) kārtai pierakstīti tikai divi cilvēki.⁴⁸ Šis fakts ir iemesls, kādēļ maģistra darbā primāri tiek aplūkots tieši zemnieku kārtas stāvoklis.

Jāatzīmē, ka tolaik ar vārdu "zemnieks" tika saprasts daudz plašāks cilvēku loks nekā mūsdienās. Tas iekļāva ne tikai tos, kuru pamatnodarbošanās saistīta ar zemes darbiem, bet arī tos, kuru primārā nodarbošanās bija zvejniecība, amatniecība, utt. Likumdošanā zemnieku kārtu dalīja dažādās apakškārtās, kā, piemēram, 1804. gada Vidzemes zemnieku likumā, kur zemnieki iedalīti muižas ļaudīs (*Hofseleute*) un arājos (*ackersleuten*). Arāji iedalīti vēl sīkākās kategorijās - saimniekos un dažāda tipa "darba cilvēkos" (kalpos, vaļiniekos, u.c. strādniekos).⁴⁹

Papildus skaidrojumu prasa vaļinieku apakškategorija, kas aptvēra visus tos lauku iedzīvotājus, kas nebija ne saimnieki, ne kalpi, ne muižas ļaudis. Par vaļiniekiem uzskatīja, pirmkārt, tos dzimtļaudis, kas slimības, vecuma vai kādu citu iemeslu dēļ nevarēja pildīt kalpa vai saimnieka pienākumus, otrkārt, krodzniekus un dzirnavniekus, ja tie nebija brīvi ļaudis vai vācieši, treškārt - lauku amatniekus.⁵⁰ Līdzīgi zemnieku kārtā sadalīta arī 1817. gada Kurzemē izdotajos brīvlaišanas likumos, kur definētas divas kategorijas - saimnieku un strādnieki, kas saņem maksu. Abas kategorijas sadalītas sīkāk, iedalot atbrīvojamos zemniekus trīs grupās, kur pirmajā grupā ietilpa visi saimnieki un saimnieces (piem. atraitnes, kas pārvaldīja mirušā vīra saimniecību), otrajā grupā bija visi strādnieki, t.i., tie, kas dzīvoja pie saimnieka un saņēma no tā algu, bet trešā grupa bija muižas ļaudis, jeb tie dzimtcilvēki, kas bija muižnieka

⁴⁶ Vita Zelče, "Deviņpadsmitais gadsimts", no: Krišjānis Valdemārs. *Krišjānis Valdemārs: lietišķā un privātā sarakste*, 2. sējums, (Rīga: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, [2007]), 9-30., šeit 9.

⁴⁷ Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 49.

⁴⁸ LVVA 199-1-245 510-511.

⁴⁹ Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 72.

⁵⁰ Jānis Zutis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvlaišana XIX gadsimta 20. gados* (Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība [1956]), 177.

personīgie kalpi, kā arī krodznieki, muižas amatnieki un citi, kam muižnieks deva uzturlīdzekļus, bet kas nepiederēja pie kādas saimniecības.⁵¹

Parālēli kārtu struktūrai 19. gadsimtā aktuāls bija iedzīvotāju dalījums “vācos” un “nevācos”. Iepriekšējo gadsimtu norišu rezultātā bija izveidojusies situācija, kurā latvieši (un igauņi, tātad nevāci) gandrīz vienmēr bija zemnieki un latviešu valoda skanēja tikai zemnieku sētās, bet vācu valoda – visur citur, un bez vācu valodas zināšanām sociālā mobilitāte bija praktiski neiespējama. Tādēļ piederība pie noteiktas kārtas vismaz daļēji sakrita ar cilvēka etnisko piederību.⁵²

1.3. “Mūsu kaimiņiem visi šie apstākļi nav noslēpjami...”⁵³

Kas pamudināja Krievijas valdību spert tik radikālus soļus un izjaukt sen pastāvējušo dzimtzemniecības kārtību? Uz šo jautājumu nav vienkāršas atbildes, par to diskutējuši daudzi vēsturnieki dažādos laikos, bet Latvijas historiogrāfija piedāvā sekojošu skatījumu. Vispirms jāmin Apgaismības ideju ietekme gan Krievijā, gan pārējā Eiropā. Jau 18. gadsimta pēdējā ceturksnī par Krievijas sociālo kārtību ārzemēs bija radušies negatīvi viedokļi, kurus aprakstījusi Vita Zelče: "Tolaik [18./19. gs. mijā], raugoties no "malas", Baltija šķita stipri neizprotama, pat dīvaina ar savu tagadni, pagātnes mantojumu, īpašo novada sociālo kārtību un vietējo dižciltīgo īpašo aroganci. Gan ceļotāju, gan dažu pašmāju publicistu skatījumā tā bija pagrimuma un tumsības zeme, kurā valdīja feodālās ieražas (..) kā arī sociālā un fiziskā varmācība. Taču tās jau 18. gadsimta (..) Eiropas domājošo intelektuāļu un politiķu vidū tika uzskatītas par savu laiku pārdzīvojušām un nosodāmām."⁵⁴ Par to labi zināja arī Krievijas pārstāvji - to ilustrē Vidzemes ģenerālgubernatora Džordža Brauna (*Seoirse de Brún, George Browne, Юрий Юрьевич Броуне, 1698-1792*)⁵⁵ 1784. gada 15. jūnija ziņojums Katrīnai II (1729-1796, valda 1762-1796)⁵⁶ galvasnaudas nemieru sakarā, kur atrodams šāds teikums: "Mūsu kaimiņiem visi šie apstākļi [zemnieku stāvoklis un nemieru iemesli] nav noslēpjami, un avīžniekiem tie radīs lielisku izdevību sacerēt labu Vidzemes aprakstu."⁵⁷ Šāda reputācija absolūti nebija savienojama ar Katrīnas II vēlmi sevi pozicionēt kā apgaismotu valdnieci⁵⁸ un tas kļuva par vienu no daudzajiem iemesliem pastāvošās kārtības mainīšanai. Arī Baltijas vāciešu vidū bija personas, kas mudināja savus tautiešus atteikties no iesūnojušajām

⁵¹ Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 75.

⁵² Zelče, “Deviņpadsmitais gadsimts”, 10.

⁵³ No Vidzemes ģenerālgubernatora Džordža Brauna 1784. gada ziņojuma Katrīnai II par galvasnaudas nemieriem. No: Ābers, Zemnieku stāvoklis, 14.

⁵⁴ Zelče, “Deviņpadsmitais gadsimts”, 10.

⁵⁵ “Browne, George, seit 1773 Gf. (1698-1792)”, <https://bbld.de/0000000107547787>

⁵⁶ Zoé Oldenbourg-Idalie. “Catherine the Great.”, no: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Catherine-the-Great>

⁵⁷ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 14.

⁵⁸ Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 21.

tradīcijām un atzīt, ka arī nevācieši ir kas vairāk kā tikai muižnieku privātais īpašums. Visplašāk zināmais piemērs ir Garlībs Merķelis (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769-1850) un viņa 1797. gada sacerējums "Latvieši",⁵⁹ tomēr Merķelis nebūt nav vienīgais, kuram interesēja Vidzemes zemnieku liktenis. Jau 1765. gadā Vidzemes landtāgs apsprieda jautājumu par muižnieku un zemnieku kārtas attiecībām⁶⁰ un tas dienaskārtībā atgriezās ar katru lielāku zemnieku neapmierinātības uzplaiksnījumu. Lielākajā daļā gadījumu virsroku guva Vidzemes muižnieku konservatīvā daļa, tādēļ jebkādas izmaiņas Vidzemes dzīves ritmā nāca ilgi un grūti.

1801. gada pavasarī par Krievijas imperatoru kļuva Aleksandrs I (1777-1825, valda 1801-1825)⁶¹ kurš savā 12. marta manifestā solīja sekot savas vecmāmiņas Katrīnas II piemēram, t.i. valdīt pēc viņas "likumiem un sirdsapziņas"⁶², kas nozīmēja vismaz teorētisku apgaismības ideālu atgriešanos Krievijas iekšpolitikas vadmotīvos pēc Pāvila I īsā, bet reakcionārā valdīšanas perioda, tomēr, lai izvairītos no tāda paša bēdīga gala, kādā bojā gāja viņa tēvs Pāvils I,⁶³ Aleksandram I bija jārespektē arī tie Krievijas augstāko slāņu pārstāvji, pie kuriem piederēja arī Vidzemes muižniecība. Aleksandra I biogrāfijas pētnieki atzīmē arī to, ka liberālisms un reformas imperatora politikā eksistēja tikmēr, kamēr tās neierobežoja viņa paša varu un privilēģijas.⁶⁴

Atgriežoties pie Vidzemes, Aleksandra I paziņojums par paredzēto valdīšanas politikas kursu lika sarosīties arī Vidzemes muižniecībai. Jau 1801. gadā imperators ķērās pie valdības centralizēšanas reformām un ieviesa Baltijas ģenerālgubernatora posteni, kas bija pirmais solis Baltijas vāciešu autonomijas ierobežošanā. Izveidojās sarežģīta politiskā situācija, kur par savām interesēm iestājās gan Vidzemes muižniecība, gan Baltijas ģenerālgubernators, kurš ne tikai bija starpnieks starp imperatoru un muižniecību, bet pārstāvēja arī savas personīgās intereses.⁶⁵ Šāda situācija nebūt neveicināja vienprātību un ātru reformu gaitu. Kā rāda vēsture, Baltijas muižniecība centās saglabāt iepriekš pastāvējušo kārtību (1810. gadā Igaunijas landtāgs iesniedza likumprojektu, kurā bija ignorētas Aleksandra I izvirzītās pamatnostādnes),⁶⁶ cik vien tas bija iespējams, bet no Aleksandra I vēstules Igaunijas bruņniecības landmaršalam 1802. gadā, imperators jau no valdīšanas pirmajām dienām tiecās

⁵⁹ Pauls Daija. "Garlībs Merķelis", no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/112209-Garl%C4%ABs-Mer%C4%B7elis>

⁶⁰ Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 17.

⁶¹ Daria Olivier. "Alexander I.", no: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Alexander-I-emperor-of-Russia>

⁶² Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 23.

⁶³ Pāvils I tika nogalināts galma apvērsumā 1801. gada martā, skat. Bērziņš (red.). Latvija 19. gadsimtā, 23.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibid., 26.

⁶⁶ Ibid., 29.

pēc zemnieku tiesiskā stāvokļa uzlabošanas. Citējot Tomu Ķikutu: [Vēstulē] Aleksandrs I (..) noformulēja ideālo nākotnes redzējumu – kārtu vienotību vienā valsts pilsoņu saimē, ko bija paredzēts veicināt ar “zemnieku politiskās eksistences” atzīšanu (..).”⁶⁷

1.4. 1802. gada Kauguru nemieri un 1804. gada Vidzemes zemnieku likums

Viena no pirmajām Aleksandra I veiktajām reformām Vidzemē bija staciņa⁶⁸ atcelšana un tā vērtības pievienošana galvasnaudai.⁶⁹ Imperators uzskatīja, ka Vidzemē jāmaina nodokļu aprēķināšanas kārtība, jo esošie nodokļi ir pārmērīgi lieli un tie negatīvi ietekmē zemnieku stāvokli.⁷⁰ Savu nepatiku pret nodokļu slogu zemnieki bija izrādījuši jau 20 gadus iepriekš, jau pieminēto 1773.-1784. gada galvasnaudas nemieru laikā.

Tomēr šī refoma zemnieku saimnieciskajam un sociālajam stāvoklim par labu nenāca: līdz šim staciņu zemnieki bija maksājuši, pildot klaušas sava muižnieka labā, bet Vidzemes muižnieki nevēlējās atteikties no šīm klausām, un, tā kā imperatora ukazs nenodrošināja staciņa klausu aizliegumu, faktiski zemnieku nodevu slogs bija palielinājies, kas nekādi nevaicēja zemnieku apmierinātību ar savu stāvokli.⁷¹ Līdzīgi kā tas bija noticis galvasnaudas nemieros, neveiksmīgs ukaza skaidrojums zemniekiem kļuva par pēdējo pilienu un 1802. gada rudenī ap 3000 Ziemeļvidzemes (Cēsu, Raunas, Burtnieku un Valmieras) draudžu zemnieki sacēlās pret saviem muižniekiem, paziņojot, ka klausīs tikai un vienīgi Aleksandram I. Sacelšanās drīz tika apspiesta, 14 zemnieki tika nogalināti sadursmēs ar militārajām vienībām, vadoņi un aktīvākie dalībnieki fiziski sodīti un nosūtīti katrogā uz Sibīriju.⁷²

Šoreiz imperators savus pavalstniekus bija sadzirdējis, un pēc Kauguru nemieru apspiešanas Aleksandrs I pieprasīja Vidzemes landtāgam normēt Vidzemes zemnieku klaušas. Pavēle tika izpildīta un 1804. gada 20. februārī stājās spēkā Vidzemes zemnieku likums, kura 143 panti primāri attiecās uz zemnieku-arāju apakškārtu. Zemnieku vajadzībām likumi tika tulkoti un latviskā tulkojuma⁷³ izveidošana tika uzdots Rubenes mācītājam Kristofam Harderam (*Christoph Harder*, 1747-1818).⁷⁴ Šeit gan jāmin tas, ka latviešu tulkojums bija

⁶⁷ Toms Ķikuts, “Latvija Krievijas impērijas sastāvā: tradīcijas pārvērtības 18.-19. gadsimtā.”, no: *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgajai valstij*, zin. Red. Juris Goldmanis, (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019), 67–187., šeit 106.

⁶⁸ No zviedru laikiem pastāvējusi labības un siena nodeva, ko zemnieki maksāja kronim, skat.: Bērziņš (red.). *Latvija 19. gadsimtā*, 75.

⁶⁹ Personas nodoklis, ko Krievijā līdz 1917. gadam maksāja katrs pavalstnieks, izņemot privileģēto šķiru, kārtu un profesiju piederīgos. Vidzemē ieviests jau 1622. gadā, kā kara nodeva zviedriem, skat.: Aigars Urtāns. *Nodokļu un nodevu vēsture Latvijā*, (Rīga: Valsts ieņēmumu dienests [2003]), 19.

⁷⁰ Bērziņš (red.). *Latvija 19. gadsimtā*, 26.

⁷¹ *Ibid.*, 75.

⁷² *Ibid.*, 76.

⁷³ *Likumi preeksch Widsemmes Semneekem.* ([Rīga]: [J.K.D. Millers] [1804])

⁷⁴ Pauls Daija. “Kristofs Harders.”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/98532>

balstīts uz vācu teksta, savukārt vācu teksts bija izmainīts krievu teksta tulkojums – šo tēmu savā darbā “Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā” iztirzājis Arveds Švābe.⁷⁵

Šis likums bija sadalīts četrās daļās. Īsuma labad pieminētas tikai būtiskākās likuma izpausmes. Pirmā daļa reglamentēja zemnieka personiskās brīvības un tiesības. Ja līdz šim juridiski zemnieks skaitījās kā "lieta" (muižnieka kustamais īpašums), tad veikto izmaiņu rezultātā zemnieks likuma priekšā kļuva par pilnvērtīgu personu, kuru muižnieks nevarēja ne pirkt, ne pārdot, ne novēlēt kādam citam muižniekam. Tomēr tas nenozīmēja brīvības iegūšanu – turpmāk zemnieki piederēja nevis kādam konkrētam muižniekam, bet gan "muižas novadam", t.i. konkrētam īpašumam, kura teritoriju tie nedrīkstēja atstāt.⁷⁶

Likuma otrā daļa reglamentēja zemnieku īpašumtiesības uz kustamu un nekustamu mantu. Zemniekiem-saimniekiem tika nodrošinātas īpašuma lietošanas tiesības uz zemi, atstājot muižniekam virsīpašnieka tiesības, bet ar šo likumu tika noteikts, ka viss, ko zemnieks ieguvis paša spēkiem, pieder tikai un vienīgi pašam zemniekam. Ja muižnieks kādu zemnieku vēlējās "izlikt no mājām", bija jāpanāk atbilstošs tiesas spriedums un to varēja darīt tikai likumā norādītajos gadījumos.

Likuma trešā daļa reglamentēja zemnieka pienākumus pret muižu – saskaņā ar likumu Vidzemes guberņā bija jāveic zemes īpašumu platību pārmērīšana, lai varētu noteikt jaunus klaušu un nodevu apmērus, kas ierakstīti t.s. vaku grāmatās. Visbeidzot, ceturrtā likuma daļa reglamentēja zemnieku tiesu sistēmu. Tika izveidota četru līmeņu tiesu sistēma zemnieku lietu tiesāšanai, kuras pirmais līmenis bija pagasta tiesa, otrais bija draudzes tiesa, trešais – zemes tiesa, bet ceturtais – galma tiesa.⁷⁷

Kā tas dažkārt gadās, pat labi nodomi mēdz novest pie sliktām sekām, un šajā gadījumā, kad muižnieku lielākā daļa nebija ieinteresēta liberālās reformās un savu ienākumu samazināšanā, situācija pēc likumu stāšanās spēkā kļuva tikai saspīlētāka. Kā rakstījis Benno Ābers: "Ļaunākais apstāklis, kas saviļņoja zemniekus zemes mērīšanas un vakas grāmatu izsniegšanas laikā (..), bij tas, ka nemērītās muižās vispirms izsniedza pagaidu vakas grāmatas, kurās klaušu un nodevu lielums parasti bij tāds pats kā līdz šim. Tāpēc zemnieki domāja, ka muižnieki un ierēdņi vilto ķeizara apstiprināto likumu (..)."⁷⁸ Zemnieki neuzticējās muižniekiem un bieži vien nevēlējās pieņemt ne pagaidu, ne arī pārmērītās vaku grāmatas, uzskatot, ka muižnieki cenšas viņus aprāpt. Šo 15 gadu laikā Vidzemē uzplaiksnīja lielākas un mazākas zemnieku nemieru epizodes.

⁷⁵ Arveds Švābe. *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā* ([1930]), 137.

⁷⁶ Ābers, *Zemnieku stāvoklis*, 11.

⁷⁷ *Ibid.*, 12.

⁷⁸ *Ibid.*, 13.

1.5. 1819. gada nemieri Lielvārdē

Arī Lielvārdei šī situācija nebija sveša – 1819. gadā zemnieki deklarējuši, ka "labāk ziedošot savas dzīvības, nekā uzņemšoties jaunus pienākumus."⁷⁹ Notikumus Lielvārdē sīki izpētījis vēsturnieks Jānis Zutis. Lielvārdes draudzes privātmuižas guvušas Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisijas īpašu uzmanību, proti, ja citās Rīgas apriņķa privātmuižās zemnieku kļaušu un nodevu vērtība vidēji tika palielināta par 45,88%, tad Lielvārdes draudzē šīs vērtības palielinājums mērāms 93,8%, bet pašā Lielvārdes muižā – 223,3%, no 622,5 dālderiem uz 1389 dālderiem.⁸⁰ Zutis norāda, ka šāda īpaša attieksme skaidrojama ar faktu, ka Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisijas priekšdētājs Budbergs un toreizējais Lielvārdes muižas īpašnieks barons Oto Kristofs fon Budbergs (*Otto Christoph Frhr. von Budberg*, 1771-1857)⁸¹, bijuši radinieki.⁸² Par šiem nemieriem no amatpersonu ziņojumiem uzzinājā kā Rīgā, tā Pēterburgā.

Ģenerālgubernators Pauluči deva rīkojumu tiesas iestādēm veikt izmeklēšanu un sodīt nemiera cēlājus. Šī uzdevuma izpildīšana kļuva par Rīgas zemes tiesneša Grotusa pienākumu. Pēc tiesneša ieskatiem, taisna tiesa Lielvārdes zemniekiem nepienācās – viņu sūdzības tika ignorētas un Grotuss savus spēkus vēltīja tieši sodīšanas aspektam. Kā raksta J. Zutis: "Notikumus izmeklējot, zemes tiesnesis centās atrast zemnieku "musinātājus", lai ar tiem nekavējoties izrēķinātos par biedinājumu visiem pārējiem zemniekiem. Lai gan zemnieki turējās likuma robežās un nekādas varmācības nebija izdarījuši, tiesnesis viņu atteikšanos no jaunajām vaku grāmatām uzskatīja par bīstamu paraugu, kas apspiežams ar militaras eksekucijas palīdzību."⁸³ Gubernators Pauluči Grotusam piešķīris vismaz 50 bruņotus karavīrus, kas zemnieku pratināšanas laikā sargājuši Lielvārdes muižas ēku un piedalījušies "nemiera cēlāju" apcietināšanā.

Grotusa izmeklēšana par galvenajiem vainīgajiem atzinusi 5 saimniekus: Silkalna Mārtiņu, Staldota Brenci, Čuibes Jāni, Pūtēja Miķeli un Pečas Andreju. Saimnieku apcietināšana izrādījies pēdējais piliens un Lielvārdes zemnieki mēģinājuši fiziski pretoties notiekošajam. Kāds cits Lielvārdes saimnieks, Slociņu Juris, ar savu runu aicinājis muižā sanākušos zemniekus atbrīvot apcietinātos, bet nekur tālu netika, jo zemes tiesnesis, leitnants Ignatjevs pasaucis karavīrus, kas Slociņu Juri nogāzuši un turpat sodījuši ar nūjas sitieniem.⁸⁴

⁷⁹ Ibid., 13.

⁸⁰ Jānis Zutis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi 19. gadsimta sākumā (1804-1819)* (Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība [1954]), 112.

⁸¹ "Otto Frhr. von Budberg." <https://www.geni.com/people/Otto-Frhr-von-Budberg/600000009772928900>

⁸² Zutis, Zemnieku likumi, 112.

⁸³ Ibid., 113.

⁸⁴ Ibid., 114.

Ar šādu piemēru svaigā atmiņā, saimnieki viens pēc otra devās uz nopratināšanu Lielvārdes muižā. Tur saimnieku sagaidīja tiesnesis Grotuss un Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes mācītājs, Teodors Šenbergs (*Theodor Schoenberg*, arī *Schönberg*).⁸⁵ Nopratināšanas gaitā daudzi zemnieki piekrituši pieņemt vaku grāmatas. Ar kādiem paņēmieniem tas izdarīts varam tikai minēt – J. Zutis uzsver Grotusa draudus, bet mācītājs pozicionēts kā labākajā gadījumā samierinātājs, sliktākajā gadījumā muižnieku rokaspuisis.⁸⁶ Pret šo vērtējumu jāizturas kritiski, jo J. Zuša pētījumi publicēti 1950. gados, kad pastāvošā padomju ideoloģija pieprasīja vēstures traktēšanu pēc noteiktiem principiem, kuros ietilpa arī garīdzniecības kritika. Par mācītāja reālo nostāju vēsture klusē – pilnīgi iespējams, ka Šenbergs bijis pragmatīks un labi sapratis, ka pretošanās novedīs tikai un vienīgi pie fiziskas izrēķināšanās un cietumsodiem, tādēļ vēlējies pasargāt draudzes locekļus no ļaunākā iznākuma.

Arī Lielvārdes muižas īpašnieks Budbergs solījis kaut nedaudz piekāpties un piedāvājis zemniekiem sekojošus nosacījumus: tie, kas piekritīs pieņemt vaku grāmatas, turpmākos piecus gadus varēs no Lielvārdes mežiem izvest 140 asu malkas⁸⁷ un to pārdot Rīgā, iegūtos līdzekļus novirzot kroņa nodevu nomaksāšanai. Saimniekiem, kuru mājas atradās pie Rīgas-Maskavas lielceļa vai Daugavas krastā nodevas tiktu samazinātas par vienu miežu pūru, jo šiem saimniekiem kā papildus slogs bija karaspēka vienību izmitināšanas pienākums. Pēc J. Zuša uzskatiem, šis piedāvājums tikai izteikts tikai tāpēc, lai tiesas institūcijām nebūtu iemesla pārņemt Budbergam pārmērīgu kļaušu palielināšanu, lai gan tas reāli bija noticis.⁸⁸

Tomēr Zutis norāda, ka divi saimnieki nav bijuši pierunājami⁸⁹ un tikuši apcietināti, bet vēl divi (Kaziķa Indriķis un Prīmaņa Andrejs) uz nopratināšanas brīdi nav bijuši atrodami.⁹⁰ 1819. gada 12. maijā tiesnesis Grotuss ģenerālgubernatoram Pauluči adresējis ziņojumu, kurā atzinis, ka nav pārliecināts par to, ka zemnieki patiešām samierinājušies ar jaunajām vaku grāmatām. Turklāt vaku grāmatas stājušās spēkā Jurgos jeb 23. aprīlī, un Grotuss uzskatījis, ka mēģinājums piedzīt šos parādus liktu nemieriem atsākties. Kā risinājumu, Grotuss piedāvāja pārkāpt 1804. gada likuma punktus, kas liedza atņemt zemniekiem mājas bez tiesas sprieduma un ļaut mājas uzreiz atņemt visiem tiem, kas turpmāk atteiksies no vaku grāmatu pieņemšanas.⁹¹

⁸⁵ “Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca”, <http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html>

⁸⁶ Zutis, Zemnieku likumi, 114.

⁸⁷ Veca tilpuma mērvienība (malkas daudzuma mērīšanai) – aptuveni 2-4 kubikmetri, skat. Jānis Zemzaris. *Mērs un svars Latvijā 13.-19. gs.*, (Rīga: Zinātne, 1981), 130.. 1819. gadā Lielvārdes muižai pieder 71 zemnieku saimniecības, katrai piesolīti 240-560 kubikmetri malkas.

⁸⁸ Zutis, Zemnieku likumi, 114.

⁸⁹ Ibid., 115.

⁹⁰ Ibid., 114.

⁹¹ Ibid., 115.

1819. gada maijā un jūnijā norisinājās Lielvārdes saimnieku tiesāšana. Saskaņā ar tiesas materiāliem, apcietinātie zemnieki pārējo Lielvārdes muižai piederošo zemnieku vārdā bija iesnieguši sūdzību Vidzemes civilgubernatoram par nepareizi sastādītām vaku grāmatām. Saimnieki tika apsūdzēti zemnieku kūdīšanā, cenšoties tos pierunāt nepildīt noteiktās klaudas, neesot klausījuši mācītājam Šenbergam un “vispār izrādījuši priekšniecībai un kungiem spītīgu nepaklausību”.⁹² Katram saimniekam bijušas arī individuālas apsūdzības.

Par visbīstamāko no visiem atzīts Pūteja Miķelis, kurš bijis viens no oriģinālo zemnieku sūdzību iesniedzējiem. Tiesas spriedumā teikts, ka “Pūtēja Miķelis baudījis Lielvārdes saimnieku vispārēju uzticību un tāpēc varējis zemniekus jo sevišķi ļauni ietekmēt.”⁹³ Čuibes Jānis un Pečas Andrejs izcēlušies ar necienīgu uzvedību pret tiesu un muižnieku Budbergu, jo īpaši izrādot savu attieksmi, proti, “Čuibes Jānis, tiesnesim klātesot, izteicies, ka (..) lai viņus labāk nositot un nošaujot, nekā viņiem jādabū gals kļaušu gaitās. Pečas Andrejs esot (..) izteicies, ka uz muižas īpašnieka solījumiem nevarot paļauties un viņi [Lielvārdes saimnieki] drīzāk ielēkšot Daugavā nekā pieņemšot jaunās vaku grāmatas.”⁹⁴ Staldota Brencis jau pirms 1819. gada pavasara notikumiem izmantojis sava dienesta priekšrocības (viņš bijis zemnieku ievēlēts tiesnesis) un iesniedzis vairākas “nepamatotas sūdzības” par Lielvārdes muižas īpašnieku, turklāt jau sen esot uzvedies “tā, kā zemnieku tiesnesim nepieklājas.”⁹⁵ Visbeidzot, Silkalna Mārtiņš esot organizējis saimnieku kopīgu atteikšanos no vaku grāmatām.

Rīgas zemes tiesas 1819. gada 23. jūnija spriedumā visiem pieciem saimniekiem tika piespriests miesassods – 10 pāru rīkšu pie baznīcas pēc dievkalpojuma divas svētdienas no vietas. 3. jūlijā Vidzemes hoftiesa šo spriedumu apstiprināja, bet 11. jūlijā ģenerālgubernators Pauluči pavēlēja sodu izpildīt nekavējoties.⁹⁶ Palūkojoties 1819. gada kalendārā, secinām, ka soda izpilde varēja notikt vai nu 13. un 20. jūlijā, vai 20. un 27. jūlijā (pēc Gregora kalendāra attiecīgi 25. jūlijs, 1. augusts un 8. augusts).

1.6. Napoleona kari un Aleksandra I reformu turpinājums

19. gadsimta pirmā desmitgade ārpus Vidzemes robežām ritēja kara zīmē. Jau kopš 1796. gada Eiropas lielvalstis bija izaicinājis franču ģenerālis, Francijas Republikas konsuls, vēlāk (no 1804. gada) Francijas imperators Napoleons I (*Napoléon Bonaparte*, 1769-1821).⁹⁷ 1802. gadā sākās t.s. Napoleona kari – pieci militārie konflikti, kuru gaitā Francijas ietekme Eiropā strauji palielinājās, darot bažīgus tās kaimiņus. 1806. gada jūnijā Napoleons nodibināja

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid., 116.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid., 115.

⁹⁶ Ibid., 116.

⁹⁷ Anita Čerpinska, “Napoleons I”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/1672-Napoleons-I>

Reinas savienību, kurā ietilpa 16 vācu zemes, kas paziņoja par izstāšanos no Svētās Romas impērijas, sagraujot šo 900 gadus seno valstisko veidojumu. Tā paša gada augustā sākās Ceturtais koalīcijas karš, spēkus apvienojot Prūsijai un Krievijai.⁹⁸

Pēc Tilzītes miera līguma noslēgšanas 1807. gadā atjaunojās Vidzemes muižniecības un valdības dialogs agrārā jautājuma sakarā. Tā rezultātā tika izveidoti 1809. gada 28. februāra "Papildu panti un paskaidrojumi pie 1804. gada Vidzemes zemnieku nolikuma". Šī papildinājuma būtiskākie panti reglamentē kalpu darbadienas ilgumu (12 stundas), darba daudzumu un nakts darba aprēķināšanas kārtību. Arī šis likuma izmaiņas izraisīja lokālas zemnieku un muižnieku sadursmes. Tajā pat laikā, lai paātrinātu 1804. gada likumā noteikto zemes pārmērīšanas procesu, Valkā tika izveidota iepriekšminētā Valkas zemes mērīšanas un revīzijas komisija, kuras darbību nevar vērtēt kā īpaši rūpīgu vai taisnīgu. Napoleona I virzība uz Eiropas austrumiem un eventuālais 1812. gada iebrukums Krievijas impērijas teritorijā, tostarp arī Kurzemes guberņā, lika uz vairākiem gadiem novirzīt agrārās reformas otrajā plānā.⁹⁹

Lai arī karadarbība Vidzemes teritorijā nenorisinājās, Napoleona karu efekts bija jūtams arī šajos platuma grādos. Pirmkārt jau varbūtēja iebrukuma atvairīšanai Baltijas guberņās tika izveidoti zemes aizsardzības spēki, kuru uzturēšana tika uzdots muižniekiem, kuri šos darbus, protams, deleģēja zemniekiem – tiem bija jādod kara šķūtis (jāpārvadā armija un munīcija) un jādod auzas armijas zirgiem. Tas viss aizņēma laiku un darbarokas, kas bija nepieciešamas zemnieku saimniecībās. Savukārt pēc Tilzītes miera līguma noslēgšanas Krievija apvienoja spēkus ar Napoleonu un piedalījās kontinentālajā blokādē pret Angliju, kas nelabvēlīgi ietekmēja Krievijas ekonomiku – Anglija bija viens no galvenajiem Krievijas graudu pircējiem, un Krievijas vērsšanās pret Angliju pārtrauca šīs ekonomiskās saistības, tādējādi zaudējot valsts galveno ienākumu avotu. Vēl jāpiemin arī 1799.-1801. un 1806.-1808. gadu neražas, kas izraisīja badu Vidzemes guberņā, īpaši Rūjienas, Burtnieku un Valmieras apkaimē.¹⁰⁰

Ņemot vērā Aleksandra I nākotnes vīziju, faktu, ka turpat kaimiņos, Prūsijā un Varšavas hercogistē, dzimtbūšanas atcelšana notika jau 1807. gadā, grūti ignorējamo spriedzi starp zemniekiem un muižniekiem Baltijas guberņās, kā arī muižnieku nespēja vienoties, it īpaši Vidzemē,¹⁰¹ nepārsteidz imperatora atkārtotā uzstājība uz dzimtbūšanas atcelšanu šajā impērijas daļā. Protams, mūsdienu cilvēkam tas liek uzdot jautājumu – kāpēc tikai Baltijā, nevis kādā no Iekškrīevijas guberņām vai visā impērijā vienlaikus? Izsmelošu atbildi uz šo

⁹⁸ Anita Čerpinska, "Napoleona kari", no: Nacionālā enciklopēdija, <https://enciklopedija.lv/skirklis/1670-Napoleona-kari>

⁹⁹ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 30.

¹⁰⁰ Boruks, Zemnieks, 292-293.

¹⁰¹ Ķikuts, "Latvija Krievijas impērijā", 104.

jautājumu sniedz Vita Zelče. Pirmkārt, dzimtbūšanas atcelšana bija radikāla kārtības maiņa un pēkšņa lielu reformu veikšana nav savienojama ar stabilu valsts eksistenci. Praktiski no nulles bija jāizveido jauna tieslietu un administratīvā struktūra, un arī cilvēkiem bija jāaprod ar jauno dzīves kārtību – jaunām iespējām un tiesībām, bet arī jauniem pienākumiem un grūtībām. Lai arī dzimtbūšanas laikā zemnieks bija samērā beztiesiska “būtne”, šī sistēma nodrošināja to, ka muižnieks zemniekam piešķīra pajumti un zemi, ar kuru (pietiekamas ražas apstākļos) tas varēja nodrošināt savu un savas saimes iztiku. Dzimtbūšanas atcelšanas lokālā daba skaidrojama tikpat pragmatiski – šādu “eksperimentu” vieglāk organizēt un pārraudzīt nelielā teritorijā, kurā ātri un efektīvi varētu risināt radušās konfliktsituācijas. V. Zelče atzīmē arī to, ka “zemnieki bija vāji informēti un neizglītots iedzīvotāju kopums, ar kuru valsts varas pārstāvji varēja viegli manipulēt.”¹⁰²

Pēc Napoleona kariem mainījās Krievijas agrārā tirgus situācija. Vispirms izjuka vecā kārtība – līdz šim Igaunijas un Vidzemes guberņas bija galvenās impērijas galvaspilsētas, Sankt-Pēterburgas, apgādātājas, audzējot tās vajadzībām liellopus un ražojot degvīnu. Pēc karu beigām iepirkumi no šīm guberņām samazinājās, izraisot degvīna cenu krišanos, līdz ar ko samazinājās arī muižnieku ienākumi, biežvien iedzenot tos parādos. Kritās arī papīra naudas (asignāciju) vērtība – tas izraisīja importa preču cenu celšanos, īpaši sāls, kas smagi skāra zemniekus.

Saimnieciskās grūtības radīja pārliecību daļā Baltijas muižnieku, ka nepieciešamas radikālas izmaiņas agrārajā sistēmā, par paraugu ņemot Prūsijas piemēru, kas paredzēja personas brīvības piešķiršanu zemniekiem, tajā pašā laikā atstājot tos bez zemes.¹⁰³ Kā raksta Aija Gudzuka, “Rietumeiropā pavērās plašas iespējas realizēt lauksaimniecības ražojumus, kas savukārt ietekmēja lauksaimnieciskās ražošanas intensitātes pieaugumu muižu un zemnieku saimniecībās. Muižnieki bija ieinteresēti paplašināt savu sējumu platību, taču Baltijas apstākļos to varēja izdarīt tikai uz zemnieku rēķina.”¹⁰⁴

1814. gadā darbu atsāka Igaunijas lietu komiteja, kura turpmāko divu gadu laikā izstrādāja Igaunijas muižniecības projektu dzimtbūšanas atcelšanai, kuru Aleksandrs I atzina par derīgu, parakstot to 1816. gada 23. maijā. Tā paša gada nogalē Kurzemes muižniecībai tika uzdots izvēlēties pēc kura parauga, Vidzemes 1804. gada likuma vai Igaunijas 1816. gada brīvīšanas likuma, reformēt agrāro sistēmu Kurzemes guberņā. 1817. gada aprīlī Kurzemes landtāgs lēma par labu Igaunijas piemēram, un šis likumprojekts Aleksandra I parakstu guva

¹⁰² Zelče, “Deviņpadsmitais gadsimts”, 11.

¹⁰³ Boruks, Zemnieks, 292-293.

¹⁰⁴ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 30.

1817. gada 25. augustā. Palikusi bija tikai Vidzeme, kurā dažādu iemeslu dēļ likumprojekta izveidošanas process ievilkās līdz pat 1819. gada 26. martam.¹⁰⁵

1.7. 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums

Vidzemes landtāga 1819. gada 26. martā pieņemtais Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likums svinīgi izsludināts 1820. gada 6. janvārī Rīgas Jēkaba baznīcā, bet 12. martā izsludināšana atkārtota visās Vidzemes draudžu baznīcās.¹⁰⁶ Šis likumprojekts tika balstīts jau eksistējošajos Igaunijas un Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likumos. Arī šo likumu zemnieku vajadzībām tika uzdots pārtulkot latviešu un igauņu valodā.¹⁰⁷ Par paziņojuma latviešu tulkojuma¹⁰⁸ autoru kļuva Ikšķiles un Salaspils mācītājs Kristiāns Vilhelms Brokhūzens (*Christian Wilhelm Brockhusen*, 1786-1842).¹⁰⁹

Vidzemes brīvlaišanas likuma 658 panti tika iedalīti trīs daļās: brīvlaišanā, brīvbūšanā un tiesāšanas un iztiesāšanas likumos. Vidzemes gadījumā šajā daļā tika vienkāršota Igaunijas un Kurzemes likumu transistorā jeb pagaidu daļa, t.i., šie panti reglamentēja personas pāreju no dzimtcilvēka uz brīva cilvēka statusu. Brīvlaišana tika organizēta pakāpeniski un kā raksta Benno Ābers, šādu pieeju pamatojot ar vajadzību saglabāt nepārtrauktību lauksaimniecībā un nodokļu iekasēšanā, ar nepieciešamību organizēt jauno institūciju darbību, kā arī vēlmi mazināt haosu, kas rastos, ja brīvību piešķirtu visiem uzreiz.¹¹⁰ Jāatzīmē, ka tie zemnieku bērni, kas bija dzimuši pēc 1820. gada 12. marta, uzreiz guva brīvu cilvēku statusu.¹¹¹

Vidzemē tika noteikts 4 gadu pārejas periods jeb “sagatavošanās” gadi, kuru laikā uz zemniekiem attiecās likumu pirmā daļa. Pagaidu stāvokļa laikā ne zemnieku, ne viņa ģimeni nevarēja pārdot vai kā citādi pārvietot no zemnieku sētas un zemniekus sodīt varēja tikai pēc oficiāla tiesas sprieduma, bet šajā laikā zemniekiem bija jāturpina pildīt esošās kļaušanas. Šo četru gadu laikā, līdz 1823. gada Jurgiem (23. aprīlis), bija jānorganizē pagasti un tajos jānodibina likumu trešajā daļā paredzētās tiesas un jāveic citi sagatavošanās darbi. Muižniekiem tika uzdots pēc saviem ieskatiem sadalīt savus ļaudis divās daļās un līdz Miķeļiem (21.-23. septembris) sagatavot sarakstus ar tiem zemniekiem-saimniekiem, kurus atbrīvos 1823. gada Jurgos, un tos, kurus atbrīvos gadu vēlāk. Pēc tāda paša principa 1825. un 1826. gadā bija jāatlaiž kalpi un muižas ļaudis.¹¹² Reizē ar brīvlaišanu norisinājās arī uzvārdu došana. Pēc likuma dzimtas uzvārda izvēle bija jāveic pašiem zemniekiem, parasti dzimtas

¹⁰⁵ Ibid., 31.

¹⁰⁶ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 107.

¹⁰⁷ Ibid., 97.

¹⁰⁸ *Likkumi Widzemes Semneekeem dohti*. (Mītau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn [1820]).

¹⁰⁹ “Brockhusen, Christian Wilhelm (v.) (1768-1842)”, <https://bbld.de/0000000403291755>

¹¹⁰ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 108.

¹¹¹ Ibid., 107.

¹¹² Ibid., 110.

vecākajam vīrietim, tomēr ir arī gadījumi, kad šo privilēģiju sev piesavinājās pats muižnieks. Jebkurā gadījumā uzvārds kļuva par brīva cilvēka simbolu.¹¹³

Tomēr uzvārda iegūšana un atbrīvošana vēl nenozīmēja, ka pagaidu tiesības uz zemnieku vairs neattiecās. Uz atbrīvotajiem zemniekiem attiecās dažādi kustības brīvības ierobežojumi. Pirmos trīs gadus pēc brīvlaišanas zemnieks varēja mainīt dzīvesvietu vai doties strādāt tikai sava draudzes novada robežās. Pēc trīs gadiem šī robeža paplašinājās līdz tiesas iecirkņa robežai, tomēr līdz pat 1832. gadam tiem nebija ļauts apmesties pilsētās vai pārkvalificēties jaunā amatā – zemniekiem bija jāpaliek laukos un jānodarbojas ar zemkopību. Bija arī izņēmuma gadījumi, piemēram, ja zemnieka primārā nodarbošanās pirms brīvlaišanas bijusi amatniecība, tad šo amatu ļauts turpināt. Sešus gadus pēc brīvlaišanas zemnieks guva tiesības pārvietoties visas gubernas ietvaros.

Pārvietošanās nebūt nebija vienkārša – zemniekam bija jāspēj tikt cauri jaunās birokrātijas likločiem, kuri, kā izpētījis Benno Ābers, nereti dzīvē bijuši sarežģītāki, nekā norādīts likumos.¹¹⁴ Ja kāds zemnieks vēlējās slēgt nomas vai kalpotāju līgumu citā pagastā, vispirms bija jāgūst jaunā pagasta piekrišanu un tikai tad no līdzšinējā pagasta muižas policijas varēja saņemt pasi.¹¹⁵ Došanās ārpus gubernas bija vēl sarežģītāka – zemniekam bija jāvērsās 4 dažādās institūcijās, pirms tas varēja vērsties gubernas valdē, lai iegūtu pasi.¹¹⁶ Ne vienmēr visas vajadzīgās atļaujas tika dotas – visbiežākais atteikuma iemesls bija parādi. Šķiet, ļaunākais ir tas, ka zemnieku parādi bija mantojami un bērni varēja savu tēvu dēļ varēja iekulties nepatikšanās. Muižnieki, kas nepiekrita jaunajai lietu kārtībai mēdza šo situāciju izmantot, aizdodot zemniekiem tādas summas, ko tie nekad nespētu atmaksāt, tādējādi ar parādsaistībām piesaistot tos atpakaļ pie sava pagasta it kā nekādas brīvlaišanas nebūtu bijis.¹¹⁷

Pēc pagaidu stāvokļa beigām 1832. gadā zemnieki bija guvuši t.s. “putna brīvību”. Juridiski tie varēja doties prom no vecā pagasta un apmesties jebkurā gubernas nostūrī, taču lielākā daļa brīvlaišanu bija uzskatījuši par iespēju atbrīvoties no smagajām kļaušām un beidzot kļūt par saimniekiem savā zemes pleķīti. To ilustrē pašu muižnieku atstātie novērojumi, piemēram, Drustu muižas īpašnieks Heinrihs fon Hāgemeisters rakstījis: ”Ne labprāt kāds atstāj savu tēvu māju, zemi, ko viņš kopis.”¹¹⁸ Taču 1819. gada likums šādu iespēju liedza – tajā tika atcelts 1804. gada likuma pants par zemnieku māju mantošanas tiesībām. Zemnieki ieguva brīvību, taču dzimtas mājas un paaudzēs koptā zeme kļuva par

¹¹³ Boruks, Zemnieks, 315.

¹¹⁴ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 132.

¹¹⁵ Ibid., 130.

¹¹⁶ Ibid., 129-130.

¹¹⁷ Ibid., 137-139.

¹¹⁸ Ibid., 143.

pilnīgu muižnieka īpašumu.¹¹⁹ Kā rakstījis Pērnavas apriņķa muižnieku deputāts Heinrihs Augusts fon Boks (*Heinrich August von Bock*, 1771-1863)¹²⁰: “Zeme mana, bet laiks – tavs.”¹²¹ Teorētiski brīvvališanas likums pieļāva iespēju zemi un mājas atpirkt no muižniekiem, taču reti kurš zemnieks varēja samaksāt muižnieku prasītās summas, un paši muižnieki nebija īpašā sajusmā par savu īpašumu sadalīšanu un pārdošanu.¹²² Tā vietā muižnieki saimniecības iznomāja, par samaksu prasot klausas. Nomas piedāvājumu sludinājumos tika aprakstīta saimniecība un norādīta nomas maksa pēc vaku grāmatu likumiem, taču Benno Ābers norāda, ka prasītās klausas dzīvē krietni atšķīrās no tiem skaitļiem, kas norādīti vaku grāmatās. Ābers arī definējis četrus galvenos paņēmienus, ar kuru palīdzību muižnieki palielināja darbu slogu, paliekot likuma robežās:

1. Muižnieki patvaļīgi noteica klausu tarifus, t.i. cik daudz darba atbilda vienai klausu dienai.

2. Tika ignorēti noteikumi par darba laika ierobežojumiem un ceļošanu uz darba vietu – pēc 1809. gada likumiem 20 verstu¹²³ ceļš, kas zemniekam jāmēro līdz muižai, bija jāskaita kā viena klausu diena.

3. Klausas netika prasītas ik nedēļu, kā tas līdz šim bija ierasts, bet gan tad, kad muižniekam visvairāk bija nepieciešams darbaspēks. Šis un iepriekšējais punkts kopā izraisīja situācijas, kur vairāku dienu smags darbs noveda pie zemnieka spēku izsīkuma.

4. Visbeidzot, muižnieki izmantoja iespēju nomas maksu norādīt riezās (apstrādāšanai nodalīts tīrums jeb pļavas gabals, ko apstrādā ar klausām akorda darbu kārtībā)¹²⁴, kas, atšķirībā no citiem klausu veidiem, nebija stingri normētas.¹²⁵

Tā kā arī pēc brīvvališanas zemniekiem bija jāgādā par savu uzturu, kalpiem neatlika nekas cits kā vien doties pie saimniekiem pelnīt iztiku, bet saimniekiem bija jāslēdz arvien neizdevīgāki līgumi ar muižniekiem. Tas pats Hāgemeisters turpina: “Zemnieks labāk noslēgs smagu nomas līgumu, ko viņš pēc nespēs pildīt, lai tikai paliktu tur, kur viņu apņēms viss ierastais.”¹²⁶

¹¹⁹ Ibid., 112-113.

¹²⁰ “Bock, Heinrich* August v. (1771-1863)”, <https://bbld.de/0000000140100442>

¹²¹ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 125.

¹²² Ibid., 127.

¹²³ 21,336 km; 1 versts = 1066,8 m, skat. Zemzaris. *Mērs un svars*, 229.

¹²⁴ “Riežu sistēma.” No: *Latviešu Konversācijas vārdnīca, 140. burtnīca*, (Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis [1938]), 35726.

¹²⁵ Ābers, Zemnieku stāvoklis, 294.

¹²⁶ Ibid., 143.

Pēc 1832. gada iepriekšminētās saistības tika regulētas ar “brīvo līgumu” palīdzību. Tie bija līgumi, kas darbojās pēc brīvā tirgus doktorīnas, proti, valdībai nebija tiesību iejaukties šo līgumu izstrādē un neviens nebija tiesīgs liegt muižniekam noteikt saimniecības nomas cenu, ne to, cik saimnieks maksās kalpam. Šādi līguma izveides principi radīja situācijas, kurās saimnieks palika situācijas ķīlnieka lomā – muižnieks norādīja savu cenu, un ja to nepieņēmsi, tad saimniecības nebūs, bet kalpiem radies paradums pieprasīt augstas algas, pretējā gadījumā draudot saimniecību pamest, bet bez darba rokām saimnieks palikt nedrīkstēja.¹²⁷

No pētniecības viedokļa galvenā brīvo līgumu problēma ir fakts, ka tie visbiežāk tika slēgti mutiski, neatstājot nekādas pēdas. Pēc 1819. gada likuma mutiska līguma slēgšanas gadījumā sēdes protokols bija jānodod draudzes tiesai, kur tas tiktu uzņemts kontraktu grāmatā, taču Benno Ābers uzskata, ka lielākajā daļā gadījumu tas netika veikts.¹²⁸ Zināmi arī gadījumi, kad šie līgumi slēgti rakstiski un nodoti glabāšanā vietējai pagasta valdei, taču maģistra darbā apskatītās Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes teritorijā esošo pagasta valžu dokumenti par 19. gadsimta pirmo pusi nav saglabājušies.

Paši zemnieki par šādu lietu stāvokli nebija sajūsmā un uzskatīja to par absurdu, kas deva impulsu baumām, ka savu zemes pleķīti varēs iegūt citos impērijas plašumos.¹²⁹ Zemnieku neapmierinātību izraisīja arī nemākulīgais likumu tulkojums latviešu valodā. Arveds Švābe izteicies, ka Kurzemes zemnieku likumu “tulkojuma vietā ir patiesībā atstāstījums kroplainā, ģermānismiem piemēslotā valodā”.¹³⁰ Ābers tam piekrīt un savā pētījumā pat iekļauj vairākus citātus no Kurzemes un Vidzemes zemnieku likumiem, piemēram, norādot, ka:”Daži panti aiz paviršības pārtulkoti nepareizi, piem. 13. p. vācu teksts nosaka, ka sešus gadus pēc brīvlaišanas zemnieki iegūst kustības brīvību guberņas robežās, bet tulkojums rediģēts tā, ka šis aprobežojums savukārt izbeigšoties pēc sešiem gadiem.”¹³¹

Vēl jāatceras arī tas, ka zemnieki nebija mierā ar 1804. gada likuma reglamentētajām jaunajām vaku grāmatām, kurās norādītās kļūstas tiem bija jāturpina pildīt līdz brīvlaišanas brīdim un uz kuru pamata tika noteiktas saimniecību nomas cenas. Ņemot vērā visu iepriekšminēto, neizbrīna fakts, ka zemnieku neapmierinātība nekur nepazuda. 1823. un 1824. gados zemnieki turpināja iesniegt sūdzības ģenerālgubernatora kancelejai par kļūstu palielināšanos. Tikai vienā gadījumā sūdzības kļuva par nemieriem – 1824. gadā pamatīgas galvassāpes guberņas valdībai sagādāja Rembates muižas zemnieki, 1819. gada nemiernieku tuvākie kaimiņi. Lai gan ģenerālgubernators Pauluči nevēlējās par primāro likuma uzturēšanas

¹²⁷ Ibid., 256.

¹²⁸ Ibid., 149.

¹²⁹ Ibid., 127.

¹³⁰ Ibid., 103.

¹³¹ Ibid., 106.

paņēmienu izmantot vardarbību, šķiet, ka šī draudzes novada zemnieki tikuši uzskatīti par sevišķi problemātiskiem – uz Rembati nemieru apspiešanai tika nosūtīti 25 kazaki no Vidzemē novietotā pulka.¹³²

Ņemot vērā Hāgemeistera rakstīto, zemniekiem nevarēja nesāpēt arī muižnieku īstenotās māju spridzināšanas. Proti, 19. gs. 30. un 40. gados Vidzemē ļoti strauji attīstījās aitkopība (un tikpat strauji arī pārtrūka) – šajā laikā Anglijā bija ļoti augsts pieprasījums pēc vilnas, kuru nevarēja apmierināt vietējie lauksaimnieki, tādēļ pāvērās iespēja nopelnīt ar vilnas eksportēšanu uz Angliju. Lai sekmīgi audzētu aitas, nepieciešamas lielas ganību platības. Tajā pat laikā notika pāreja uz daudzlauku sistēmu, muižniekiem audzējot jaunus kultūraugus (kartupeļus, āboliņu, lopbarības bietes). Tā kā pēc 1819. gada likumiem visa zeme piederēja muižniekiem, tiem netika liegts nojaukt vecās zemnieku saimniecības, aizsūtot prom to iepriekšējos iemītņiekus un sētas vietā ierīkojot kartupeļu vagu. Pēc A. Tobīna aprēķiniem, šādā veidā laikā no 1819. līdz 1846. gadam Vidzemes muižu tīrumu platība pieauga par 48%.¹³³

Zemnieku noskaņojumu un situāciju pēc brīvvaldības lieliski apraksta Vidzemes luterāņu baznīcas sinodes 1841. gada debašu protokolos atrodamā informācija, kuras kopsavilkumu mums sniedzis Arveds Švābe: “Zemnieki atklāti saka, ka pēc brīvvaldības viņiem zudusi katra iecere kopt savas mājas, jo tiem neesot ne mazāko cerību ar savu uzcītību nodrošināt sev un bērniem pastāvīgu mājvietu. Jau vakas grāmatās noteiktās klausas bijušas nesamērīgi augstas (..); tagad tās esot nepanesamas, jo saimniekiem uzlikti jauni pašvaldības nodokļi un pieauguši arī viņu izdevumi kalpu algām un uzturam. Muižu saimniecības racionalizēšana pārsniedzot visus zemnieku spēkus, sevišķi sējas un pļaujas laikā.”¹³⁴

Pēc dzimtbūšanas iekārtas atcelšanas Baltijas guberņās turpmākos notikumus Baltijas zemnieku un muižniecības attiecībās ietekmēja monarha maiņa Krievijā. 1825. gada 1. decembrī nomira Aleksandrs I un Krievijas impērijas troni ieņēma viņa brālis Nikolajs I (1796-1855, valdīja 1825-1855). Nikolaja I biogrāfijas pētnieki imperatora politiku vērtējuši kā dziļi konservatīvu un reakcionāru, dažkārt pat dēvējot viņu par “valdnieku, kas uz 30 gadiem iesaldēja Krieviju”.¹³⁵ Arveds Švābe viņa valdīšanas stilu salīdzina ar armijas divīzijas komandēšanu un uzsver to, ka laikabiedri imperatoru dēvējuši par “Eiropas žandarmu”.¹³⁶ Imperatoram bijušas ļoti labas attiecības ar Baltijas vācu muižniecību un iestājās par to privilēģiju aizsargāšanu. Citējot kādu sarunu ar Valsts padomes prezidentu:

¹³² Zutis, Zemnieku brīvvaldība, 149.

¹³³ Boruks, Zemnieks, 303.

¹³⁴ Švābe, Latvijas vēsture, 195.

¹³⁵ Nicholas V. Riasanovsky. “Nicholas I.”, no: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Nicholas-I-tsar-of-Russia>

¹³⁶ Švābe, Latvijas vēsture, 150-151.

“Kamēr es dzīvošu, lai neviens neuzdrošinās nākt ar priekšlikumu atcelt kādu Vidzemes privilēģiju;”.¹³⁷ Arī agrārās politikas jautājumos Nikolajs I bijis daudz piesardzīgāks nekā viņa priekšgājējs un valdības iekļaušanos Baltijas guberņu iekšējās lietās uzskatījis par nepieciešamu tikai galējos gadījumos.¹³⁸ Lielākā daļa agrārās politikas reformu šajā laikā attiecās tikai uz kronim piederošām zemēm un zemniekiem. Vidzemes zemniekiem saistoši kļuva 1842. un 1843. gadā izdotie papildus panti, kā arī 1849. gada Vidzemes pagaidu likumi, bet, pirms pievērsties šo likumu iztirzāšanai, jāaplūko notikumi, kas risinājās 1830. un 1840. gadu mijā.

1.8. 1841. gada nemieri, “siltās zemes kustība”, pāriešana pareizticībā

Zemnieku juridiskais un sociālekonomiskais stāvoklis, kas izveidojās pēc brīvvaldības būtu bijis dziļi nepatīkams jebkuros apstākļos, bet bez jau minētajiem sarežģījumiem jāņem vērā arī fakts, ka 19. gadsimta 20.-40. gadi Vidzemē bija bada un neražas pilni. 1820. gados globalās saimnieciskās krīzes un biežo neražu dēļ labības tirgū bija izveidojusies zemniekiem nelabvēlīga situācija,¹³⁹ bet 1835.-1837. un 1840. gados biežo lietavu dēļ iesētā labība un iedēstītie kartupeļi vai nu sapuva tīrumos, vai nemaz neizauga. Pēdējā gadā neuzdīga arī ziemāji un 1841. gada pavasarī Vidzemes guberņā sākās bads, kas vissmagāk skāra Valkas un Cēsu apriņķus. Daudzviet pagastu labības rezerves bijušas izsmeltas – rudzus nelikumīgi piesavinājušies muižnieki, lai tos izmantotu degvīna ražošanā. Arī zemnieku lopi masveidā cieta no bada un slimībām.¹⁴⁰

Šādi apstākļi rada auglīgu augsni baumām. Jau 1830./1831. gadā Cesvainē, Straupē un Salacā klaiņoja baumas, ka Iekšskrievijā esot “tukša zeme”, kuru imperators gatavs piešķirt brīvvalstajiem zemniekiem. Iespējams, ka tas saistīts ar to, ka no 1832. gada Vidzemes zemniekiem brīvvaldības likums piešķir tiesības pārvietoties visas guberņas robežās, bet, lai nokļūtu ārpus tās, bija nepieciešama imperatora pavēle un baumām ticošie zemnieku uzskatīja, ka šāda pavēle esot izdota, taču tiekot slēpta. Turpmākajos gados šāda tipa baumas nebūt negāja mazumā – 1835. gadā Nikolajs I izdeva manifestu par ebreju lauksaimnieku koloniju dibināšanu Melnās jūras tuvumā un laikā starp 1835. un 1841. gadu no Kurzemes uz Hersonas guberņu (tagadējā Ukrainas un Moldovas teritorijā) devās 2550 cilvēku. Kā raksta

¹³⁷ Ibid., 152-153. lpp.

¹³⁸ Juhan Kahk, “Naiveté or real intuition? Peasant attitudes and agrarian policies in the Baltic region from the sixteenth to the nineteenth century”, no: *Journal of Baltic Studies*, 28:3 (1997), 247-254, šeit 252.

¹³⁹ Boruks, Zemnieks, 300.

¹⁴⁰ Švābe, Latvijas vēsture, 192. lpp.

Arveds Švābe: “Šo faktu nevarēja noslēpt, un zemnieki to iztulkoja kā plašāku valdības akciju, kas domāta arī latviešiem.”¹⁴¹

Bada pamudināti, 1841. gada pavasarī Vidzemes zemnieki devās uz Rīgu, lai gubernas valdē reģistrētos izceļošanai uz Krievijas dienvidu gubernām. Sākotnēji ģenerālgubernators Karls Magnuss fon der Pālens (*Carl Magnus Freiherr von der Pahlen*, 1779-1863)¹⁴² lika publicēt brīdinājumu, ka “nekāda zemes grunte Krievu zemē nav ierādīta, kur Vidzemes zemnieki varot piemesties”, tomēr tas neko nedevis un vasarā baumas no to epicentra (Cesvaine, Tirza, Gulbene) izplatījās arvien tālāk, un jūlijā Rīgā ieradās arī igauņu zemnieki, kas cerēja iegūt savu “silto zemju” gabaliņu. Ja jūnijā ar zemniekiem pacietīgi runāja Vidzemes civilgubernators Georgs Frīdrihs fon Felkerzāms (*Georg Friedrich von Fölkersahm*, 1766-1848)¹⁴³, kurš tos nopratināja un nosūtīja mājās, tad jūlijā valdības mērs bija pilns. 10. jūlijā tika izdota ģenerālgubernatora rīkojums un pavēle Rīgas policijai apcietināt pilsētā saplūdušos pases lūdzējus, kurus sodīja ar pēršanu Rīgas pils priekšā, bet pēc soda izpildes tiem noskuva pusi galvas (smaga noziedznieka zīme) un konvoja pavadībā lika doties atpakaļ uz dzīvesvietu. Nereti sodītie, atgriezušies savā pagastā, atteicās doties pildīt kļaušas.¹⁴⁴

Ar šīm sankcijām nebija gana, lai zemniekus pārliecinātu, ka zeme citās gubernās tiem nav bijusi paredzēta. Aizvien vairāk sāka izplatīties uzskats, ka vācu muižnieki un to luteriskā ticība ir Vidzemes zemnieku apspiedēji un zemniekiem klātos daudz labāk, ja tie piederētu imperatora ticībai – imperators taču neļautu tā apieties ar saviem ticības brāļiem un pavalstniekiem. “Siltās zemes” tīkotāju ceļš vairs neveda uz ģenerālgubernatora pili, bet gan uz Svētā Pētera un Pāvila katedrāli pie pirmā Rīgas vikārā bīskapa Irinarha (Popovs; *Иринарх, Попов*), kur tos nenoraidīja un nesodīja, radot iesaistītu bīskaps ir īstais imperatora pārstāvis Baltijā. Švābe pieļauj arī to, ka daži pareizticīgo priesteri izmantojuši situāciju un, lai mudinātu latviešu zemniekus pieņemt pareizticību, tiem melojuši, ka varēs izceļot tikai tie, kas pāriešot “imperatora ticībā”.¹⁴⁵ Tas iedēstīja sēklas vēlākajai masveida ticības maiņai, kas norisināsies desmitgades otrajā pusē.

Tikmēr ģenerālgubernators bija uzdevis aprinķu tiesnešiem un citiem ierēdņiem doties uz nemierīgākajiem pagastiem, tur atrast nemiera cēlājus, tos apcietināt un sodīt. 1841. gada 8. augustā Cēsu aprinķa tiesnesis ar kazakiem ieradās Veselavā, kur pavēlēja nopērt vairākus zemniekus. Vietējo mērs bija pilns. Darbarīki kļuva par ieročiem un norisinājās pirmā 1841. gada nemieru bruņotā sadursme. Situāciju saasināja minētā tiesneša ziņojums

¹⁴¹ Ibid., 192-193.

¹⁴² “Pahlen, Carl Magnus* Frh. v. der (1779-1863)”, <https://bbld.de/GND1168817102>

¹⁴³ “Foel(c)kersa(h)m, George* Friedrich v. (1766-1848)” Pieejams: <https://bbld.de/000000005651487X>

¹⁴⁴ Švābe, Latvijas vēsture, 193.

¹⁴⁵ Ibid.

ģenerālgubernatoram, kur šī vietēja epizode tika pārspīlēta, radot priekšstatu, ka pie ieročiem ķēries viss Cēsu aprinķis. Sākotnēji ģenerālgubernators centās briestošos nemierus nomierināt pats, dodoties uz “karstajiem punktiem”, tomēr zemnieki nevēlējās iesaistīties dialogā ar “krievu uniformā ieģērbtu vācu muižnieku”. Ap 8. septembrī nemieri izcēlās gan Igaunijas Pūhajārve, gan arī Vidzemes Jaunbebrs (ap 14 km uz ZA no Kokneses).

Jaunbebru nemieri vēsturē iegājuši ar “kartupeļu dumpja” nosaukumu. “Kartupeļu dumpis” īpašu ievērību izcēlies tā nežēlības dēļ. Soda ekspedīcija bija ieradies apcietināt saimnieku Viļumu Preisu, kurš tika zemnieku aģitāciju pāriešanā pareizticība un izceļošanā. Preiss jau laikus bija aizbēdzis, tādēļ ekspedīcija devusies uz muižu, kur satikuši uz kartupeļu novākšanu sanākušos pagasta zemniekus. Zemnieki pieprasījuši Preisa attaisnošanu un atteikušies turpināt darbu. Situācija kļuvusi aizvien saspīlētāka līdz izcēlusies pirmā sadursme, kurā ievainots komisārs Helmanis. Šādu reakciju soda ekspedīcija nebija gaidījusi, tādēļ zemniekiem, kas bija bruņojušies tikai ar saviem darbarīkiem, izdevās pārspēt kareivjus, un zemnieki vajāja tos līdz muižai, kur pieprasīja tiesneša barona Tranzē izdošanu. Turpmāko dažu dienu laikā zemnieki sapulcēja papildspēkus no tuvējiem pagastiem, bet barona Tranzē rīcībā sākotnēji nodotas divas kareivju rotas, vēlāk vēl piecas rotas, kā arī 40 kazaki ar 2 lielgabaliem.¹⁴⁶ Pēc nemieru apspiešanas apcietināti bija 108 zemnieki (tostarp viena sieviete), kuriem tikai piespriests smags miesas sods, saukts par “stroju” jeb ierindu, kur kareivji nostājās divās rindās un ar savu šauteņu šompoliem (metāla stieņi šautenes stobra tīrīšanai) sita pa sodīto muguru, kad tie gāja cauri ierindai.¹⁴⁷ Četriem zemniekiem piesprieda 1000 vīru “ierindu”, kas pielīdzināma nāvessodam, 17 500 garu, 6 150, citiem mazāk. Pēc soda izpildes tie, kas palikuši dzīvi tikai vai nu izsūtīti uz Sibīriju, vai nu nodoti rekrūšos, vai nu ieslodzīti cietumā. Soda izpildīja 1841. gada ziemā. Soda izpildi bija jānoskatās visiem Bebru pagasta iedzīvotājiem un arī citu pagastu locekļiem. Šādi sodīja arī Veselavas un Pūhajārve nemieru dalībniekus.¹⁴⁸ Laikabiedrs Jānis Sproģis (1835-1916) rakstījis, ka atmiņas par bebreniešu sodīšanu kaimiņu novados saglabājušās vēl ilgi un ka tās “uzturējušas naidu pret vācu varu vecā paaudzē un iepotējis to jaunajā.”¹⁴⁹

Oficiālajos ziņojumos imperatoram nemieru izraisīšanā tika apsūdzēta pareizticīgā garīdzniecība – tas skaidrojams ar luterāņu vēlēšanos apgrūtināt pareizticīgās baznīcas rusifikācijas mēģinājumus Vidzemes guberņā. Tika panākta bīskapa Irinarha atsaukšana. Vidzemes luterāņu sinodes ziņojumos Vidzemes landtāgam bija norādīti patiesie nemieru

¹⁴⁶ “Bebru kartupeļu dumpis”, no: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 8. burtnīca*. (Rīga: A. Gulbis [1927]), 2001-2003.

¹⁴⁷ Līga Irbe, “Miesas soda izpilde Vidzemes guberņas latviešu daļā 19. gadsimtā”, no: *Latvijas arhīvi, 2004. 4*, (Rīga: Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, 2004), 21-33., šeit: 24-26.

¹⁴⁸ “Bebru kartupeļu dumpis”, 8. burtnīca, 2001-2003.

¹⁴⁹ Švābe, *Latvijas vēsture*, 197.

ienesli, kas, kā jau labi saprotams, bija saistīti ar zemnieku tiesisko un ekonomisko stāvokli.¹⁵⁰ Arī impērijas valdība turpināja pieprasīt zemnieku stāvokļa uzlabošanu. 1842. gada martā tika izdoti t.s. “22 papildpunkti”, kurus zemniekiem publiski nepaziņoja un muižnieki masveidā ignorēja, panākot to atcelšanu jau nākamajā gadā,¹⁵¹ bet 1845. gadā izdoti “77 papildpanti”, kuros paredzēts, ka saimniecību nomas līgumi jāslēdz vismaz uz sešiem gadiem. Arī šīs likumu izmaiņas muižnieki necentās ievērot.¹⁵²

Situācija neuzlabojās. Zemnieki meklēja citus veidus, kā paust savu nostāju, gūt imperatora labvēlību un cīnīties pret Vidzemes muižniecības konservatīvā vairākuma dominanci. Neiedziļinoties reliģijas politikas vēsturē, vikārā bīskapa Irinarha pēcteča Filareta (Gumiļevska; Филарет, Гумилевский) laikā, sākot ar 1842./1843. gadu Pleskavas Garīgajā seminārā topošajiem pareizticīgajiem garīdzniekiem tika mācīta latviešu un igauņu valoda, 1843. gadā tika iespiesti un izplatīti 6000 eksemplāri lūgšanas grāmatu un katehismu, un Vidzemes zemniekus labprāt uzņēma pareizticībā. Pirmā no latviešu pareizticīgajām draudzēm tika izveidota 1845. gadā, kad Madlienā hernhūtietim Dāvidam Balodim (1809-1864) tika liegts noturēt brāļu draudzes saiešanas Rīgas Jāņa baznīcā – luterāņu baznīca aktīvi cīnījās pret brāļu draudzēm, uzskatot, ka tās sekmējot zemnieku nemierus. Balodis vērsās pie bīskapa Filareta ar lūgumu ņemt Baloža draudzi savā paspārnē un piešķirt tai kādu dievnamu. Filarets piekrita ar vienu nosacījumu – Balodim un viņa draudzei bija jāpāriet pareizticībā. Balodis piekrita, un, lai arī vēlāk izvirzīja savus nosacījumus, pēc Švābes vārdiem “pielāgojot pareizticību latvietībai”, 1845. gada 21. aprīlī tika nodibināta latviešu pareizticīgo draudze, iesvaidīti pirmie desmit latvieši, un pavisam drīz šajā draudzē iestājās ap simts hernhūtietieši.¹⁵³ Tai pašā laikā ģenerālgubernatoru Pāleni par centieniem aizkavēt latviešu pāriešanu pareizticībā atcēla no amata. 21. jūlijā iznāca jaunā ģenerālgubernatora Jevgeņija Golovina (*Евгений Александрович Головин*, 1782-1858)¹⁵⁴ cirkulārs, kurā bija teikts, ka “neviens nevar liegt pāriet pareizticībā un pārnācējus nedrīkst vajāt.” Ņemot vērā visu to, kas bija noticis iepriekš, 1844. gada lietaino vasaru, 1845. gada neražu Ziemeļeiropā un tās izraisīto badu, nepārsteidz fakts, ka zemnieki pamanījās ignorēt to konversijas daļu, kur no viņiem tika pieprasīts paraksts, ka tie arī pēc ticības maiņas turpinās pildīt savus pienākumus pret muižu un kroni, negaidot no tā nekādu labumu...¹⁵⁵ Pēc Ludviga Adamoviča sniegtajiem datiem, laikā starp 1845. un 1850. gadu pareizticībā pārgāja aptuveni 125 tūkstoši Vidzemes

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Boruks, *Zemnieks*, 313.

¹⁵² Bērziņš (red.), *Latvija 19. gadsimtā*, 79.

¹⁵³ Švābe, *Latvijas vēsture*, 205.

¹⁵⁴ Bērziņš (red.), *Latvija 19. gadsimtā*, 543.

¹⁵⁵ Švābe, *Latvijas vēsture*, 205-206.

zemnieku, latvieši aptuveni puse. Visintensīvākā konversija notika 1848. gadā, kad gada laikā luterāņu baznīcu pameta vairāk nekā 54 tūkstoši cilvēki.¹⁵⁶

Arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada zemnieki pārgāja pareizticībā. Diemžēl pašlaik nav neviena pētījuma par šo draudzi, tādēļ zināmi vien daži pamatfakti, par kuriem maģistra darbā izmantotā literatūra nespēj vienoties. Pēc Latviešu konversācijas vārdnīcas, draudze dibināta jau 1845. gadā,¹⁵⁷ bet 1999. gadā Lielvārdes pareizticīgo draudzes rīcībā bijuši dokumenti, kuros kā dibināšanas gads minēts 1850. Vēsturniece Dzidra Liepiņa izpētījusi, ka pirmā pareizticīgā baznīca uzcelta 1847. gadā “Svētiņos”, pie ceļa, kas no ved no Lielvārdes uz Lēdmani, tūlīt aiz dzelzsceļa pārbrauktuves, kur pareizticīgo baznīca atrodas arī šodien.¹⁵⁸ Iesvētīta šī baznīca tikai 1854. gadā, kā Lielvārdes Svētā Nikolaja baznīca.¹⁵⁹ Skola nodibināta 1846. gadā, tajā bijušas pirmās trīs klases.¹⁶⁰

Tomēr ilgi šī kustība nepastāvēja. Jau 1850. gadā iepriekšējo tūkstošu vietā pareizticībā pārgāja vien daži simti.¹⁶¹ Cerētais efekts un mērķis netika sasniegts, ticības maiņa zemnieku stāvokli nekādi nemainīja un pat pasliktināja – pāriet atpakaļ luterticībā traucēja impērijas likumi, bērnus izbijušajiem luterāņiem bija jāaudzina pareizticīgā garā, pretējā gadījumā vecāki varēja tikt apcietināti, jauktas laulības nozīmēja papildus birokrātiju utt.

Šis ir vēl viens t.s. “naivā monarhisma” koncepta piemērs, ko Vita Zelče definējusi sekojoši: “pārliecība, ka ķeizars, ja vien zinās patiesību par savu pavalstnieku dzīvi, viņu interesēs izdarīs visu nepieciešamo.”¹⁶²

1.9. 1849. gada Vidzemes Agrārais pagaidu likums

Bija pagājuši trīsdesmit gadi kopš Vidzemes zemnieku brīvīšanas. Dzīves realitāte nebūt nebija rožaina, arī no muižnieku skatupunkta – zemnieki nespēja pildīt uzstādītās (pārmērīgās) prasības un bieži vien nebija ieinteresēti slēgt nomas līgumus, atstājot muižas laukus bez tiem tik nepieciešamajām darba rokām.¹⁶³ Arī impērijas valdība bija pievērsusi sevišķu uzmanību Vidzemes guberņai – 1845. gadā guberņā esošie valdības pārstāvji lūdza Vidzemes landrātu Reinholdu Samsonu fon Himmelštjerneru (*Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstjern, 1778-1858*)¹⁶⁴ iesniegt ierosinājumus zemnieku stāvokļa uzlabošanai.¹⁶⁵ Te

¹⁵⁶ Adamovičs, Dzimtenes baznīcas vēsture, 86.

¹⁵⁷ “Lielvārdes pareizticīgo draudze,” no: *Latviešu konversācijas vārdnīca. 94. burtnīca.* (Rīga: A. Gulbja apgādība, b.g.), 24047.

¹⁵⁸ Rūta Koluža, *Lielvārde laiku lokos*, (Lielvārde: Lielvārds [1999]), 243.

¹⁵⁹ “Lielvārdes pareizticīgo draudze”, 94. burtnīca, 24047.

¹⁶⁰ Koluža, *Lielvārde*, 243. lpp.

¹⁶¹ Adamovičs, *Dzimtenes baznīcas vēsture*, 86.

¹⁶² Zelče, “Deviņpadsmitais gadsimts”, 10.

¹⁶³ Boruks, *Zemnieks*, 312.

¹⁶⁴ “Samson v. Himmelstjern, Reinhold* Johann Ludwig (1778-1858)”, <https://bbld.de/0000000081956338>

nu Vidzemes landtāgā uzliesmoja sīvas politiskas cīņas starp konservatīvajiem muižniekiem, kas nevēlējās zaudēt ne arklu savas zemes un liberālo spārnu, kas uzskatīja, ka 1819. gada likums ir jāmaina un ka situācija neuzlabosies, ja zemnieku saimnieciskais stāvoklis netiks uzlabots un viņu tiesības aizsargātas. Par liberālā spārna “karognesēju” kļuva Lielrūjienas muižas īpašnieks Hamilkārs fon Felkersāms (*Wilhelm Hamilcar Baron von Fölkersahm*, 1811-1856).¹⁶⁶ Viņa pretiniekus vadīja Gustavs Fromholds fon Nolkens¹⁶⁷ (*Gustav Fromhold Freiherr von Nolcken*, 1815-1879).¹⁶⁸

H. fon Felkersāma politisko uzskatu pamatā bija vēlme zemniekiem dot iespēju un tiesības kļūt par pilntiesīgiem zemes īpašniekiem un, kā raksta A. Boruks, “pārvērst zemnieku (..) no tiesiski un ekonomiski ierobežota cilvēka par patiesi pilntiesīgu pilsoni, kas redz un saprot, ka Vidzeme, visa Baltija ir viņa dzimtene.”¹⁶⁹ Savus centienus mainīt Vidzemes zemnieku stāvokli fon Felkerzāms bija uzsācis jau 1842. gadā, kopā ar iepriekšminēto R. Samsonu fon Himmelštjerneru iesniedzot Vidzemes landtāgam 111 pantu likumprojektu, kas paredzēja daudzu 1804. likuma pantu atjaunošanu. Šo likumprojektu landtāgs atteicās pieņemt, taču tas kļuva par pamatu 1842. gada “22 pantiem”.¹⁷⁰ 1849. gadā fon Felkerzāma un viņa domubiedru pūles tika attaisnotas un spēkā stājās 1849. gada Vidzemes zemnieku Agrārais pagaidu likums. Sākotnēji tā darbība bija paredzēta tikai sešus gadus, bet realitātē Vidzemes zemnieku tiesisko stāvokli tas reglamentēja līdz 1860. gadam.¹⁷¹ Latviešu zemnieku vajadzībām tika izdots gan pilns likumu tulkojums,¹⁷² gan likumu rādītājs.¹⁷³

1849. gada likums sastāvēja no 1206 pantiem. Kā svarīgākos principus A. Boruks izcēlis:

- Zemes iedalīšanu trīs kategorijās – muižas, zemnieku (saukta par klausības vai klaušu zemi) un kvotes zemē (tā paredzēta muižas kalpu un strādnieku nodrošināšanai);
- Tika ierobežotas muižnieku tiesības lietot zemnieku zemi – muižnieks šo zemi varēja tikai iznomāt vai pārdot pagasta zemniekiem;
- Tika nostiprinātas zemnieku tiesības uz zemnieku zemes lietošanu un piešķirtas tiesības to nodot mantojumā;
- Atcelti “brīvie līgumi”;

¹⁶⁵ Švābe, Latvijas vēsture, 217.

¹⁶⁶ “Fölkersahm, Wilhelm Hamilcar* Bar. v. (1811-1856)”, <https://bbld.de/0000000119363256>

¹⁶⁷ Švābe, Latvijas vēsture, 226.

¹⁶⁸ “Nolcken, Gustav* Fromhold Frh. v. (1815-1879)”, <https://bbld.de/0000000061042993>

¹⁶⁹ Boruks, Zemnieks, 312.

¹⁷⁰ Ibid., 313.

¹⁷¹ Ibid., 319.

¹⁷² *Likkumi par Widsemmes semneeku semmes-turreschanu un dsihwoschanu*. (Rīga: W. F. Häcker, [1850]).

¹⁷³ *Likkumu rahditajs pee Widsemmes semneeku likkumeem*. (Rīga: W. F. Häcker, [1850]).

- Klaušas vairs nebija galvenais zemes nomas apmaksas veids – muižniekiem bija jāpāriet uz naudas nomu vai pilnīgu īpašuma pārdošanu zemniekiem;
- Tika dibināta zemnieku rentes banka.

Jāatzīmē, ka kalpiem paredzēto kvotas zemju kategorijas ieviešanu muižnieki izmantoja savā labā – tā atļāva muižas zemēm pievienot 36 pūrvietas (13 1/3 ha) no viena zemnieku zemes arkla. Saskaņā ar 1804. gada likumu, muižas zemes maksimālā platība drīkstēja būt ne lielāka par 60 pūrvietām uz vienu zemnieku zemes arklu. Kvotu zemes deva tiesības esošo platību palielināt par 60%. Turklāt Vidzemes muižnieki bija panākuši to, ka 1849. gada likums tiem ļāva kvotu zemi izmantot pēc saviem ieskatiem, juridiski nenostiprinot kalpu un strādnieku tiesības uz šīm platībām. Muižu zemes paplašināšana tika pieļauta arī uz to zemnieku zemju rēķina, kas netika apliktas ar nodokļiem, proti, meži, ūdeņi un purvi.¹⁷⁴

Jaunais likums panāca arī to, ka Hamilkārs fon Felkerzāms Vidzemes muižnieku vidū kļuva īpaši neieredzēts – 1854. gadā viņš zaudēja landrāta amatu, tika nosaukts par “divkāršu muižniecības nodevēju” un visādā ziņā izstumts no Baltijas politikas. Pavisam drīz H. fon Felkerzāms nomira, būdams 45 gadus vecs. Kā raksta Arveds Švābe, uz viņa bērēm ieradās vien daži muižniecības pārstāvji, taču “12 Rūjienas saimnieki pasta zirgos bij steigušies uz Rīgu, lai Jēkaba baznīcas altāra telpā savos pelēkajos vadmalas svārkos nostājās pie aizgājēja kapa, ar to apliecinādami savu atzinību viņa dzīvei un darbam.”¹⁷⁵

1856. gadā Vidzemes landtāga vairākums vēlējās panākt 1849. gada likumu atcelšanu, taču politiskā situācija impērijas augstākajos slāņos bija mainījusies – pēc Nikolaja I nāves 1855. gadā troni ieguva viņa dēls, Aleksandrs II (1818-1881). Pēc sakāves Krimas karā Aleksandrs II pievērsās savu impērijas liberalizācijas reformu īstenošanai. Zemnieku kustība saasinājās visā impērija, bet 1858. gadā, Igaunijas Harjumā aprinķī norisinājās zemnieku dumpis, kas vēsturē iegājis ar “Mahtas kara” nosaukumu.¹⁷⁶ Šajā situācijā ne valdības kurss, ne Krievijas augstāko slāņu uzskati nesakrita ar Vidzemes muižnieku konservatīvismu agrārajās jautājumos – Maskavā esošās Krievijas politiskās partijas (krievu nacionālisti – slavofīli un revolucionāri – rietumnieki)¹⁷⁷ pieprasījušas zemnieku brīvlaišanu visā impērijā, vēlēdamās redzēt Krievijas pārvēršanos no feodālas impērijas, kas pārtiek no naturālās saimniecības, modernā, “pilsoniskā un kapitālistiskā valstī pēc Rietumeiropas parauga.” Pats

¹⁷⁴ Boruks, Zemnieks, 314.-315.

¹⁷⁵ Švābe, Latvijas vēsture, 227.

¹⁷⁶ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 80.

¹⁷⁷ Švābe, Latvijas vēsture, 267.

Aleksandrs II Krievijas muižniecības pārstāvjiem esot teicis, ka “labāk atcelt dzimtbūšanu no augšas, nekā gaidīt, kamēr tā pati atceļas no apakšas.”¹⁷⁸

Krievijas valdības politiku, veidojot attiecības ar Vidzemes landtāgu, šajā laikā ilustrē 1860. gada 19. novembrī Krievijas iekšlietu ministra rīkojums Vidzemes ģenerālgubernatoram Aleksandram Suvorovam (*Александр Аркадьевич Суворов*, 1804-1882)¹⁷⁹, kurā tika pavēlēts izdarīt spiedienu uz Vidzemes landtāgu, lai panāktu kļaušu nomas līgumu atcelšanu, laukstrādnieku apgādāšanu ar zemi tuvāko piecu gadu laikā, miesas sodu atcelšanu un dotu iespēju Baltijas zemniekiem brīvi izceļot uz citām Krievijas guberņām.¹⁸⁰ Krievija mainījās un Vidzemei bija jāmainās tai līdzī. Pats Aleksandrs II Baltijas muižniecībai bijis labvēlīgs, taču viņam bija jāņem vērā slavofilu un pareizticīgās baznīcas naidīgais noskaņojums,¹⁸¹ kā arī fakts, ka vidzemnieku vēlme saglabāt veco agrāro sistēmu nebija savietojama ar Krievijas modernizāciju.

1849. gada likumi netika atcelti, tieši pretēji – 1860. gada 13. novembrī tie tika pieņemti kā patstāvīgi likumi ar minimālām izmaiņām. Zemes nomas maksu noteica muižnieks, un ja zemnieks to nebija gatavs maksāt, muižniekam bija visas tiesības šo zemnieku izlikt no mājām, samaksājot izliktajam zemniekam nelielu atlīdzību. Zemes pārdošana nebija obligāta. Augstās nomas maksas izraisīja biežus vietēja mēroga zemnieku nemierus un daudzskaitlīgas sūdzības, ko zemnieki centās iesniegt pēc iespējas augstākstāvošām personām vai iestādēm.¹⁸²

Likums paredzēja arī to, ka no 1868. gada Jurgiem kļaušas būtu pilnībā aizliegtas, bet, kā jau tas iepriekš redzēts, Vidzemes landtāgs izmantoja dažādus juridiskus “trikus”, lai panāktu sev vēlamu rezultātu – kalpiem par tiem piešķirto zemi un īpašumu bija jānostrādā noteikts skaits dienu vai jāpilda riežas.¹⁸³

1.10. Dzelzsceļš

Kā jau minēts iepriekš, Krievijas augstākās aprindas vēlējās sekot Rietumeiropas valstu paraugam, izmantojot industriālās revolūcijas radītos jauninājumus, lai integrētu Krieviju 19. gadsimta globālajā, kapitālisma sistēmā balstītajā ekonomikā. Maģistra darba tēmas kontekstā ir svarīgi atzīmēt minēto procesu ietekmi uz agrāro situāciju Baltijā. Lai to paveiktu, bija jāmodernizē valsts ekonomika, pārejot no darba kļaušām uz preču-naudas attiecībām.¹⁸⁴ 19. gadsimtā Vidzemes laukos notika pāreja no atstrādāšanas rentes (kļaušām) uz naudas renti,

¹⁷⁸ Ibid., 240.

¹⁷⁹ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 561.

¹⁸⁰ Švābe, Latvijas vēsture, 242.

¹⁸¹ Ibid., 270.

¹⁸² Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 81.

¹⁸³ Švābe, Latvijas vēsture, 241.

¹⁸⁴ Lidija Malahovska, *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums* (Rīga: [“LV” fonds], 1998), 10.

kas preču-tirgus attiecību apstākļos lielražošanai derēja daudz labāk, nekā vecais attiecību modelis. Tajā pat laikā noritēja arī muižu saimniecību racionalizācija, jaunāko zinātnes atklājumu un tehnoloģiju iespaidā pilnveidojās zemes apstrādāšanas un izmantošanas metodes un muižas centās pielāgoties tirgus prasībām, audzējot un ražojot to, kam konkrētajā mirklī bija reāls noiets.¹⁸⁵ 1861. gadā veiktā dzimtbūšanas atcelšana visā impērijas teritorijā deva stimulu dažādiem modernizācijas procesiem, to starpā urbanizācijai un Krievijas impērijas industrializācijai, kas ietekmēja arī Baltijas guberņu zemnieku dzīvi 19. gadsimta otrajā pusē.

Līdz šim lielu daļu Krievijas impērijas eksporta preču sastādīja lauksaimniecības produkti, pārsvarā graudi, kurus audzēja Dienvidkrievijas auglīgajā melnzemē un transportēja tuvumā esošajām Melnās un Azovas jūru ostām. Tomēr tas nebija ekonomiski izdevīgs maršruts, jo šo produktu pircēji atradās otrā kontinenta pusē – tos pirka Viduseiropas un Ziemeļrietumeiropas valstis, piemēram, Anglija. Par risinājumu kļuva dzelzsceļš. Graudi un citi lauksaimniecības produkti bija jānovirza uz Baltijas jūras ostām,¹⁸⁶ un, pēc vairāku maršrutu izskatīšanas 1850. gados, tika lemts par labu maršrutam Rīga-Dinaburga (vēlāk pagarināts līdz Orlai).

1856. gadā tika noslēgts līgums ar angļu akcionāriem, kas paredzēja, ka trīs gadu laikā tiks izbūvēts dzelzsceļš no Rīgas līdz Dinaburgai (Daugavpili) 204 verstu garā posmā ar visu tam vajadzīgo infrastruktūru un tehniku. Dzelzsceļa būvei nepieciešamās zemes dzelzsceļa sabiedrība gandrīz visā tā garumā ieguva uz brīvprātīgas vienošanās pamata.¹⁸⁷

Dzelzsceļa izbūves otrajā posmā, 48. verstī, tika nosprausta *Ringmundshof* jeb Rembates (Lielvārdes) stacijas vieta. Voldemārs Eihenbaums izpētījis, ka 1861. gadā Rembates stacijā bijusi stacijas mūra ēka ar šīfera jumtu, platformas nojume, ierēdņu koka dzīvojamā kazarma ar šīfera jumtu, preču šķūnis, lokomotīvu depo ēka no koka ar dzelzs jumtu, kas paredzēta divām lokomotīvēm, ūdensstacija, tualete, preču rampa, aka un divi pašazieru peroni. Pirmais stacijas priekšnieks bijis kāds *J. Röthan*.¹⁸⁸

Dzelzsceļa būve ilga trīs gadus un tā piesaistīja lielu zemnieku kārtas uzmanību, jo strādniekiem šajā projektā (arī šoseju izbūves darbos) maksāja daudz lielāku algu, nekā kalpošana muižā. Arveds Švābe dod sekojošus skaitļus: muižas darbā, neskaitot piešķirto zemi un naturālījas, kalps vasarā par dienas darbu nopelnīja 18 kapeikas, ziemā 12, bet dzelzsceļa strādnieks dienā varēja saņemt no 75 līdz 200 kapeikām. Tie kalpi, kas kādu

¹⁸⁵ Ibid., 10.-11.

¹⁸⁶ Ibid., 13.-14. lpp.

¹⁸⁷ Ibid., 19., 22. lpp.

¹⁸⁸ OVMM zinātniskais arhīvs, mape "Rembate".

iemeslu dēļ nepameta savu līdzšinējo nodarbošanos, katru gadu esot pieprasījuši algu paaugstinājumu, lai tos noturētu lauku darbos.¹⁸⁹

1.11. Nobeigums

1866. gada sākumā spēkā stājās jaunas pagastu pašvaldību likums, kas mainīja Baltijas guberņu administratīvo sistēmu. Draudzes novadi tika likvidēti un to funkcijas pārņēma zemnieku pagasti. Šajā pašā gadā Vidzemes muižniecība nolēma, ka turpmāk muižas savā īpašumā iegūt varētu arī nematrikulētas personas.¹⁹⁰ Dzimtbūšanas atcelšanas un industrializācijas dotās iespējas ļāva zemniekiem meklēt peļņu ārpus dzimtā draudzes novada, vai arī, ja pieejamie līdzekļi to atļāva, tie varēja kļūt par māju samniekiem un veidot jauno mazgruntniecības slāni, tādējādi mainot agrāro attiecību dinamiku starp muižniekiem un zemniekiem. Pavērās arī jaunas sociālās mobilitātes iespējas, kas tikai pieauga jaunlatviešu darbības rezultātā. Laimes meklējumos lauku zemnieki plūda uz Rīgu, citām pilsētām un citām guberņām, bet viņu vietā laukos ieplūda iedzīvotāji no tuvākām un tālākām impērijas daļām, izmainot līdz šim pastāvējušās kopienas un to savstarpējās attiecības.

Secinājumi

Neskatoties uz Krievijas impērijā pavadītiem 90 gadiem, 19. gadsimta sākumā Vidzemes guberņa bija neformāla “vācbaltiešu republika”. Nevēloties radīt iekšpolitiskus konfliktus, impērijas valdība respektēja iepriekšējo gadsimtu privilēģijas un lokālās tradīcijas, pieļaujot landtāga kontroli pār guberņas iekšējiem procesiem vismaz līdz brīdim, kad šis autonomais stāvoklis nenonāca konfliktā ar monarha un impērijas augstāko valdības slāņu iecerēm un interesēm.

Aleksandra I pirmo valdīšanas gadu politika nesakrita ar Vidzemes guberņas landtāga konservatīvā vairakuma idejām par valsts pārvaldes struktūru un kārtu tiesībām. Apgaismības ideju veidotie liberalie uzskati par zemnieku politiskās eksistences atzīšanu, īpašumtiesību piešķiršanu un dzimtbūšanas atcelšanu nekādi nevarēja būt pieņemami tiem muižniekiem, kas svēti ticēja kārtu sabiedrības predestinācijai un tās dievišķajai izcelsmei, un tiem, kas eventuālo zemnieku veidoto mazgruntniecības slāni uztvēra kā nevēlamus ekonomiskos konkurentus. Var izteikt minējumu, ka, ja Krievijas impērijas tronī būtu palicis reakcionārais Pāvils I vai arī pie varas būtu nācis kāds konservatīvi noskaņots monarhs, iespējams, ka nekādu 1804. gada agrāro likumu un dzimtbūšanas atcelšanas Baltijas guberņās nebūtu bijis vismaz līdz H. fon Felkersāma paaudzes laikam.

¹⁸⁹ Švābe. Latvijas vēsture, 272.-273.

¹⁹⁰ Boruks. Zemnieks, 319.

Tomēr vēsturiskās situācijas izvērtējums ļauj apgalvot, ka ar 18. gadsimta otrajā un 19. gadsimta pirmajā pusē notikušajiem zemnieku nemieriem nebūtu pieticis, lai uzlabotu zemnieku stāvokli. Dažādu iemeslu dēļ Vidzemes zemnieku nemieri vienmēr bijuši lokāli un spontāni, nekļūstot par mērķtiecīgu un organizētu mēģinājumu mainīt pastāvošo lietu kārtību. Šādus lokālus nemierus viegli apspiest ar ģenerālgubernatora piešķirtu kazaku vienību un smagiem miesassodiem.

Realitātē spiediens uz landtāgu tika veikts gan no “augšas”, gan no “apakšas”, tādēļ landtāgam gribot, negribot bija jāveic izmaiņas agrārajā likumdošanā. 1804. gada zemnieku likuma saturu var uzskatīt par lielu piekāpšanos no landtāga puses. Diemžēl ilgstošo konfliktu radītās neuzticības dēļ un tīšas jauno vaku grāmatu viltošanas muižnieku labā, kā tas notika Lielvārdes muižā, šo likumu ieviešana praksē izvērtās neveiksmīga, turklāt, nepagāja ne pāris gadi, kad imperators jau kala jaunus plānus, kas nozīmēja jaunu likumu izveidi.

1819. gadā pieņemtais dzimtbūšanas atcelšanas likumprojekts bija labvēlīgs tieši muižniekiem – zemniekiem tika atņemtas mantošanas tiesības un citas 1804. gada likumā paredzētā tiesiskā aizsardzība. Zemnieku brīvība pastāvēja tikai uz papīra – pēc pārejas perioda muižnieks zemniekus varēja izlikt no mājām un šīs mājas iznīcināt, bet zemniekiem vēl vairākus gadus nebija ļauts pamest savu draudzes novadu. Neatlika nekas cits kā vien doties pie tā paša muižnieka, vai kāda cita tuvākajā apkaimē un pieņemt to diktētos māju nomas noteikumus, jo līdz 1832. gadam zemnieki nedrīkstēja mainīt savu nodarbošanos, tiem bija jāpaliek laukos un jāapstrādā zeme. Ja muižnieka noteikumus nevēlējās pieņemt, tad zemnieki riskēja palikt bez jebkādiem iztikas līdzekļiem. Ar laiku pārvietošanās un citi ierobežojumi tika atcelti, taču palika muižnieku noteiktās cenas, mantotie parādi un dabas procesu izraisītie bada gadi.

Viss iepriekšminētais noveda pie līdz šim lielākajiem zemnieku nemieriem – “siltās zemes kustības”. Tajā pat laikā gan starp Vidzemes landtāgu un impērijas vadību, gan starp landtāga locekļiem, kuru rindas bija papildinājuši tādi jaunās paaudzes liberāļi kā H. fon Felkerzāms, noritēja politiskas cīņas, kas rezultējās 1849. gada pagaidu agrārajā likumā, kas beidzot uzlaboja zemnieku tiesisko stāvokli, atgriežot tiem mantošanas u.c. 1804. gada likumā noteiktās tiesības. Protams, likuma praktiska ievērošana dzīvē bija tālu no ideāla, taču tas ir atsevišķa pētījuma cienīgs temats.

Pēc šiem likumiem zemnieki dzīvoja arī turpmāk – 1860. gadā tos ar minimālām izmaiņām pieņēma vēlreiz, šoreiz kā patstāvīgus likumus, kam bija jāpalīdz likvidēt klaušu sistēmu, jo šāds agrāro attiecību modelis nebija savietojams ar modernā preču-naudas tirgus

vajadzībām. Paralēli tam tādi globāli procesi kā industriālā revolūcija, zinātņu un ekonomikas modernizācija, kā arī urbanizācija izmainīja iedzīvotāju struktūru un viņu dzīves apstākļus gan Baltijas guberņās, gan citos Eiropas lauku reģionos. Arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads nebija izņēmums – kopš 1861. gada caur to vijās viens no galvenajiem impērijas dzelzceļiem. Tādējādi šajā novadā 19. gadsimta pirmajā pusē notiekošie sociālie un ekonomiskie procesi atspoguļoja sabiedrības modernizācijas gaitai raksturīgās tendences un to faktoru nozīmi, kuri ietekmēja zemnieku stāvokli Vidzemes guberņas latviešu daļā.

2. LIELVĀRDES-LIELJUMPRAVAS DRAUDZES NOVADS 19. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

2.1. Pētījuma teritorijas cilvēkģeogrāfija un fiziskā ģeogrāfija

Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads, kas izveidojies 18. gadsimta pirmajā pusē, piešķirot Lieljumpravas draudzei Lielvārdes draudzes filiāles statusu,¹⁹¹ atradās Vidzemes guberņas dienvidos, mūsdienu Latvijas vidienē, Ogres novada teritorijā. Lielvārdes luterāņu baznīca, kas maģistra darbā apskatītajā laika periodā bija galvenais draudzes novada administratīvais centrs, atrodas mūsdienu Lielvārdes pilsētā, 50 km uz dienvidaustrumiem no Rīgas. Draudzes novada teritoriju (skat. 1. att. 2. pielikumā) dienvidos noteica Daugava (izņemot teritoriju ap Mazjumpravas muižu, kas atradās kreisajā krastā), bet ziemeļos – Ogres upe. Draudzes novada teritorijā atradās daudzas mazākas upes (Rumbaņa, Kaibala, Ķilupe utt.). Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads Daugavas labajā krastā robežojās ar Aizkraukles, Madlienas, Suntažu un Ikšķiles draudžu novadiem. Draudzes novada teritorija Z-D virzienā stiepās 28 verstu jeb 29,87 km garumā, bet A-R virzienā – 21 versts jeb 22,4 km garumā. Tā platība bija 357 kvadrātverstis jeb 40626,6 ha.¹⁹²

Svarīgi arī draudzes novada teritorijā esošie valsts nozīmes transporta ceļi – Daugava un Rīgas-Maskavas pasta ceļš, uz kura, starp Lielvārdi un Lieljumpravu, atradās pasta nodaļa. Lieljumpravā atradusies arī etapa stacija, kurā katordznieki piestāja savā ilgajā ceļā uz soda izciešanas vietu¹⁹³, kā arī pārceltuve, kas Lieljumpravas muižas centru savienojusi ar Mazjumpravas pusmuižas teritoriju.¹⁹⁴ 1861. gadā cauri draudzes novadam stiepās 1. nodaļā aprakstītais Rīgas-Daugavpils-Orlas dzelzceļš.

Draudzes novada fizisko ģeogrāfiju lielā mērā ietekmē Daugavas klātbūtne. Upes krastos atrodams dolomīts, pliens un māls, kas ļāva iegūt izejvielas augsnes uzlabošanai un māla izstrādājumu manufaktūrai. Lielvārdes apkārtnē esot bijušas arī sarkanā māla atradnes. Lielākā daļa apvidus reljefa ir līdzena ar dažiem nelieliem pauguriem. Lielākā daļa draudzes novada teritorijas bijusi aramzeme, ko vācbaltiešu ārsts un vēsturnieks Oto fon Hūns novērtējis kā labu (vienīgi Lieljumpravas zemes izpelnījušās zemāku novērtējumu – tās O. fon Hūns uzskatījis par viduvējām). Ganības bijušas pietiekamas, bet visām muižām, izņemot

¹⁹¹ Adamovičs, Vidzemes baznīca, 51.

¹⁹² Nemme, "Iedzīvotāju skaits", 221.

¹⁹³ "Bekanntmachungen.", *Rigasche Zeitung*, Nr. 40 (16.02.1845.)

¹⁹⁴ Carl Gottlieb Rücker, "Specialcharte von Livland in 6 Blättern." Karte. No: *Digitālā*

Bibliotēka, ([Dorpat]: Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Societät, 1839), <https://www.digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:50746&order=asc&subjectATS=203351&tab=2&all=1&d=1839&of=1-1>

Lielvārdei, bijis jāpērk papildus siens lopkopības vajadzībām. Arī mežu draudzes muižām, izņemot mācītājmuižu un Lēdmani, bijis vairāk nekā nepieciešams.¹⁹⁵

Tā kā Daugava līdz Ķeguma HES uzbūvēšanai 1930. gadu beigās bija nozīmīgs kuģošanas ceļš, pa to gada siltajos mēnešos pārvietojās neskaitāmi peldlīdzekļi, kā arī uz Rīgu tika pludināti kokmateriāli. Lielvārdes apkārtnē upe kļuva plataka, seklāka un akmeņaināka. Upes posmā, kas veidoja draudzes novada robežu, atradušās četras krāces (skat. 2. att. 2. pielikumā): Kažumātes rumba (*Кожмяцкая Руба*), "Gļinovec" (*Глиновець*), "Krasnīje Stanki" (*Красные Станки*) un Ķegums (*Кеггумь*). No šīm par visbīstamāko tika uzskatītas Ķeguma krāces – tās stiepās 2 verstu jeb 2,1 km garumā (tās dalīja trīs posmos - *Веряя*, *Книги* un *Шаматалова голова*) un ūdens līmenis virs akmeņiem nebija augstāks par 1 ½ pēdu jeb ~45cm.¹⁹⁶ Pavasarī un vasarā šo 2 verstu garumā upes vidū veidojas 50 līdz 150 saženu jeb 106-320 m¹⁹⁷ plats sēklis.¹⁹⁸ Daugavā, iepretim Lielvārdes un Rembates muižām, atradušās arī divas palielas, mežainas salas. Bez ģeoloģiskajiem apstākļiem ūdens satiksme nereti traucēja arī vietējo zvejnieku tīkli.¹⁹⁹

Viss iepriekšminētais noveda pie tā, ka kuģošanas sezonā Ķeguma krācēs gandrīz katru dienu avarēja vismaz viena strūga - vismaz tā savā liecībā Rīgas biržas komitejai 1827. gadā apgalvoja toreizējais Lieljumpravas muižas nomnieks Šteingoters. Šteingoters biržai norādīja, ka vietējie iedzīvotāji izmantojuši iespēju avarējušās strūgas aplaupīt vai arī nodarbojās ar izspiešanu, piemēram, piespiežot samirkušas, bet nebojātas auzas pārdot zemniekiem par krietni zemāku cenu nekā par to samaksātu Rīgā.²⁰⁰ Arī 1856. gadā Galvenās satiksmes ceļu pārvaldes ierēdnis ziņoja Vidzemes guberņas valdei, ka zemnieki piesavinājušies preces no tirgotāju Ņemilova un Bersņova strūgām, kas avarējusi pie Ķeguma un Stukmaņu muižas.²⁰¹ Savukārt 1861. gada aprīlī laikrakstā *Rigasche Stadblätter* lasāms: "26. aprīlī Rembates muižā, [avarējušās divas strūgas,] no kurām viena, kas bija piekrauta ar auzām, piederēja tirgotājam *Stanke*, bet otra, kas bija piekrauta ar kaņepēm, - tirgotājam *Muchin*."²⁰² Nav grūti iedomāties, kāds liktenis sagaidījis šīs preces. Jāsaka gan, ka avarējušo strūgu aplaupīšana notika visā upes garumā, ne tikai Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā.

Pie fiziskās ģeogrāfijas jāmin arī klimats. Laikrakstos aprakstīti daži no nopietnākajiem dabas radītajiem postījumiem: 1835. gadā Lielvārdē bijusi spēcīga krusa,²⁰³ bet 1837. gada

¹⁹⁵ Nemme, "Iedzīvotāju skaits", 221-222.

¹⁹⁶ Zemzaris, Mērs un svars, 229.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ A. P. Sapunov'', *Reka Zapadnaia Dvina*, (Vitebsk'': G. A. Malkin, 1893), 179.-180.

¹⁹⁹ Grasmane, Daugava, 28.

²⁰⁰ Ibid., 51.

²⁰¹ Ibid., 53.

²⁰² "Zur Tagesgeschichte.", *Rigasche Stadblätter*, Nr. 24 (15.06.1861)

²⁰³ *Rigasche Zeitung*, Nr. 22 (19.02.1836)

katastrofu hronikā aprakstīti Ogres upes plūdu nodarītie postījumi Lēdmanes muižas īpašumiem, kur lauki pārklāti ar smiltīm, nopostīts viens krogs un divas zemnieku sētas, kā arī četri ledus pagrabi. Tajā pašā gadā Daugavas plūdus Lieljumpravā nopostīti lauki, ēkas un vairāki tilti. Kopumā šie plūdi radījuši postījumus aptuveni 14 tūkst. sudraba rubļu apmērā.²⁰⁴

1844. gadā Daugavā bijis tik daudz ledus, ka tas nosprostojis krastā esošo Rīgas-Maskavas pasta ceļu: "Ledus iešanas laikā uz Daugavas upes Rembates apvidū, zemā vietā uz Maskavas ceļa, bija sakrājusies tāda ledus masa, ka nācās mobilizēt vairākus simtus strādnieku, lai atjaunotu caurbrauktuvi. Kāds ceļotājs, kurš tūlīt pēc tam brauca pa šo ceļu, teica, ka viņš braucis cauri lielai ledus gravai, kurai abās pusēs bijusi augsta ledus siena un virs kuras redzamas tikai debesis."²⁰⁵ Rakstā no 1852. gada 1. aprīļa minēts, ka ledus starp Koknesi un Rembati sācis kustēties tikai 24. martā, jeb, autora vārdiem: "Mūsu Daugavai šogad esot izdevies atbrīvoties no apgrūtinotās ledus segas tikai vēlu un ļoti pakāpeniski."²⁰⁶

Runājot par draudzes novada cilvēkģeogrāfiju, ko padziļināti pētījusi vēsturniece Zane Nemme, šajā teritorijā pētāmajā laika posmā dzīvoja vairāki tūkstoši iedzīvotāju, kas pārsvarā bija zemnieki. 1815. gadā Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā dzīvoja 4 673 iedzīvotāji, no kuriem 92% bija zemnieki, 7% - brīvie ļaudis, bet atlikušajā 1% bija 14 muižnieki, 17 garīdznieki un 9 mācīti ļaudis.²⁰⁷ Iedzīvotāju skaits pastāvīgi pieauga, un visos pētāmā perioda datos dzimstība katru gadu bija lielāka nekā mirstība. Katru gadu piedzima 157-230 bērni, bet nomira 90-183 cilvēki. Pēc 1857. un 1858. gada skaitīšanas datiem draudzes novadā bija 6127 zemnieki.²⁰⁸ Pēc tam, kad bija notikusi zemnieku brīvlaišana, notika arī ieceļošana un izceļošana no draudzes novada. No 1829. līdz 1849. gadam Rembatē ieradās 293 zemnieki, bet aizbrauca 210 zemnieki.²⁰⁹

Zemnieki pārsvarā dzīvoja viensētās. 19. gadsimta sākumā O. fon Hūns aprakstījis zemnieku dzīves apstākļus un Lielvārdes draudzes novads bija viens no astoņiem, kuru zemniekus viņš raksturoja kā pārtikušus.²¹⁰ Mājas viņš raksturoja kā "labas un siltas" un piemin, ka Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā vairumam zemnieku bija mājas, kas bija nodalītas no rijām, un ka šajā draudzes novadā "valdījusi lielāka tīrība nekā citur".²¹¹ Viņš rakstīja, ka latviešu zemnieki parasti dzīvoja divistabu mājās, kas bija ļoti tīras, lai gan

²⁰⁴ "Unglücks-Chronik.", *Das Inland*, Nr. 35 (01.09.1837.)

²⁰⁵ "Correspondenznachrichten, Repertorium der Tageschronik u. Miscellen.", *Das Inland*, Nr. 18 (01.01.1844)

²⁰⁶ "Eisgang", *Rigasche Stadblätter*, Nr. 14 (03.04.1852)

²⁰⁷ Nemme, "Nāves iemesli", 205.

²⁰⁸ Nemme, "Iedzīvotāju skaits", 223.

²⁰⁹ Ibid., 224.

²¹⁰ Nemme, "Zemnieku tīrība", 278.

²¹¹ Nemme, "Zemnieku sadzīve", 289.

tās varētu uzlabot, piebūvējot skursteņus, lai mazinātu dūmus telpās.²¹² O. fon Hūns rakstīja arī par zemnieku dzīvesveidu un veselību. Lai gan bija ieviesta vakcinācija pret bakām, zemnieku aizspriedumi traucēja pārliecināt dažus Lielvārdes draudzes novada iedzīvotājus par šādas procedūras nepieciešamību. O. fon Hūns arī atzīmēja, ka kopš 1815. gada draudzes novadā bija ārsts, bet trūka apmācītu vecmāšu, kas izraisīja lielāku zīdaiņu mirstību.²¹³

2.2. Muižas

19. gadsimtā Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā atradās Lielvārdes mācītājmuiža un četras privātmuižas.

2.2.1. Lielvārdes mācītājmuiža (*Lennewarden Pastorat*)

Mācītājmuižas jeb pastorāti bija lauku saimniecības, kas, kopā ar dzimtļaudīm, piešķirtas mācītājam kā mājoklis un viens no iztikas avotiem.²¹⁴ Tā kā Lielvārdes un Lieljumpravas draudzes apkalpoja viens un tas pats mācītājs, nebija nepieciešams celt divas mācītājmuižas. Lielvārdes mācītājmuiža atradusies aiz Kaibalas, aptuveni 5,5 km no Lielvārdes baznīcas. Pirmā mācītājmuiža uzbūvēta 1671. gadā, zināms arī tas, ka jau 1675. gadā tā nodegusi.²¹⁵

Muižas platība:

- 1820. gadā: “vecie” arkli – 3/4; pašreizējā zemes vērtība – 138 dālderī un 55 graši; dvēseles – 63 vīrieši, 92 sievietes.²¹⁶
- 1826. gadā mācītājmuižas īpašumu platība bijusi 3/4 arkla, kā zemnieki pierakstīti 63 vīrieši un 92 sievietes.²¹⁷
- 1832. gadā: 1 7/10 arkli.²¹⁸

2.2.2. Lielvārdes muiža (*Lennewarden*)

Lielvārdes muižas centrs atradies mūsdienu pilsētas austrumu daļā, blakus luterāņu baznīcai un ordeņa pilsdrupām. Muižas komplekss (izņemot klēti) sagrauts 1. pasaules kara

²¹² Ibid., 291.

²¹³ Nemme, “Zemnieku turība”, 281-282.

²¹⁴ Jānis Zilgalvis. *Mācītājmuižas Latvijā: arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises*, (Rīga: Elpa, 2002), 6.

²¹⁵ “Lielvārdes ev. lut. draudze”, no: *Latvijas konversācijas vārdnīca, 94. burtnīca*, (Rīga: A. Gulbis) 24045.

²¹⁶ *Neues Post Adress Buch für Liefeland und Oesel*. ([1820]), 98-99.

²¹⁷ Herbord von Bienenstamm. *Geographischer Abriß der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland*. (Rīga: Deubner [1826]), 225.

²¹⁸ von Stryk, *Geschichte*, 55.

laikā. Mūsdienās muižas vietā ir Lāčplēša parks ar eposa tēlu skulptūrām, bet muižas klētī ierīkots Andreja Pumpura Lielvārdes muzejs.

Lielvārdes muižas pirmssākumi meklējami 16. gadsimtā - 1591. gadā veiktajā Lielvārdes (*Lenowart*) pilsnovada revīzijā minēts, ka blakus sagrautajai pilij pans Beļavskis uzcēlis muižu (*moiza/Volwark*).²¹⁹ 1631. gada 21. jūnijā Zviedrijas karalis Gustavs Ādolfs piešķīra Lielvārdes pilstiesu ar visām muižām (*Gut Lennewarden, Askemoise*) un Rembati (*Ringemoise*) Rīgas monētu kalējam, Zviedrijas sudrabkaltuvju inspektoram Heinriham Vulfam II (*Henrich Wulff II, ?-1659*).²²⁰ 1646. gadā Vulfs tika iecelts muižnieku kārtā, ar uzvārdu fon Vulfensilds (*von Wolffenschild/von Wulffenschild/von Wolffensköld*). Abus īpašumus viņš novēlēja savam dēlam, zviedru pulkvedim Benediktam (*Benedict von Wolffenschild, 1664-1697*).²²¹

Pēc Benedikta nāves īpašumi nonāca viņa dēla, landrāta Heinriha Eriha (*Heinrich Erich von Wolffenschild, 1689-1771*)²²² rokās. Saskaņā ar H. E. fon Vulfensilda 1770. gada testamentu un tā trīs kodiciliem, īpašums tika sadalīts divās daļās, padarot Rembati par piltiesīgu muižu. Lielvārdes muiža tika piešķirta viņa mazdēlam,²²³ gvardes kapteinim Heinriham Gosvinam fon Anrepam (*Heinrich Goswin von Anrep, 1743-1813*).²²⁴

Saskaņā ar 1813. gada galma tiesas dekrētu, Lielvārdes muižu ieguva H. G. fon Anrepa meita Anna Šarlote (*Anna Charlotte, 1785-1818*),²²⁵ tiesneša Oto Kristofa, barona Budberga (*Otto Christoph, Baron Budberg, 1771-1857*),²²⁶ sieva un viņu bērni.²²⁷ Viņu laikā norisinājās 1. nodaļā aprakstītie 1819. gada nemieri.

1840. gada 29. februārī Lielvārdes muiža par 170000 rubļiem tika ieķīlātā Bernhardam fon Vulfam (*Bernhard von Wulf, 1783-1844*),²²⁸ kura dzimtai tā piederēja līdz pat agrārājai reformai 1920. gadā. 1846. gadā muižu pārņēma Bernharda dēls, Zemes tiesas asesors

²¹⁹ Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes arhīvs, "Lielvārdes muiža. PDC." Lietas Nr. 08-04-III-35-L-2919.

²²⁰ Viktors Dāboliņš, "Rīgas monētu meistari Vulfi (1557-1659)", no: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 2018 Nr. 3*, (Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2018), 5-33., šeit 23.

²²¹ "Wolffensköld nr 366", https://www.adelsvapen.com/genealogi/Wolffensk%C3%B6ld_nr_366

²²² Ibid.

²²³ H. E. fon Vulfensilda meitas Hedvigas Margaretas (*Hedwig Margaretha, 1716 - 1785*) un viņas vīra, leitnanta Kaspara fon Anrepa (*Johann Caspar von Anrep, 1714 - 1783*) dēls.

²²⁴ "Heinrich Goswin von Anrep", <https://www.geni.com/people/Heinrich-Goswin-von-Anrep/600000009772926510>

²²⁵ "Anna Charlotte Frfr. von Budberg", <https://www.geni.com/people/Anna-Charlotte-Frfr-von-Budberg/6000000011091385987>

²²⁶ "Otto Christoph Frhr. von Budberg", <https://www.geni.com/people/Otto-Frhr-von-Budberg/600000009772928900?through=6000000011091385987>

²²⁷ Bruņniecības sekretārs Gosvins Voldemārs (*Gozwin Woldemar*), kavalērijas kapteinis Stefans Voldemārs (*Stephan Woldemar*), *mitschipmann* Oto Johans Voldemārs (*Otto Johann Woldemar*) un Henriete Sofija Eleanore (*Henriette Sophie Eleonore*), baronese Taube.

²²⁸ "Bernhard* Karl von Wulf", <https://www.geni.com/people/Bernhard-Karl-von-Wulf/6000000018388102630>

Maksimiliāns Lotārs (*Maximilian Lothar von Wulf*, 1814-1850),²²⁹ bet pēc M. L. nāves tā pārgāja viņa dēla, Karla Bernharda Artūra (*Karl Bernhard Arthur von Wulf*, 1848-1898)²³⁰ personīgajā īpašumā.²³¹

Muižas komplekss J. K. Broces albumos

1796. gadā Lielvārdes muižas kompleksu vairākos zīmējumos attēlojis Johans Kristofs Broce. Šie zīmējumi, kopā ar papildinātu aprakstu, publicēti. 2002. gadā iznākušajā “Zīmējumu un aprakstu” 3. sējumā. Pirmais zīmējums (skat. 3. att. 3. pielikumā) ir ainavisks skats, šķiet, no Lielvārdes salas, kas pirms Ķeguma HES uzbūvēšanas atradies pretim muižai. Tajā attēlota Lielvārdes baznīca, brūzis, dzīvojamās ēka un pilsdrupas.

Otrā zīmējuma (skat. 4. att. 3. pielikumā) aprakstā norādīts, ka zīmējumā attēlots 17.-18. gadsimtam tipisks muižas centra izkārtojums. Nožogotā pagalmā atradās četras dzīvojamās ēkas, lielākā no tām, kas atradās pagalma centrā, bijusi kungu dzīvojamā māja, tomēr tā nav bijusi sevišķi liela, jo Lielvārdes muižnieki šajā īpašumā nav uzturējušies patstāvīgi. Ikdienā muižā mitinājušies muižas pārvaldnieks ar savu ģimeni, vācu skolotājs un vācu sulaiņi, kā arī muižas saime. Kā norāda sējuma komentāru autori: “1795. gadā Lielvārdes muižā dzīvojuši aptuveni 40 latviešu zemnieku: pavārs ar ģimeni, sulaiņi, priekšgājējs, apteksnes, kučieris ar ģimeni, putnu pārraudze, staļļa puisis, muižas zvejnieks ar ģimeni un viņa puisi (kalpu), kalējs ar ģimeni, dārznieks u.c.”²³² Muižas saimes vajadzībām pagalmā atradies klēts. Aiz žoga bijuši staļļi, kūtis un rija, bet Daugavas krastā atradies neliels brūzis. Visām saimniecības ēkām bijuši salmu vai lubu jumti, un tās visas bijušas guļkoku būves. Vēl attēlā redzams sakņu dārzs, bet pie kūtīm atradušies augļu koki.²³³

Trešajā zīmējumā (skat. 5. att. 3. pielikumā) attēlota kāda saimniecības ēka un vasaras mājiņa, bet kalna nogāzē vīd kādas sabrukušas telpas velve. Pats Broce oriģinālajā aprakstā to romantiski nosaucis par “slepenu eju, kas kalpojusi uzbrukumiem no pils”, taču sējuma autori dod daudz pragmatiskāku skaidrojumu – pils pagraba stāva loga velve.²³⁴

²²⁹ “Maximilian* Lothar von Wulf”, <https://www.geni.com/people/Maximilian-Lothar-von-Wulf/6000000018529819757?through=6000000018388102630>

²³⁰ “Karl Bernhard Artur* von Wulf”, <https://www.geni.com/people/Karl-Bernhard-Artur-von-Wulf/6000000018529957555>

²³¹ von Stryk, *Geschichte*, 54-55.

²³² Broce, *Zīmējumi un apraksti*, 233.

²³³ *Ibid.*,

²³⁴ *Ibid.*, 235-236.

Pusmuižas

1826. gadā izdotajā Herborda fon Bīnenštama (*Herbord von Bienenstamm*, 1778—1840)²³⁵ “Baltijas provinču ģeogrāfiskajā aprakstā” pie muižām norādītas arī tām piederošās pusmuižas - kādai muižai piederošas lauku lielsaimniecības, kuras muižnieki izmantoja savām vajadzībām vai iznomāja tāpat kā muižas. Pusmuižām bija arī kroģēšanas tiesības.²³⁶ Lielvārdes muižai 1826. gadā bijušas divas pusmuižas: Anrepa jeb Jaunā pusmuiža (*Anrepshof*, tagadējais Ogresgals) un Kaibalas pusmuiža (*Kaibel*).²³⁷ Pēc vēsturnieces Dzidras Liepiņas sniegtajām ziņām, Kaibalas pusmuiža izveidota 1731. gadā.²³⁸

1792. gadā Broce uzzīmējis arī Anrepa pusmuižu (skat. 6. att. 3. pielikumā) un rakstījis, ka to 1787. gadā ierīkojis toreizējais īpašnieks H. G. fon Anreps. Sējuma autori Broces aprakstu papildinājuši – pusmuiža izveidota uz zemnieku Ozoliņa un Vīksnas sētu zemēm, un 18. gadsimta beigās saukta arī par Ozoliņmuižu, bet Vārnas muižas nosaukums iegūts 19. gadsimta vidū no tuvumā esošā Vārnas kroga. Šo pusmuižu kā vasaras mītni dažkārt izmantojis jau minētais Anreps, kas Lielvārdi iznomājis savam svainim Budbergam. Patstāvīgie pusmuižas iedzīvotāji bijuši tās apkalpotāji – dažas latviešu dzimtsļaužu ģimenes.²³⁹ Pusmuižas izveidošanas faktu apstiprina 1795.²⁴⁰ un 1811. gada revīzijas,²⁴¹ tomēr situāciju sarežģī tas, ka 1816. gadā revīzijā atzīmēta tikai Jaunā muiža,²⁴² bet visās pārējās revīzijās (1826.,²⁴³ 1834.,²⁴⁴ 1850.,²⁴⁵ 1858.²⁴⁶) minēta gan Jaunā muiža, gan Ozoliņmuiža. Pusmuižas tuvumā bijusi arī pārceltuve pār Ogres upi (skat. 7. att. 3. pielikumā).

Muižas platība:

- 1820. gadā: “vecie” arkli – 10 3/8; pašreizējā zemes vērtība – 1389 dālderu un 88 graši; dvēseles – 642 vīrieši, 584 sievietes.²⁴⁷
- 1826. gadā: 10 3/8 arkli, 642 vīrieši un 584 sievietes.²⁴⁸
- 1832. gadā: 17 7/20 arkli.²⁴⁹

²³⁵ “Bienenmann, Herbord Carl Friedrich, seit 1794 v. Bienenstamm (1778-1840)”, <https://bbld.de/0000000357593049>

²³⁶ “Pusmuiža”, no: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 135. burtnīca* (Rīga: A. Gulbis, 1938), 34553.

²³⁷ von Bienenstamm, *Geographischer Abriß*, 224-225.

²³⁸ Liepiņa, “Lielvārde”, 33.

²³⁹ Broce, *Zīmējumi un apraksti*, 242.

²⁴⁰ LNA LVVA 199-1-245 47.

²⁴¹ LNA LVVA 199-1-245 75.

²⁴² LNA LVVA 199-1-245 142.

²⁴³ LNA LVVA 199-1-245 223., 227.

²⁴⁴ *Ibidem*, 361., 365.

²⁴⁵ *Ibidem*, 445., 448.

²⁴⁶ *Ibidem*, 571., 577.

²⁴⁷ *Neues Post Adress Buch*, 98-99.

²⁴⁸ von Bienenstamm, *Geographischer Abriß*, 224-225.

Krogi

Līdz pat 20. gadsimta sākumam Vidzemes ceļu malās slējās daudzpusīgas iestādes – krogi. Krogu īpašniekiem (laukos tie parasti bija muižnieki) tie nesa peļņu no muižas brūžos dedzinātā degvīna un citiem alkoholiskajiem dzērieniem. Tajos pārdeva tabaku, sāli, postalādas utt.,²⁵⁰ dažkārt arī tādas luksuspreces kā vīnu, kafiju un tēju, bet no zemniekiem iepirka linus, kaņepājus, labību un citus zemnieku ražojumus. Vietējiem iedzīvotājiem krogs kļuva par sabiedrisko telpu, kurā satikt savus kaimiņus un svešus ceļa gājējus, ar kuriem pie alus kausa pārspriest jaunākās ziņas. Krogos tika rīkoti svētku un bērnu mielasti, līgstamdienās slēgti līgumi starp saimniekiem un kalpiem, bet nemieru laikā zemnieki tajos rīkoja sapulces.²⁵¹ Ceļotājiem krogi deva pajumti un iespēju iestiprināties pirms ceļa turpināšanas, pastniekiem – vietu, kur nomainīt vai atpūtināt zirgus.

Šeit jāpiemin viena no senākajām pasaules likstām – pārmērīga alkohola lietošana. Vidzemes zemnieku pārmērīgo tieksmi iedzert (iespējams, pārspīlējot) pieminējis Garlībs Merķelis,²⁵² bet 19. gadsimta otrajā ceturksnī Vidzemes guberņas valde centās ierobežot degvīna patēriņu, vairākkārt izdodot rīkojumus, kas reglamentēja degvīna cenas un neļāva to pārdot zemniekiem apmaiņā pret graudiem.²⁵³ Kā raksta Zane Nemme, arī O. fon Hūna Lielvārdes draudzes raksturojumā “minēti labi zināmie un joprojām aktuālie ieteikumi: ieviest vispārēju brandavīna tirdzniecības aizliegumu mājās, celt dzērienu cenas krogos un dzertuvēs, kā arī aizliegt brandavīna tirdzniecību dievkalpojumu laikā”.²⁵⁴

Ludviga Augusta fon Mellīna (*Ludwig August von Mellin*, 1754-1835)²⁵⁵ 1791. gadā publicētajā Vidzemes kartē Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā nosaukumi doti sešiem krogiem - Buļļa, Ķeguma, Lēdmanes, Lieljumpravas, Lielvārdes un Pusceļa krogam.²⁵⁶ Oto fon Hūns, rakstot kādus desmit vai divdesmit gadus vēlāk, šajā teritorijā min 17 krogus un divas dzertuves.²⁵⁷ Ne vienā, ne otrā gadījumā nav norādīta krogu piederība konkrētām muižām. Precīzāku informāciju par krogu īpašniekiem var meklēt muižu dvēseļu revīzijās (skat. 1. pielikuma 2. tab.).

²⁴⁹ von Stryk, *Geschichte*, 55.

²⁵⁰ Saulvedis Cimermanis (red.), *Latvijas etnogrāfiskais brīvdabas muzejs* (Rīga: Zinātne, 1978), 38.

²⁵¹ *Ibid.*, 38-39.

²⁵² Garlībs Merķelis, *Latvieši: sevišķi Vidzemē, Filozofiskā gadsimtena beigās* (Rīga: Zvaigzne ABC, 1999), 32.

²⁵³ Bērziņš (red.), *Latvija 19. gadsimtā*, 172.

²⁵⁴ Nemme, “Zemnieku turība”, 280.

²⁵⁵ “Mellin, Ludwig August Gf. v. (1754-1835)”, <https://bbld.de/0000000080605317>

²⁵⁶ Arno Teivens, *Latvijas lauku krogi un ceļi*, (Rīga: Māksla, 1995), 175.

²⁵⁷ Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 222.

Dzirnavas

Kopš cilvēki iemācījās kultivēt graudaugus un no tiem iegūt miltus pārtikai, dažādu veidu dzirnavas kļuvas par neatņemamu dzīves un, līdz pat 20. gadsimtam, arī lauku ainavas sastāvdaļu. Par dzirnavu nozīmīgumu 18. gadsimta beigās savā ekonomikas rokasgrāmatā rakstījis A. V. Hupels: “Dzirnavas ir tikpat ienesīgas vai pat nozīmīgākas nekā krogi. Muiža bez dzirnavām daudz zaudē (..) galvenokārt, ar zaudēto laiku un darbu, ja labība jāved uz tālākām dzirnavām un tur ilgi jāgaida, pie kam stingrā ziemas salā, kā arī vasaras sausumā daudzas mūsu dzirnavas ūdens trūkuma vai vējdzirnavas vēja trūkuma dēļ nedarbojas.”. Hupels muižu īpašniekiem cieši piekrodina uzturēt esošās dzirnavas labā stāvoklī un, ja iespējams, būvēt gan ūdens, gan vējdzirnavas, lai tiem vienmēr būtu strādājoša alternatīva. Hupelaprāt “ir nepiedodami neizmantot muižas robežās esošu upi”. Viņš arī iesaka muižniekiem būt pretimnākošiem pret saviem zemniekiem un necensties tos piespiest izmantot tikai muižai piederošās dzirnavas, jo tas reti kad radot gaidīto peļņu. Tieši pretēji, muižnieki tiek aicināti uzbūvēt mazas dzirnavas zemnieku vajadzībām un neaizliegt tiem izmantot rokas maltuves. Arno Teivens papildina Hupela rakstīto, norādot, ka 18. gadsimtā muižas dzirnavas pamatā izmantoja graudu malšanai brūžu vajadzībām, milti pārtikai bija sekundāri. Dzirnavās arī “brucināja” graudus lopbarībai, bet miežus lobīja un mala, lai iegūtu grūbas un putrimus.²⁵⁸

1791. gada L. A. Mellīna kartē Lielvārdes-Lieljumpravas draudzē atzīmētas tikai divas dzirnavas – Rembatē un Lieljumpravā.²⁵⁹ Taču kartēs dzirnavas atzīmēja reti, un, ja tās tika atzīmētas, tad bieži vien bez nosaukumiem. Oto fon Hūna aprakstos norādīts uz 9 dzirnavu esamību. Lai precīzi noteiktu visu 9 dzirnavu atrašanās vietu un piederību, nepieciešami papildus pētījumi, tādēļ maģistra darbā pieminētas tikai tās dzirnavas, par kuru esamību 19. gadsimta pirmajā pusē maģistra darba autors ir pilnīgi pārliecināts.

Pie Lielvārdes muižas dzirnavām noteikti pieskaitāmas divas – uz Rumbiņas upes esošās muižas ūdensdzirnavas,²⁶⁰ un otras, kuras savā aprakstā min O. fon Hūns, kas atradās uz Kaibalas upes - tās pildījušas zāgētavas funkciju.²⁶¹ 18./19. gadsimta mijā par dzirnavnieku strādājis kāds Fridrihs Georgs Hāns, bet līdz 19. gadsimta 70. gadiem Kaibalas dzirnavās saimniekojuši Lorencs, Ramms, Blūms un Pētersons.²⁶²

²⁵⁸ Arno Teivens. *Latvijas dzirnavas*, ([Stokholma]: Daugava, 1985), 79.

²⁵⁹ Teivens, *Dzirnavas*, 265.

²⁶⁰ August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, III* (Riga: zu finden bey Johann Friedrich Hartknoch, 1784), 73-74.

²⁶¹ Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 222.

²⁶² Koluža, *Lielvārde*, 86.

Muižai piederošās ražotnes un cita saimnieciskā darbība

Ķieģeļu un kaļķu ceplī. Pašlaik senākās zināmās ziņas par Lielvārdes muižas ķieģeļu ceplīem atrodamas 1687./1688. gadu revīzijas aktīs.²⁶³ Ķieģeļu ceplī nav strādājuši nepārtraukti – 18. gadsimta pirmajā puses revīzijās norādīts, ka laba materiāla trūkuma dēļ darbība pārtraukta,²⁶⁴ un vēl 1757. gada muižas revīzijā ķieģeļu ceplī nav minēti,²⁶⁵ bet pēc Oto fon Hūna sniegtajām ziņām, 1815. gadā visā draudzes novadā bijuši 6 kaļķu un ķieģeļu ceplī. Hūns min, ka tie pieder Lieljumpravas, Lielvārdes un Rembates muižām,²⁶⁶ un to, ka šīs muižas, ražojot kārnījumus un ķieģeļus, Rīgā krietni nopelna.²⁶⁷ Līdzīgi kā ķieģeļu ceplī, arī par kaļķu ieguvu zināms jau kopš 17. gadsimta, un arī tā nav notikusi nepārtraukti, bet gan tikai tad, kad tas bijis nepieciešams muižas vajadzībām.²⁶⁸

Kokmateriālu pārdošana. Jau gadsimtiem ilgi viena no galvenajām Rīgas ostas eksporta precēm ir bijuši kokmateriāli. Laikā, kad mūsdienu Latvijas teritorija atradās Krievijas impērijas sastāvā, Daugava bija viens no galvenajiem eksportam paredzēto kokmateriālu transportēšanas ceļiem, savienojot Rīgu ar Daugavas baseinā esošajām Iekšējās guberņām, piem., Minskas, Smoļenskas u.c. Protams, pa Daugavu tika pludināti arī Kurzemes un Vidzemes kokmateriāli, tomēr noteikt, cik daudz un no kurienes šie kokmateriāli nākuši, ir ļoti sarežģīti. Kā norāda vēsturniece Ilga Grasmane, oficiālajā statistikā atrodams tikai Rīgā iepludināto kokmateriālu kopskaits un to dalījums pa šķirnēm.²⁶⁹ Arī periodikā atrodamas pavisam skopas ziņas, kas liek iziet no maģistra darba hronoloģijas – 1776. gada februārī Lielvārdē notikusi izsole, kurā “izsolītas dažāda garuma apaļās sijas”.²⁷⁰ Pašlaik var vien pieņemt, ka Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā esošās muižas izmantojušas to teritorijā pieejamos kokmateriālus, lai gūtu papildus peļņu.

Brūzis. Jau kopš 17. gadsimta viens no galvenajiem Vidzemes muižniecības ienākumu avotiem bija degvīns. Piesaucot senās privilēģijas un aktīvi darbojoties valdošās varas politiskajā arēnā, muižnieki panāca ražošanas un pārdošanas monopolu – zemniekiem bija liegts pašiem dedzināt degvīnu un to pārdot. 18. gadsimta otrajā pusē un arī 19. gadsimtā Vidzemes muižnieki piegādāja milzīgu daudzumu degvīna Iekšējās guberņas tirgum, kā arī pārdeva to sev piederošajos krogos. Galvenie pircēji bija pašu muižnieku zemnieki un vietējās karaspēka nodaļas. Līdz 19. gs. 20. un 30. gadiem, galvenā degvīna ražošanas izejviela bija

²⁶³ Zeida, “Ķieģeļu un kaļķu ceplī”, 121.

²⁶⁴ Ibid., 116.

²⁶⁵ Lielvārdes muiža, 1757, 7172-4-173, Vidzemes muižu vaku grāmatu fonds, LNA LVVA, Rīga.

²⁶⁶ Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 222.

²⁶⁷ Jenšs, “Latvijas rūpniecības attīstība”, 202.

²⁶⁸ Zeida, “Ķieģeļu un kaļķu ceplī”, 174-175.

²⁶⁹ Grasmane, Daugava, 133-135.

²⁷⁰ “IV. Sachen, so zu verauctioniren.”, *Rigasche Anzeigen*, Nr 7. (15.02.1776.)

rudzi, mazāk cita labība, kuru vēlāk nomainīja ražīgākie kartupeļi. Otrs bieži brūvētais dzēriens bija alus, ko realizēja tāpat kā degvīnu. Oto fon Hūns min, ka degvīna dedzinātava bijusi visās Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada muižās.²⁷¹ Kā redzams Broces zīmējumos, Lielvārdes muižas brūzis atradies muižas centra kompleksā, pie Daugavas krasta.

Podnieka Vīganta krāsns podiņi. Lielvārdes un Rembates muižu paspārnē vismaz dažus gadus bijusi krāsns podiņu ražošanas manufaktūra. Tās dzīves gājumam iespējams izsekot laikrakstu sludinājumu un paziņojumu sadaļās. Viss sākas ar 1822. gada 6. februāra *Rigische Anzeigen* numuru, kurā atrodams šāds paziņojums: “Podnieka meistars Vīgands (*Wiegandt*), kurs pirms vairakiem gadiem ar labiem panākumiem nodibinājā krāsns podiņu ražošanas manufaktūru (*KachelFabrik*) Birzgalē un guva apbrīna pilnas publikas labvēlību, ir pamudināts pārcelt savu fabriku uz Lielvārdes muižai piederošo Kaibalu (...). Paziņojot par to un iesakot sevi labvēlīgai uzņemšanai, viņš norāda, ka visu veidu glazētus un neglazētus krāsns podiņus [iespējams iegādāties] gan viņa rūpnīcā, gan (...) Bauskā kopā ar Pīraga (*Pirag*) kungu jebkurā laikā (...). Vīganda kungs ar saviem mācekļiem, kur nepieciešams, arī liek krāsns par izdevīgām cenām.”²⁷²

1823. gada februāra beigās un marta sākumā Vīganda vārds atkal parādās gan vācu,²⁷³ gan latviešu laikrakstos ar paziņojumu, ka manufaktūra no Kaibalas tiek pārcelta uz Rembati. Iemesli netiek minēti, taču Vīganda kungs atklāj nedaudz vairāk par sevi, parakstoties kā “Bauskas birģeris un Jelgavas podnieks”.²⁷⁴ Nākošā ziņa par Vīganda kungu parādās pēc nepilna gada – 1824. gada 18. janvāra *Mitausches Intelligenz-Blatt*. Šeit atrodam atestāciju, kurā teikts, ka “(...) podnieka meistars Johans Dāvids Vīgands (*Johann David Wiegandt*) no Lielvārdes no jauna uzcēlis visas krāsns jaunuzceltajā skolas ēkā Jēkabpilī (...) varu Vīganda kungu sirsnīgi ieteikt ikvienam, kam nepieciešama laba un glīti iebūvēta krāsns.”²⁷⁵ Spīdoša atsauksme. Varētu šķist, ka Vīganda kunga uzņēmums, ja ne zaļo un plaukst, tad vismaz tiek uzskatīts par uzticamu sadarbības partneri.

Taču šis priekšstats uzsprāgst kā ziepju burbulis, kad izlasām 1825. gada 20. jūlija *Rigische Anzeigen* atrodamo paziņojumu, kas šeit vienkāršības labad pārfrāzēts: “Podnieks Vīgands, kurš dzīvojis Lielvārdes muižas Kaibalas lauku sētā un jau iepriekšējā gadā ir atstājis savu dzīvesvietu, atstājot aiz sevis ievērojamus parādus (...) tiek aicināts 3 mēnešu

²⁷¹ Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 222.

²⁷² “Bekanntmachungen.”, *Rigische Anzeigen*, Nr. 6 (06.02.1822)

²⁷³ “Bekanntmachungen.”, *Mitausches Intelligenz-Blatt*, Nr. 15 (20.02.1823)

²⁷⁴ “Zittas sluddinaschanas.”, *Latviešu Avīzes*, Nr. 9 (01.03.1823)

²⁷⁵ “Attestat”, *Mitausches Intelligenz-Blatt*, Nr. 6 (18.01.1824)

laikā, bet ne vēlāk kā 15. oktobrī, ierasties Lielvārdē un nokārtot savas parādsaistības. Pretējā gadījumā viņa atstātā manta tiks izsolīta.”²⁷⁶

Maģistra darba autoram nav izdevies atrast citus periodikas rakstus vai papildus informāciju par J. D. Vīgandu un viņa likteni. Vai šī “pazušana” bija tīša ļaunprātība no Vīganda puses – mēģinājums aizbēgt no neveiksmīgiem biznesa darījumiem? Kāds pārpratums, kas vēlāk klusi atrisināts? Varbūt Vīganda kungu Jēkabpilī skāra kāda smaga liksta vai slimība un viņš, lielvārdiešiem nezinot, nomiris? Pagaidām vēsture par to klusē.

2.2.3. Rembates muiža (*Ringmundshof*)

Rembates muižas komplekss atradies tagadējā Lielvārdes pilsētas Rembates parka teritorijā, pavisam netālu uz dienvidiem no dzelzsceļa stacijas. Mūsdienās saglabājusies vien pussagruvusi pagraba telpa. J. K. Broce mums atstājis arī šīs muižas zīmējumu (skat. 8. att. 3. pielikumā).

Arī Rembates (dažviet – Rembert-a/s/i) muižas pirmssākumi meklējami 16. gadsimtā. Senākās ziņas par šīs muižas īpašniekiem ir no 1560. gada, kad Brandenburgas arhibīskaps, markgrāfs Vilhelms atļāvis kādam Hansam Kotovicam (*Hans Kottowitz*) pārdot muižu, toreiz sauktu par *Memesdorf*, Rīgas rātskungam Lorencam Cimmermanim (*Lorenz Zimmermann*). Pēc Leonharda fon Stricka sniegtajām ziņām, Rembates mūsdienu nosaukums saistāms ar Johanu Ringemutu (*Johann Ringemuth*), kurš 1596. gadā muižu nopircis no jau minētā Cimmermaņa. Pēc poļu-zviedru kara īpašnieks muižu pametis, un tās zemes tika apvienotas ar Lielvārdes muižu.²⁷⁷ Šāda situācija turpinājās līdz pat 1770. gadam, kad H. E. fon Vulfenšilda testamenta un tam sekojošās tiesvedības, Rembati savā īpašumā ieguva fon Vulfenšilda meitas Šarlotes Dorotejas (*Charlotta Dorotea*, 1714-1741)²⁷⁸ un Oto Reinholda Īgelstrēma (*Otto Reinhold Igelström*, ?-1751)²⁷⁹ dēls Karls Gustavs Īgelstrēms (*Carl Gustaf*, 1738-1788).²⁸⁰

Pēc mantojuma sadalīšanas 1799. gadā Rembate tika pārdota K. G. meitai, Elizabetei Annai Hedvigai fon Štrikai (*Elisabeth Anna Hedwig von Stryk*, 1782-1830), kura 1811. gadā Rembati pārdeva pulkvedim Frīdriham Vilhelmam fon Stengeram (*Friedrich Wilhelm von Stenger*, 1770-1832).²⁸¹ 1820. gadā muiža tika pārdota atkal, šoreiz tiesas sekretāram

²⁷⁶ *Rigische Anzeigen*, Nr. 29 (20.07.1825.)

²⁷⁷ von Stryk, *Geschichte*, 57.

²⁷⁸ “Charlotta Dorotea Wolffensköld”, <https://www.geni.com/people/Charlotta-Dorotea-Wolffensk%C3%B6ld/6000000022629838353?through=6000000024278422609>

²⁷⁹ “Frhr. Otto Reinhold Igelström”, <https://www.geni.com/people/Frhr-Otto-Igelstr%C3%B6m/6000000024278422609?through=6000000008021539496>

²⁸⁰ “Igelström nr 320”, https://www.adelsvapen.com/genealogi/Igelstr%C3%B6m_nr_320#TAB_14

²⁸¹ “Friedrich Wilhelm von Stenger”, <https://www.geni.com/people/Friedrich-Wilhelm-von-Stenger/6000000019323641293>

Augustam Vilhelmam fon Lencam (*August Wilhelm von Lenz*, 1779-1858).²⁸² Visbeidzot, 1831. gadā Rembates muiža tika iekļāta *Gardelieutenant* Karlam Heinriham Berensam fon Rautenfeldam (*Carl Heinrich Berens von Rautenfeld*, 1767-1831),²⁸³ kura dzimtā Rembates muiža palikā līdz agrārajai reformai. 1842. gada 13. aprīlī Rembate tika piešķirta Vidzemes bruņniecības ierēdnim, landrātu kolēģijas pārstāvim, *Cassadeputirte* Heinriham Eberhardam Berensam fon Rautenfeldam (*Heinrich Eberhard Berens von Rautenfeld*, 1822-1895)²⁸⁴ un viņa māsām: Katarīnai Vilhelmīnei (*Catharine Wilhelmine*, 1809-1863)²⁸⁵, kas bija precējusies ar Rīgas rātes notāru Johanu Peteru Bossi (*Johann Peter Bosse*, 1795-1853)²⁸⁶, un Annai Dorotejai (*Anna Dorothea*, 1811-1888)²⁸⁷, kas precējusies ar Lielvārdes mācītāju Karlu Gotfrīdu Georgu Kronu (*Carl Gottfried Georg Croon*, 1806-1894).²⁸⁸

1855. gadā par Rembates muižas vienīgo īpašnieku kļuva H. E. B. fon Rautenfelds, kuru savās atmiņās piemin dzejnieks Andrejs Pumpurs: “Tagadējs muižas īpašnieks Heinrihs fon Rautenfelds studējis Tērpātā, pēc tam daudz ceļojis ārzemēs un apprecējis jaunu, skaistu guvernanti, kas agrāk dienējusi pie viņa tēva ģimenes; (..) Rautenfelda kgs, neliels no auguma, pustuklis, ar apaļu ģīmi, kurš vēl apaļāks izskatījās tādēļ, ka nēsāja īsi apcirptus matus un dzina bārzdu un ūsas, uz acīm pastāvīgi turēja apaļu brilli, zeltā iekantētu, caur kuru tas visus caurspiedīgi uzlūkoja; mīloja krietni paēst un pie katras maltītes izdert pa krūzītei laba vīna. Citādi starp tā laika muižniekiem ļoti inteligents cilvēks; labs diplomāts, tiesas lietu zinātājs un ekonoms, bet sevišķi matemātiķis un būvmakslas pratējs;”²⁸⁹

Muižas platība:

- 1820. gadā: “vecie” arkli – 10 3/8 ; pašreizējā zemes vērtība – 1563 dālderu un 40 graši; dvēseles – 415 vīrieši, 408 sievietes.²⁹⁰
- 1826. gadā: 10 3/8 arkli; 415 vīrieši, 408 sievietes.²⁹¹
- 1832. gadā: 19 1/2 arkli.²⁹²

²⁸² “August Wilhelm von Lenz”, <https://www.geni.com/people/August-Wilhelm-von-Lenz/6000000022189981309>

²⁸³ “Heinrich Carl Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Heinrich-Carl-Berens-von-Rautenfeld/6000000019422464508?through=6000000019435852242>

²⁸⁴ “Heinrich Eberhard Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Heinrich-Eberhard-Berens-von-Rautenfeld/6000000019435852242>

²⁸⁵ “Wilhelmine Catharina Bosse (Berens von Rautenfeld)”, <https://www.geni.com/people/Wilhelmine-Catharina-Bosse/6000000019433847337?through=6000000019422464508>

²⁸⁶ “Johann Peter Bosse”, <https://www.geni.com/people/Johann-Peter-Bosse/6000000019433696338>

²⁸⁷ “Anna Dorothea Elisabeth Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-Elisabeth-Berens-von-Rautenfeld/6000000019434256020>

²⁸⁸ “Carl* Gottfried Georg Croon”, <https://www.geni.com/people/Carl-Gottfried-Georg-Croon/6000000019433935176>

²⁸⁹ Pumpurs, Tēvijā, 87-88.

²⁹⁰ Neues Post Adress Buch, 142-143.

²⁹¹ von Bienenstam, Geographischer Abriß, 224-225.

Pusmuižas

H. fon Bīnenštams Rembates muižā min četras pusmuižas.²⁹³

Striķes blakus muiža (*Nebenhof Strikenhof*) – Nav atrodama 1791. gada kartē, visticamāk, radusies starp 1799. un 1811. gadu (fon Štrihu laikā). Atradusies aptuveni turpat, kur gadsimta otrajā pusē būs Rembates glāžšķūņi. 1889. gada kartē minēta Striķes muiža,²⁹⁴ 1905. gadā - tikai *Strykenhof* krogs.

Elīzes pusmuiža (*Elisienhof*) – Tagadējo “Līzīšu” māju vietā Daugavas krastā starp Lielvārdi un Ķegumu.²⁹⁵

Kārļa pusmuiža (*Karlshof*) – Spriežot pēc L. A. fon Mellīna 1791. gada kartes,²⁹⁶ šī pusmuiža atradusies tagadējā Rembates ciema vietā, taču 1905. gada karte pusmuižu pārceļ dažus kilometrus uz austrumiem, tagadējo Kārļu ciema vietā.²⁹⁷ Pārskatot vairākas 19./20. gadsimta kartes, Mellīna kartē norādītā lokācija šķiet kļūdaina, turklāt līdz 20. gs. 30. gadiem par Rembati sauca tagadējās Lielvārdes pilsētas rietumu daļu,²⁹⁸ tādēļ maģistra darba autors uzskata, ka 1905. gada kartē redzama pusmuižas pareizā atrašanās vieta.

Helēnas pusmuiža (*Helenenhof*) – 1905. gada kartē šī pusmuiža iezīmēta uz ziemeļiem no Kārļa pusmuižas, tagadējā Lielvārdes militārā lidlauka dienvidu daļā, iespējams, tuvumā esošo Duklāvu ciema vietā.

Krogi

Atšķirībā no pārējām maģistra darbā apskatītajām muižām, Rembates dvēseļu revīzijās nav norādīti muižai piederošie krogi, tādēļ precīzas ziņas par tiem iztrūkst. Izmantojot 18.-20. gadsimta kartes, Arno Teivena monogrāfiju par krogiem, Jāņa Endzelīna pētījumus par Latvijas vietu vārdiem 1920. gados²⁹⁹ un mūsdienu vietu nosaukumus, pie Rembates muižas droši pieskaitīt var divus krogus – Ķeguma un Buļļu. Kā trešo varētu pieskaitīt arī *Strykenhof* krogu, kas, iespējams, eksistējis vienlaikus ar pusmuižu, taču apskatītajās kartēs netiek

²⁹² von Stryk, Geschichte, 55.

²⁹³ von Biennenstam, Geographischer Abriß, 224-225.

²⁹⁴ Siliņš, Matīss. “Vidzeme vispārīgi un no jauna pārmērotiem ceļiem līdz ar Augš- un Lejas Kurzemi.” Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*, ([Rīga]: M. Siliņš, 1896.)
<https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:34255&q=Vidzeme%20visp%C4%81r%C4%ABgi%20un%20no%20jauna&of=1-1>

²⁹⁵ Vaida Villeruša, “Neļausim zust mūsu vietvārdiem!”, No: *Latvijas Vēstnesis*, 28.01.2004., Nr. 14,
<https://www.vestnesis.lv/ta/id/83597>

²⁹⁶ Mellin, Ludwig August von. “Der Rigische Kreis.” Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*, (Rīga: Johan Fridrich Hartknoch, 1791)
<https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:50911&q=Der%20Rigische%20Kreis&of=1-3>

²⁹⁷ “Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen.” Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*, ([Rīga]: Liv-Estlāndisch Landeskulturbureau (Jonck & Poliewsky), 1905)
<https://kartes.lndb.lv/details/34329>

²⁹⁸ Astrīda Iltnerē (atb. red.), *Latvijas pagasti: Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku teritorijas: enciklopēdija*, 2. sējums, (Rīga: A/s Preses nams, 2002), 235.

²⁹⁹ Jānis Endzelīns, *Latvijas vietu vārdi*, (Rīga: A. Gulbis, 1922).

atzīmēts un neparādās adrešu grāmatās, tādēļ tā eksistenci pirms 1905. gada pašlaik nevar ne pierādīt, ne noliegt.

Dzirnavas

L. A. Mellīna 1791. gada kartē atzīmētas Rembates ūdensdzirnavas,³⁰⁰ kas atradušās uz Ringas upītes – jādodomā, ka mūsdienās to vietā ir mazais līcītis pretim Rembates parkam. 1834. gada dvēseļu revīzījā Rembates muižas ļaužu sarakstā atrodams dzirnavnieks Pēteris Straume (*Peter Straume*), 33 gadus vecs, no Lielvārdes.³⁰¹

Muižai piederošās ražotnes un cita saimnieciskā darbība

Rembates dārzniecība. 1830. gados par Rembates muižas nomnieku un pārvaldnieku strādāja Johans Peters Bosse. Jaunībā Tērbatā un Jēnā studējis tiesību zinātni,³⁰² bijis Rīgas rātes notāra vietas izpildītājs, bet pēc 1834. gada darbojies Rembates muižā. Nav skaidrs, vai tieši Bosse izveidojis Rembates dārzniecību, vai arī tā eksistējusi jau pirms viņa ierašanās, tomēr periodikā pašlaik atrastas ziņas vienīgi par viņa darbību Rembatē. 1838. gada laikraksta *Inland* 49. numurā minēts, ka kāds Kretilinga kungs (*Kreitling*), kurš rentēja *Freudenberg* kroņa muižu netālu no Cēsīm, no Bosses iegādājies 17 dažādu šķirņu kartupeļus savas dārzniecības vajadzībām.³⁰³ 1840. gadā Krievijas lauksaimniecības žurnālā Bosse publicējis rakstu par kailo miežu audzēšanas pieredzi Rembatē,³⁰⁴ bet 1841. gadā šajā pašā žurnālā ziņojis par eļļas auga *Madia* stādīšanu Rembates laukos.³⁰⁵ 1843. gadā Bosse dodas uz Carcinu Saratovas guberņā (tagad Volgograda Krievijā), lai tur strādātu par dārzu pārvaldnieku.³⁰⁶ Tērbatas universitātes albumā minēts, ka pēc Carcinas Bosse strādājis arī par Persijas šaha dārzu pārvaldnieku.³⁰⁷

Stikla manufaktūra. 9,8 km uz ziemeļiem no bijušā Rembates muižas centra, Ogres upes krastā atrodas apdzīvota vieta ar nosaukumu Glāžšķūnis. 20. gadsimta sākuma kartēs šajā vietā redzami divi zīmīgi nosaukumi – “Zaļais šķūnis” un “Baltais šķūnis”, kas atsaucas uz divu veida stikla ražošanu. Eksistē nostāsti, ka šajos “šķūņos” strādāja un pie tiem apmetās vācu un krievu vecticībnieku amatnieki.³⁰⁸ Pēc J. Jenša pētījuma (skat. 1. pielikuma 3. tab.) un periodikas materiāliem secināms, zināms, ka Rembates muižas stikla manufaktūras darbu

³⁰⁰ Teivens, Dzirnavas, 265.

³⁰¹ LNA LVVA 199-1-371, 285.

³⁰² “Bosse, Johann Peter (1795-1856)”, <https://bbld.de/GND1193529174>

³⁰³ “Repertorium der Tageschronik.”, *Das Inland*, Nr. 49 (07.12.1838.)

³⁰⁴ “Russische Journalistik.”, *Das Inland*, Nr. 24 (12.06.1840.)

³⁰⁵ “Russische Journalistik.”, *Das Inland*, Nr. 7 (12.02.1841.)

³⁰⁶ “Livland.”, *Das Inland*, Nr. 29 (20.07.1843.)

³⁰⁷ *Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*, (Dorpat: Druck und Verlag von Heinrich Laakmann, 1867), 36.

³⁰⁸ Aigars Kuzmins. *Ogres novads: eksperimentāls mācību līdzeklis*, (Rīga: Mācību grāmata, 1996), 86.

uzsākušas 1853. gadā.³⁰⁹ Maģistra darba autoram periodikas materiālos izdevies atrast tikai vienu Rembates glāžšķūņu reklāmu – *Rigasche Zeitung* 1853. gada 21. februāra numura ceturtās lapas augšdaļā ar lieliem, trekniem burtiem ziņots, ka “ Baltais glāžšķūnis Rembatē iesaka dažādus parasto stikla trauku veidus... ” (pilnu reklāmas tekstu skat. 4. pielikumā). Citas reklāmas maģistra darba autors nav konstatējis un J. Jenša sniegtie dati ir fragmentāri.

Lai gan Rembates glāžšķūņu nosaukums vairs neparādās avīžu virsrakstos, tie darbojas vismaz desmit gadus – par to liecina laikrakstā *Rigasche Stadtblätter* publicētās ziņas par ražošanas aktivitātēm Rīgā un tās apkārtnē. 1859. gada 26. februāra izdevumā Rembates vārds nav pieminēts, taču rakstīts, ka 1857. gadā Rīgā un tās apriņķī bijušas 10 stikla trauku manufaktūras, bet 1858. gadā – 8.³¹⁰ Savukārt turpmākajos izdevumos tiek doti to muižu nosaukumi, kurām šīs manufaktūras pieder un Rembate parādās gan 1860.,³¹¹ gan 1861.,³¹² 1862.³¹³ un 1863. gada izdevumos.³¹⁴ Šķiet, ka pēc 1863. gada *Rigasche Stadtblätter* pārtrauc šo rubriku. Nav arī pilnīgas pārlicēbas, ka Rembates glāžšķūņi strādājuši nepārtraukti – šo gadu laikā manufaktūru skaits sarūk līdz piecām. Tomēr, ņemot vērā, ka Rembates nosaukums parādās vairākus gadus pēc kārtas, nevar pierādīt arī pretējo. Dati par manufaktūru darbiniekiem un produkcijas vērtību tiek doti tikai lielajās kategorijās, tādēļ grūti pateikt arī to, cik produktīvi bijuši Rembates glāžšķūņi, bet tie noteikti nav bijuši svarīgākie Rīgas apkārtnē – tas gods tiek piešķirts Inčukalnam (*Hinzenberg*).³¹⁵ Nav arī precīzi zināms, kad glāžšķūņi beiguši savu darbību. 1889. gada kartē atzīmēti divi *Glashütten*,³¹⁶ bet 1905. gada kartē glāžšķūņu vietas apzīmētas ar frāzi “*Gewesene Glashütte*” - bijušās stikla darbnīcas.³¹⁷

No šiem nepilnīgajiem datiem var izteikt piesardzīgu minējumu, ka Rembates glāžšķūņi darbojušies no 1853. gada līdz, iespējams, 19. gadsimta pēdējai desmitgadei. Reklāmu un vispārējas informācijas trūkums periodikā liek domāt, ka Rembates glāžšķūņi nav guvuši lielu popularitāti un klusām strādājuši muižas un vietējā tirgus vajadzībām.

³⁰⁹ Jenšs, “Latvijas rūpniecības attīstība”, 244-245.

³¹⁰ “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 9 (26.02.1859.), 71.

³¹¹ “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 20 (19.05.1860), 166.

³¹² “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 25 (22.06.1861.), 223.

³¹³ “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 21 (24.05.1862.), 191.

³¹⁴ “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 51 (19.12.1863.), 456.

³¹⁵ “Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung.“ *Rigasche Stadtblätter*, Nr. 20 (19.05.1860.), 166.

³¹⁶ Rücker, “General-Karte von Livland”.

³¹⁷ “Wegekarte des Rigaschen Kreises”.

2.2.4. Lēdmanes muiža (*Ledemannshof*)

Senākās ziņas par Lēdmanes apkārtnē esošu īpašumu, sauktu par *Elkendorf*, datējamās ar 16. gadsimta vidu.³¹⁸ 1638. gadā Zviedrijas karaliene Kristīne muižnieku kārtā iecēla Zviedrijas kara komisāru Hansu Determanu (*Hans Detterman*), piešķirot uzvārdu *Cronman* un dāvinot *Elkendorf* īpašumu Rīgas apriņķī. Šis īpašums Kronmanu ģimenei piederēja līdz 1732. gadam, kad to pārdeva pulkvežleitnantam Adamam Johanam Veismanam (*Adam Johann Weißmann*), kurš 5 gadus vēlāk, 1737. gadā, to pārdeva tālāk, Lielvārdes muižas īpašniekam H. E. fon Volfenšildam. Fon Volfenšilda laikā *Elkendorf* īpašumam tika pievienota daļa Lielvārdes zemju, izveidojot Lēdmanes muižu, *Elkendorf* kļūstot par pusmuižu. 1758. gadā Lēdmanes muiža tiek pārdota pulkvežleitnantam Oto Johanam fon Tranzē (*Otto Johann von Transehe*, 1721-1791),³¹⁹ bet 1765. gadā par tās īpašnieku kļūst vēlākais Rembates muižas īpašnieks, K. G. Īgelstrēms. 1799. gadā par īpašnieci kļūst viņa meita Helēne Vilhelmīne fon Štakerberga (*Helene Wilhelmine von Stackelberg*, 1777-1824),³²⁰ kura šo īpašumu 1801. gadā ieņēlā ārzemju galma padomniekam Kristofam Sigismundam Tonnieš (*Christoph Sigismund Tönnies*). 1817. gadā valsts padomnieks fon Štakerbergs pieprasījis valdībai pārbaudīt Tonnieš tiesības uz šo īpašumu. Pārbaudes rezultātā Lēdmane no K. S. Tonnieš nozīmētā pārvaldnieka fon Herdera pāriet fon Štakerbergu īpašumā.³²¹ 1837. gadā par īpašnieci kļūst H. V. meita Katarīna fon Tranzē-Rozeneka (*Katharina von Transehe-Roseneck*, 1809-1905).³²²

1838. gadā veiktajā muižas revīzijā rakstīts, ka muižas apbūve sastāv no sekojošām koka ēkām: 3 klētīm, 3 staļļiem, 3 lopu kūtīm, 3 rijām, 2 labības šķūņiem, dzirnavām, degvīna dedzinātavas, alus brūža, kroga un 2 dzīvojamām ēkām. No mūra celts leduspagrabs un zemnieku magazīna. Tikai dzīvojamajām ēkām bijis dakstiņu un lubu jumts, pārējām – salmu.³²³ Vēl viena revīzija veikta 1858. gadā, un redzams, ka muižā notikušas lielas pārmaiņas – šeit ir 3 leduspagrabi, degvīna virtuve, kaļķu un ķieģeļu ceplī, ūdensdzirnavas, 2 krogi (Lēdmanes un Taras), šķūņi, jaunas kūtis un citas palīgceltnes. Arī muižas kungu ēka mainījusi savu veidolu – tagad tā bijusi no mūra ar kārniņu jumtu.³²⁴

³¹⁸ Trumekalne, Lēdmane, 7.

³¹⁹ “Otto* Johann von Transehe (II. Linie: Selsau-Erlaa)”, <https://www.geni.com/people/Otto-Johann-von-Transehe-II-Linie-Selsau-Erlaa/6000000018837786548>

³²⁰ “Īgelström nr 320”

³²¹ Trumekalne, Lēdmane, 8.

³²² “Katharina von Transehe-Roseneck”, <https://www.geni.com/people/Katharina-von-Transehe-Roseneck/6000000010552048070>

³²³ Trumekalne, Lēdmane, 8.

³²⁴ Ibid., 9.

Pusmuižas

Elku ciema/Elkšņu pusmuiža (Elkendorf) – Vecais muižas centrs. Pēc kartēm grūti precīzi noteikt tā atrašanās vietu, 1996. gadā publicētā grāmatā par Ogres novadu teikts, ka “[17. gs.] uz postažas skartās zemes radās Elkšņu jeb Velēnu muiža, kas atradusies dažus kilometrus uz D no tagadējās Lēdmanes.”³²⁵

Akotu pusmuiža (Akkoht) – Līdzīgi kā iepriekšējo, grūti lokalizēt. 1866. gada kartē³²⁶ uz ziemeļrietumiem-rietumiem redzamas divas vietas, kuru nosaukumos iekļauts vārds “Аккымъ” – vienā mūsdienās Akoti 1 starp Tropmaču ciemu un Lēdmanes muižu, bet otra Rītarasu ciema apvidū.

Muižas platība:

- 1820. gadā: “vecie” arkli – 5 ¼ ; pašreizējā zemes vērtība – 590 dālderu un 42 graši; dvēseles – 291 vīrieši, 331 sievietes.³²⁷
- 1826. gadā: 5 ¼ arkli, 291 vīrieši, 331 sieviete.³²⁸
- 1832. gadā: 7 7/20 arkli;³²⁹

Krogi

Lēdmanes muižas dvēseļu revīzijās 19. gadsimtā norādīti divi krogi (skat. 1. pielikuma 4. tab.)³³⁰

Muižai piederošās ražotnes un cita saimnieciskā darbība

Par Lēdmanes muižas saimnieciskajām aktivitātēm maģistra darba autoram izdevies atrast tikai vienu sludinājumu no 1853. gada, kurā ziņots, ka Lēdmanes muižā pārdod dakstiņus un ķieģeļus. Tas nozīmē, ka muižai bijis vismaz viens ķieģeļu ceplis.³³¹ Noteikti bijis arī brūzis un papildus peļņa gūta arī no kokmateriāliem, kurus pa Ogres upi var iepludināt Daugavā.

³²⁵ Kuzmins, Ogres novads, 92.

³²⁶ “[Voенно-topografическаиа карта Европеискои России]”. Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. ([1866-1917])
[https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:1038545&q=1866&type\[\]=Att%C4%93ls&subtype\[\]=Karte&of=10-10](https://digitalabiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:1038545&q=1866&type[]=Att%C4%93ls&subtype[]=Karte&of=10-10)

³²⁷ Neues Post Adress Buch, 96-97.

³²⁸ von Biennenstam, Geographischer Abriß, 224-225.

³²⁹ von Stryk, Geschichte, 55.

³³⁰ LNA LVVA 199-1-240

³³¹ “Bekanntmachungen.”, *Rigasche Zeitung*, Nr. 29 (05.02.1853)

2.2.5. Lieljumpravas muiža (*Gross-Jungfernhof*)

Atverot gandrīz jebkuru izdevumu vai rakstu par Lieljumpravas muižas vēsturi lasītājam kā vēsturisks fakts tiks piedāvāts stāsts par to kā Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs 1627./1628. gadā Jumpravas muižu un tās dzirnavas piešķīris sudrabkaltuves meistaram Martinam Vulfam (Lielvārdes īpašnieka Henriha vecākajam brālim). Tā 1885. gadā raksta Leonhards fon Štriks³³² (uz kuru visbiežāk atsaucas vēlākie autori), kurš so informāciju aizguvis no H. fon Hāgemeistera 1836. gada darba "Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands." H. fon Hāgemeisters nav norādījis tiešas atsauces, taču ievadnodaļā dotais avotu saraksts neliek īpaši apšaubīt šīs informācijas autentiskumu - fon Hāgemeisteram bijuši pieejami daudzi dokumenti no 17. gadsimta - kā raksta pats autors, "Šie dokumenti, kas sastāda 5 sējumus, katrā no tiem pa 7[00] līdz 800 lapu (..)".³³³ Pamatā tās bijušas dažādas revīzijas un citi ar muižām saistīti dokumenti, kas visticamāk bija fon Hāgemeistera rīcībā, sastādot šo muižu vēstures aprakstu.

Šī versija dzīvojusi savu dzīvi līdz pat 2015. gadam, kad Viktors Dāboliņš publicējis rakstu "Rīgas monētu meistari Vulfi (1557-1659)".³³⁴ Šajā rakstā Dāboliņš, atsaucoties uz Gustava II Ādolda dāvinājuma vēstuli, kā M. Vulfam uzdāvināto īpašumu nosauc Mazjumpravas muižu (*Gut Jungfernhof, Blumenthal, Gutt Blomdahl*) un tai piederošās Bartela dzirnavas, kas atrodas Rīgas pievārtē, pavisam tālu prom no Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada.³³⁵ Rodas jautājums - kuram autoram ir taisnība?

Konsekventu atbildi uz šo jautājumu sniedz arheologa Rūdolda Brūža veiktais pētījums par Mazjumpravas muižas ūdensdzirnavām, kur autors arhīva materiālos izsekojis līdz Mazjumpravas muižas nosaukumu evolūcijai. Senākais Mazjumpravas nosaukums bijis *Blomendal*, bet 13. gadsimta vidū tā piešķirta mūķenēm jeb jumpravām, no kurām tad arī gūts Jumpravmuižas (*Jungfernhof*) nosaukums. 17. gadsimta avotos pamīšus izmantoti abi Mazjumpravas nosaukumi, bet 18. un 19. gadsimtos arvien biežāk izmantots *Jungfernhof*. Tikai 19. gadsimtā šīs muižas apzīmēšanai sāk parādīties vārds Mazjumprava (*Klein-Jungfernhof*). Bet vismaz jau 18. gadsimta vidū, ja ne agrāk, paralēli Mazjumpravai eksistējusi arī Lieljumpravas muiža (*Gross-Jungfernhof*) ar pusmuižu, kuras nosaukums bijis Mazjumpravmuiža (*Klein-Jungfernhof*).³³⁶ No tā varam secināt, ka H. fon Hāgemeistaram gadījusies pavisam saprotama kļūda - sajukuši nosaukumi un viņš M. Vulfam "uzdāvinājis" nepareizo Jumpravmuižu.

³³² von Stryk, *Geschichte*, 58.

³³³ von Hagemester, *Materialien*, VI

³³⁴ Dāboliņš, "Vulfi".

³³⁵ *Ibid.*, 19.

³³⁶ Rūdolfis Brūzis. "Mazjumpravas muižas ūdensdzirnavas", no: *Senā Rīga: pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 9. (Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2018), 41-58., šeit 41-42.

Lieljumpravas muižas senākā vēsture paliek miglā tīta. H. fon Hāgemeisters min, ka Lieljumpravas senais nosaukums esot bijis *Pargenhof* un ka poļu laikā (16. gs.) īpašums piederējis jezuītiem.³³⁷ Muižas centrs atradies Daugavas krastā, tagadējo Dzelmju ciema vietā. Maģistra darba autors par samērā ticamu uzskata informāciju sākot no 18. gadsimta otrās puses - 1760. gadā Krievijas imperatore Elizabete Lieljumpravu un Krapes muižu piešķīrusi grāfam Zaharam Čerņiševam (*Захар Григорьевич Чернышев*, 1722-1784).³³⁸ L. fon Štriks nav pārliecināts par to, kam muiža piederējusi pēc Čerņiševa - viņš min kādu baronu Frederiku, kurš 1774. gadā Lieljumpravu un Krapī pārdevis Oto Hermanam fon Fītinghofam-Šēlam (*Otto Herman von Vietinghoff-Scheel*, 1722-1792).³³⁹ Oto Hermans muižu novēlēja savam dēlam Burhardam fon Fītinghofam-Šēlam (*Christoph Burhard von Vietinghoff-Scheel, Борис Иванович Фитингоф-Шель*, 1767-1829).³⁴⁰ Šeit gan situācija kļūst nedaudz neskaidra – 1810. gada Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes baznīcu vizitācija Lieljumpravas muiža dēvēta par publisku, t. i., tā piederējusi kronim.³⁴¹ Savukārt 1820. gadā izdotajā adrese grāmatā kā muižas īpašnieks norādīts *Geheimerrath v. Vietinghoff*.³⁴²

Pēc Burharda nāves īpašumu mantoja viņa atraitne Katarīna, dzimusi fon Līvena (*Katharine Elisabeth Charlotte, geb. von Lieven*, 1776-1843)³⁴³ un viņu bērni. 1834. gadā Lieljumpravas muižu pārņēma viņu dēls Pauls fon Fītinghofs (*Paul von Vietinghoff*, 1793-1841).³⁴⁴ Pēc Paula nāves mantojuma sadalīšanas rezultātā par Lieljumpravas muižas un Mazjumpravas pusmuižas īpašnieku kļuva viņa dēls, Pauls Aleksandrs (*Paul Alexander von Vietinghoff*, 1825-1874).³⁴⁵ Visbeidzot, 1856. gada decembrī Pauls Aleksandrs šos īpašumus pārdeva brāļa Aleksandra Josefa (*Alexander Joseph*, 1799-1875) sievai Katrīnai Henriettei fon Fītinghofai³⁴⁶ (dzimusi. fon Berga).³⁴⁷ Fītinghofu dzimtā Lieljumprava palikusi līdz pat 20. gadsimtam.

³³⁷ Hagemester, *Materialen*, 67.

³³⁸ “Chernyshev, Zahar Grigor’evich.”, no: *Russkii biograficheski slovar’ A. A. Poptsova*, t. 22., (Sankt-Peterburg: I. N. Skorodov, 1905), 313-318.

³³⁹ “Otto Hermann von Vietinghoff-Scheel”, <https://www.geni.com/people/Otto-Hermann-von-Vietinghoff-Scheel/6000000011858732984>

³⁴⁰ “Christoph Burhard von Vietinghoff-Scheel”, <https://www.geni.com/people/Christoph-Burhard-von-Vietinghoff-Scheel/6000000004977044669>

³⁴¹ Adamovičs, Vidzemes baznīca, 39.

³⁴² Neues Post Adress Buch, 70.

³⁴³ “Katharine Elisabeth Charlotte von Vietinghoff”, <https://www.geni.com/people/Katharine-Elisabeth-Charlotte-von-Vietinghoff/6000000004977205118>

³⁴⁴ “Paul von Vietinghoff, auf Kroppenhof”, <https://www.geni.com/people/Paul-von-Vietinghoff-auf-Kroppenhof/6000000004977207215>

³⁴⁵ “Paul* Alexander Frhr. von Vietinghoff”, <https://www.geni.com/people/Paul-Alexander-Frhr-von-Vietinghoff/6000000004326007965>

³⁴⁶ Viņas māte *Henriette Gertrude Wilhelmine von Berg* bija no Rembates īpašnieku Bērensu fon Rautenfeldu dzimtas. Skat. “Henriette Gertrude Wilhelmine Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Henriette-Berens-von-Rautenfeld/6000000019396640155>

³⁴⁷ von Stryk, *Geschichte*, 58.

Broces albumos atrodama nezināma autora zīmēta, detalizēta Lieljumpravas muižas centra plāna kopija, kas datējama ar 18./19. gadsimta miju. (skat. 3. pielikuma 9. att.). Muižas centra rietumu daļā ir plašs parks ar rūpīgās rindās stādītiem kokiem, kas ieskauj romiešu medību, mēness un dzemdību dievietei Diānai (sengrieķu Artemīdai) veltīto templi, siltumnīcu, jaunās baznīcas vietu (to uzbūvēs 1830. gados), mūrētu strautiņu un citus muižas parka objektus. No saimnieciska rakstura ēkām un objektiem jāmin klēts, virtuve ar lielo dārzu, siernīca ar piena kambari, muižas brūzi un mucinieku darbnīcu, muižas krogu un vējdzirnavas.³⁴⁸

Pusmuižas

Mazjumpravas pusmuiža (*Klein-Jungfernhof*) – atradusies kreisajā Daugavas krastā. Mazjumpravas pusmuižas apkārtnes ikdienas dzīvi un paražas sīkās detaļās savās atmiņās aprakstījis Andrejs Pumpurs.

Silamuiža (*Sillemuische*) – 1866. gada kartē atrodās pusceļā starp Lieljumpravas muižu un *Langmann* pusmuižu.³⁴⁹

Langmann – Atradusies uz ceļa, kas mūsdienās savieno Dzelmes ar Jumpravu, vietā, kur Rites upīte tek pie paša ceļa, Ziemciešu māju apvidū. Pāris kilometrus uz ziemeļiem bijušas arī *Langmann* zemnieku mājas, kurās dzīvojusi Andreja Pumpura tēva Indriķa Pumpura (1811-1889) dzimta.

Skohtel – Atradusies aptuveni versti uz rietumiem no muižas centra, redzama muižas plāna kreisajā pusē.

Muižas platība:

- 1820. gadā: “vecie” arkli – 18 1/8 ; pašreizējā zemes vērtība – 1595 dālderu un 8 graši; dvēseles – 685 vīrieši, 774 sievietes.³⁵⁰
- 1826. gadā: 18 1/8 arkli, 685 vīrieši, 774 sievietes.
- 1832. gadā: 19 3/4 arkli.³⁵¹

Krogi

Lieljumpravas muižas dvēseļu revīzijās norādīti 6 krogi (skat. 1. pielikuma 5.tab.). Ārpus revīzijas palicis viens krogs bez zināma nosaukuma un Robežnieku krogs, kas parādās 1839. gada kartē.³⁵² Abi šie krogi atradušies Mazjumpravas pusmuižas teritorijā.³⁵³

³⁴⁸ Broce, Zīmējumi un apraksti, 246-247.

³⁴⁹ “[Voenna-topograficheskaia karta Evropeiskoi Rossii]”

³⁵⁰ Neues Post Adress Buch, 70-71.

³⁵¹ von Stryk, Geschichte, 55.

Dzirnavas

Broces albumos atrodami divi zīmējumi no 1796. gada, kuros attēlotas Lieljumpravas muižas centra dzirnavas (skat. 3. pielikuma 10. un 11. att.). Kā redzams muižas plānā un minētajos zīmējumos, tās atradušās pie Rīgas – Maskavas ceļa.³⁵⁴ Vēl vienas dzirnavas 1840. gados atradušās Mazjumpravas pusmuižas teritorijā.³⁵⁵

Muižai piederošās ražotnes un cita saimnieciskā darbība

Brūzis. Kā redzams muižas plānā, Lieljumpravas muižā bijis gan brūzis, gan mucienku darbnīca, kas neapšaubāmi primāri strādājusi brūža vajadzībām. 1840. gados rakstnieka Andreja Pumpura tēvs Indriķis bija Lieljumpravas muižas vīndedzis, kur nostrādājis 12 gadus.³⁵⁶

Ķieģeļu un darvas ceplis. Līdzīgi kā pārējās draudzes novada privātmuižās, arī Lieljumpravai 19. gadsimtā piederējis vismaz viens ķieģeļu ceplis. Periodikā atrodams sludinājums no 1804. gada, kur Lieljumpravas muiža “par viszemākajām cenām piedāvā iegādāties ļoti labus apdzedzinātus ķieģeļus un izcilas kvalitātes dakstiņus.”³⁵⁷ Mazjumpravas pusmuižai pieguļošajā teritorijā darbojies darvas ceplis.³⁵⁸

Liellopu audzēšana. 19. gadsimta pirmajās desmitgadēs Lieljumpravas muižā tikuši pārdoti un iznomāti liellopi. 1809. gadā publicēts sludinājums par iegādei pieejamu 60 ļoti labi nobarotu vēršu ganampulku,³⁵⁹ bet 1831. gadā kāds I. I. Leutzingers savā sludinājumā sevi nosauc par “bijušo Lieljumpravas liellopu nomnieku.”³⁶⁰

Kokmateriālu pārdošana. Lieljumpravas vēstures izziņāšanā jau atkal palīdzīgu roku mums sniedz Andrejs Pumpurs, rakstot, ka “[Lieljumpravas] dzimtskungs katrā gadā pārdeva iz saviem lielajiem mežiem milzumu daudz malkas un baļķu; priežu malka tika izvesta pa zemes ceļu uz Jaunjelgavu, Kurzemi un Leišiem; tā toreiz [ap 1857.g.] maksāja kubika ass tikai vienu rubuli svešiem, pašu zemnieki priekš mājām to daboja par velti; elkšņu un bērzu malku laida ar plostiem pa Daugavu uz Rīgu. Šī plostu malka bija katram saimniekam pēc mājas lieluma, no piecas līdz desmit lielās asis (desmit pēdu augstas un platas, trīs pēdu garas malkas), rudenī jāizcert un ziemā jāizved uz Daugavas krasta pie muižas. Par tādu lielo asi

³⁵² Rücker, “Specialcharte von Livland in 6 Blättern.”

³⁵³ Pumpurs, Tēvijā, 23.

³⁵⁴ Broce, Zīmējumi un apraksti, 248-249.

³⁵⁵ Pumpurs, Tēvijā, 23.

³⁵⁶ Ibid., 49-50.

³⁵⁷ “Sachen, die zu verauktioniren.“, *Rigische Anzeigen*, Nr. 10 (07.03.1804.)

³⁵⁸ Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 222.

³⁵⁹ “Sachen, die zu verkaufen.“, *Rigische Anzeigen*, Nr. 21 (24.05.1809.)

³⁶⁰ “Bekanntmachungen.” *Rigische Zeitung*, Nr. 69 (09.06.1831.)

plotu malkas muiža rēķināja trīs zirgu dienas, tas būtu naudā septiņdesmit piecas kapeikas, bet Rīgā tāda ass bērzu malkas jau toreiz maksāja deviņus līdz desmit rubļus (...).”³⁶¹

Secinājumi

19. gadsimta Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadu šķērsoja vairākas impērijas līmeņa satiksmes “artērijas”: pirmkārt, Rīgas-Maskavas pasta ceļš, kas savienoja Vidzemes guberņu ar impērijas ceļu tīklu; otrkārt, Daugavas ūdensceļš, kas gada siltajos mēnešos kūsāja ar dzīvi, tirgotājiem un plotniekiem ceļojot uz Rīgu no Vitebskas un citām Daugavas krastos esošajām Iekšķrievijas pilsētām. Tie draudzes novada iedzīvotāji, kas dzīvoja tuvu Daugavas krastiem vietās, kur trakoja krāces, varēja izmantot bieži avarējošo strūgu doto iespēju piesavināties kādu sieku auzu vai citu graudu, ja vien tos par šādu rīcību nemoctāja sirdsapziņas pārmetumi. Bet upe, kas dod, var arī atņemt – tiem, kuru saimniecības un lauki atradās gan Daugavas, gan Ogres upes krastos, nācās ciest no pavasara ledus kalniem un tiem sekojošajiem plūdiem.

Gar galveno ceļu bijušie krogi noteikti devuši pajumti raibai publikai – Lieljumpravas etapa stacijas zaldātiem un katordzniekiem, ko tie apsargājuši, plotniekiem, kas piestājuši krastā, lai gaidītu savu kārtu bīstamajās Ķeguma krācēs, un citiem tāla ceļa gājējiem, kas draudzes novada dienvidu daļā noteikti bijuši ikdienišķa parādība. Šie ceļotāji sev noteikti līdzī veduši jaunas ziņas un baumas, kas no krodziniēka un vietējiem krogu apmeklētājiem izplatījušās pārējo draudzes novada locekļu vidū.

Visas draudzes novada privātmuižas savā saimnieciskajā darbībā iekļāvušās guberņā valdošajās tendencēs – katrā muižā bijis pa brūzim, tādēļ, pat bez precīziem datiem var izteikt minējumu, ka vismaz līdz 19. gadsimta 30. gadiem draudzes novada laukos primāri tika audzēti dažāda veida graudi. Visas muižas laiku pa laikam izmantojušas arī lokālās māla un kaļķakmens atradnes, lai pelnītu ar ķieģeļu un kaļķu cepļu produkciju. Vēl viens kopīgs peļņas gūšanas veids bija kokmateriālu pārdošana. Uz pārējo muižu fona saimnieciskās dažādības ziņā izceļās Rembates muiža ar J. Bosses dārzniecību un 1850. gados izveidotajiem glāzšķūņiem – stikla ražotnēm Ogres upes krastā.

Pašlaik ir pārāk maz datu, lai veiktu jebkādus salīdzinājumus par muižu turību un saimnieciskās darbības efektivitāti, taču Lēdmanes muižas nelielo platību var skaidrot ar tās atrašanās vietas specifiku – pārējās trīs privātmuižas atrodas Daugavas krastā, tieši pie galvenajiem ceļiem, bet Lēdmane atrodas pretējā, draudzes novada ziemeļu galā, tālu no lielceļiem. Apkopojot apzināto informāciju, var iegūt samērā pilnīgu priekšstatu par draudzes

³⁶¹ Pumpurs, Tēvija, 82-83.

novada teritorijā esošo muižu saimniecisko dzīvi, galvenajām ražotnēm un to saistību ar lauksaimniecības produkcijas tirgu.

3. LIELVĀRDES UN LIELJUMPRAVAS EVANĢĒLISKI LUTERISKĀS DRAUDZES

3.1. Ev. lut. baznīca un draudzes administrācija

Kā jau minēts maģistra darba 1. nodaļā, 19. gadsimtā Vidzemes guberņas aprinķi bija sadalīti draudzes novados. Gadījumā, ja kādā aprinķī atradās draudze, kuras locekļu skaits guberņas valdības ieskatā bija pārāk mazs, lai tai piešķirtu patstāvīga draudzes novada statusu, šis draudzes novads tika piesaistīts kādam no kaimiņu novadiem. Lieljumpravas draudze nekad nav bijusi pilnīgi patstāvīga draudze – pirms vismaz 18. gadsimta 30. gadiem tā bija Aizkraukles evanģeliski luteriskās baznīcas draudzes filiāle, bet vēlāk - Lielvārdes draudzes filiāle.³⁶²

Pirms 1866. gada pagastu pašvaldību likuma, draudze uzskatāma par galveno draudzes novada administratīvo iestādi. Eksistēja arī muižu pagasti, taču to funkcijas bija maznozīmīgas, taču to funkcijas būtu atsevišķa pētījuma tēma. Vidzemes draudzes novadu administratīvās struktūras augšgalā atradās baznīcpriekšnieki (*Kirchen-Vorsteher*) – viens vai divi no draudzes novadā esošo muižu īpašnieku vai nomnieku vidus iecelti ierēdņi, kuru daudzskaitlīgie pienākumi ietvēra baznīcai piederošo ēku (baznīcas, mācītājmuižas un skolu) celšanu, uzturēšanu un atjaunošanu, visi finanšu darījumi, kas ar to saistīti, utt. Baznīcas priekšniekam arī bija jānodrošina sodu izpilde un iekasēšana no draudzes locekļiem, jānodrošina mācītāja un skolotāju algas, jāsargā baznīcas līdzekļi (pie priekšnieka glabājās viena no baznīcas lādes atslēgām). Katru janvāri augstākstāvošajām baznīcas pārvaldes struktūrām jānosūta iepriekšējā gada rēķini un atskaite par baznīcas īpašumu stāvokli. Ar to pienākumu saraksts nebeidzas – baznīcas priekšniekam jāzin, vai zemnieki svētkus svin saskaņā ar noteikumiem, vai muižās tiek noturētas lūgšanas, vai dievkalpojumu laikā baznīcai tuvajos krogos netiek pārdots alkohols, un, visbeidzot, jāiznīcina pagāniskās ziedojumu vietas. Nepieciešamības gadījumā (lai vienotos par kādu lielāku projektu, piem., skolas celšanu) baznīcas priekšnieks sasauca baznīcas konventu – visu draudzes muižu īpašnieku un nomnieku sapulci.³⁶³

Bez baznīcpriekšnieka izvēles un lielu projektu saskaņošanas, baznīcas konvents atbildēja arī par mācītāja iecelšanu. 19. gadsimtā konventam tika piedāvāti vismaz divi kandidāti, izņemot gadījumus, kad draudzē pastāvēja patronāta tiesības. Patronam bija tiesības personīgi izvēlēties draudzes mācītāju nekonsultējoties ar pārējiem muižniekiem.³⁶⁴

³⁶² Adamovičs, Vidzemes baznīca, 51.

³⁶³ Ibid., 25-27.

³⁶⁴ Ibid., 29-30.

Mācītāja pienākumi Vidzemes likumdošanā noteikti jau 17. gadsimta beigās un nekādas lielas izmaiņas šajā pienākumu uzskaitījumā nenotika līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei. Pirmkārt, mācītājs bija draudzes garīgais vadonis un gans – viņam bija jānotur dievkalpojumi un jāsprediķo, jāizpilda sakramenti (piem., kristības), jālaulā un jāapbedī draudzes locekļi un jā rūpējas par draudzes nabagiem. Baznīca bija klātesoša visos cilvēku dzīves lielākajos godos. Otrkārt, mācītājam bija jā rūpējas par draudzes locekļu dvēseļu kopšanu caur izglītību, nodrošinot draudzes locekļu bērniem vismaz lasītprasmes un kristīgās ticības pamatu apguvi. Zemnieku izglītības attīstība 19. gadsimtā iztīrīta nākamajā nodaļā. Treškārt, mācītājam bija jācenšās miermīlīgi atrisināt draudzes locekļu starpā izveidojušos konfliktus. Visbeidzot, mācītājam bija jāparzin draudzes baznīcu un mācītājmuižas inventārs, kustāmais un nekustāmais īpašums un jāatbild par tā stāvokli.³⁶⁵

Lai sekmīgi tiktu galā ar garo pienākumu sarakstu, mācītājs un baznīcpriekšnieks kopīgi izvēlējās palīgus no draudzes saimnieku vidus. Par mācītāja “labo roku” kalpoja ķesteri (*Küster*). Katrā baznīcā bija savs ķesteris. Vārds “ķesteris” caur lejasvācu “*koster*” nāk no viduslatīņu “*custor*”, kas nozīmē “baznīcas mantas sargs”,³⁶⁶ bet 19. gadsimtā tas nebija vienīgais ķesteru pienākums. Ķesteriem bija jābūt muzikāliem, jo tie atbildēja par ērģeļu spēli dievkalpojumu laikā, diriģēja baznīcas kori, pildot t.s. kantora pienākumus, dažkārt bijuši arī zvaniķi. Turklāt, pirms izglītības atdalīšanas no luterāņu baznīcas, ķesteri bieži vien bija arī draudzes galvenie skolotāji – šāda situācija bijusi arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzē.

Daudzskaitlīgi bija baznīcas aizbildņi jeb pērminderi (*Kirchenvormünder*). Tie bija latviešu saimnieki, kurus mācītājs un baznīcpriekšnieks uzskatīja par uzticamiem un priekšzīmīgiem draudzes locekļiem. Pērminderiem bija jābūt klāt katrā dievkalpojumā, jāpieskata kārtība un jāfiksē, kuri draudzes locekļi nav ieradušies. Ja kāds īpaši izcēlās ar kārtības traucēšanu, pērminderiem bija tiesības turpat baznīcā vainīgo apcietināt. Viens no pērminderiem dievkalpojumu laikā iekasēja upura naudu. Ārpus baznīcas pērminderi bija starpnieki starp latviešu draudzi un draudzes kungiem – tiem bija jāziņo par draudzes dzīves notikumiem, piem., slimniekiem savos pagastos, par nelikumībām un konfliktiem draudzē, un jānodod baznīcas kungiem zemnieku sūdzības utt. Tā teikt, no zemnieka mutes kungu ausī un arī otrādi – pērminderi bija tie, kas savos pagastos izplatīja baznīcpriekšnieka rīkojumus. Visbeidzot, pērminderi bija arī tie, kam ar kritisku aci bija jāseko līdzī mācītāja un baznīcpriekšnieka darbībai, un tiem bija tiesības par kungu izdarītajām nelikumībām baznīcas jomā ziņot augstākajām iestādēm.³⁶⁷

³⁶⁵ Ibid., 19.

³⁶⁶ “Ķesteris”, no: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 77. burtnīca* (Rīga: A. Gulbis), 19476.

³⁶⁷ Adamovičs, Vidzemes baznīca, 46.

3.2. Lielvārdes ev. lut. baznīca

Senākās ziņas par luterāņu baznīcas ēkas eksistenci Lielvārdes-Lieljumpravas draudžu teritorijā datējamas ar 1668. gadu, kad pēc zviedru-poļu kara beigām toreizējais Lielvārdes muižas īpašnieks Benedikts fon Vulfenšilds licis uzcelt koka baznīcu ar dēļu jumtu. 1726. gadā baznīcas ēka bijusi ļoti sliktā stāvoklī, bet darbi pie jaunas baznīcas uzbūves uzsākti tikai 1747. gadā, kad Heinrihs fon Vulfenšilds par saviem līdzekļiem licis uzbūvēt pilnīgi jaunu mūra baznīcu ar 300 sēdvietām. 1765. gadā baznīca pārbūvēta, bet 1774. gadā tās tornī iespēris zibens. Nodegušo torni aizvietoja ar piramidālu jumta smaili – šādā veidolā tā redzama Broces zīmējumos (skat. 3. pielikuma 12. att.). 1851. gada 23. septembrī (5. oktobrī pēc jaunā kalendāra) Lielvārdes baznīcā ieskanējās jaunas ērģeles, kuras uzbūvējis Madlienā (Sissegal) draudzes novada skolmeistars Karls Hūns (*Carl Huhn*). *Rigasche Zeitung* 25.10.1851. numurā atrodams ļoti sajūsmināts šī notikuma un ērģeļu apraksts, kura autors bijis toreizējas baznīcpriekšnieks.³⁶⁸

Baznīca vēlreiz pārbūvēta 1865. gadā, 1872. gadā iesvētīts jaunais tornis. Baznīcas ēka draudzei kalpojusi līdz 1. pasaules karam, kura gaitā smagi postīta. Mūsdienās redzamā ēka uzbūvēta 1932. gadā pēc vecās baznīcas parauga, iekļaujot tās ēkas daļas, kas vēl bija saglabājušās.³⁶⁹ Mūsdienās Lielvārdes evaņģēliski luteriskās baznīcas ēka ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis, bet tās altārglezna, altāris, kancele un soli ir valsts nozīmes mākslas pieminekļi.

3.3. Jumpravas ev. lut. baznīca

1741. gadā Jumpravā uzceltā baznīca bijusi guļbaļķu ēka uz augstiem pamatiem, ar altārdaļu, sakristeju un nelielu tornīti. (skat. 3. pielikuma 13. att.) Jauna baznīca, šoreiz mūra, uzbūvēta 1830. gadā. Tajā bijušas aptuveni 170 sēdvietas. Tāpat kā Lielvārdē, arī Jumpravas baznīca pārbūvēta 1865. gadā, to paplašinot līdz 340 sēdvietām, arī šeit 1872. gadā uzcelts baznīcas tornis un arī šī baznīca gāja bojā 1. pasaules karā.³⁷⁰

3.4. Mācītāji

Theodor Schoenberg (arī *Schönberg*, Teodors Šenbergs, 1756-1824, draudzē kalpo 1786-1824)³⁷¹

Grāmatā par Krimuldas draudzes vēsturi teikts, ka Šenbergs dzimis Vācijā, 1756. gada 24. decembrī un jaunībā vairākās vācu zemju augstskolās studējis tieslietu zinātņi un

³⁶⁸ "Aus Livland." *Rigasche Zeitung*, Nr. 249 (25.10.1851)

³⁶⁹ Vitolds Mašnovskis, *Latvijas luterāņu baznīcas vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra : enciklopēdija četros sējumos, 2. sējums* (Rīga: DUE, 2010), 392-393.

³⁷⁰ *Ibid.*, 162.

³⁷¹ "Theodor Schönberg", <https://www.geni.com/people/Theodor-Sch%C3%B6nberg/6000000086915880163>

teoloģiju. Pirms pārnākšanas uz Lielvārdi 4 gadus bijis mācītājs Krimuldas un Pēterupes draudzēs.³⁷² Pēc Lielvārdes Andreja Pumpura muzeja darbinieku un novadpētnieku vāktajām ziņām, Šenbergs dzimis kādā Gīstonā [*Güstrow*, ZR Vācijā] "(..) divas reizes precējies, apmēram 13 bērnu tēvs. Bijis ļoti sabiedrīks, gandrīz visās vācu ģimenēs (arī latviešu) bijis bērnu krusttēvs. Paplašinājis un ievēdījis kārtību Lielvārdes skolās, dibinājis t.s. mājskolas tālākajos pagasta stūros."³⁷³ Bijis Rīgas aprinķa prāvests (1816-1824).³⁷⁴

Dionysius Gottfried Croon (Dionīzijs Gotfrīds Krons, 1777-1838, kalpo 1825-1838)³⁷⁵

Pēc Šenberga par Lielvārdes un Lieljumpravas draudžu ganu kļuva Dionīzijs Krons. Dzimis Rīgā, 1778. gada 31. jūlijā (pēc Gregora kalendāra 11. augustā), tirgotāja Tomasa G. Krona (*Thomas Gottfried Croon ?-1816*) un Regīnas Dorotejas, dzimušas Brašas (*Regina Dorothea geb. Brasch*), ģimenē.³⁷⁶ Mācījies Rīgas Domskolā (1785-1797), pēc skolas pabeigšanas strādājis par privātskolotāju. 1802. gadā iestājies Tērbatas augstskolā, kur studējis teoloģiju. Pirms ierašanās Lielvārdē 1825. gadā, bijis mācītājs Lazdonē un Madlienas-Menģeles draudzēs. Bijis konsistorijas padomnieks un viens no Latviešu literārās (Latviešu draugu) biedrības dibinātājiem. Lielvārdē kalpojis līdz pat savai nāvei 1838. gada 16. aprīlī (28.), kuras iemesls minēts kā nervu trieka (*Nervenschlag*). Apglabāts tagadējos Lāčplēša kapos.

Par D. Krona raksturu ziņas smelties var divos nekrologos. Pirmais, no vācu laikraksta *Das Inland*: "Viņu cienīja viņa paziņu loks, ko viņš lielā mērā izpelnījās ar savu dzīvespriecīgo, mīlo raksturu, gaišo prātu, aktivitāti un patīkamajiem talantiem. Viņš bija cienījams orators, pilnībā pārvaldīja latviešu valodu un tāpēc bija ļoti populārs trijās kopienās, kuru vidū viņš darbojās (..) Savu sludinātāja kalpošanu viņš īpaši paaugstināja ar apbrīnojamu baznīcas dziedāšanu. Viņš bija latviešu draugs, un līdz pat savai nāvei viņš šo uzticību pierādīja ar vairākām publikācijām Treija kunga izdotajos žurnālos, īpaši pēdējos trīs gados, kad viņa sāpīgā slimība neļāva viņam sludināt, un viņa vecākais dēls atbalstīja viņu kalpošanā kā adjutants."³⁷⁷

Otrs, no latviešu iknedēļas laikraksta "Tas Latviešu Draugs" (kura izdevējs bija iepriekšējā nekrologā minētais H. Treja kungs): "(..) Pagājušā sestdienā Dieva mierā ir aizmidzis mūsu mīļais un cienīgais vecākais mācītājs, baznīcas tiesās rāts *Dionysius Gottfried*

³⁷² Ērmans, Krimuldas baznīca, 18-19.

³⁷³ "Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca", <http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html>

³⁷⁴ Karl E. Napiersky, *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*, (Rīga: [1843]) 15.

³⁷⁵ "Dionysius Gottfried Croon", <https://www.geni.com/people/Dionysius-Gottfried-Croon/6000000039765425270>

³⁷⁶ *Rigische Anzeigen*, Nr. 43 (22.10.1828).

³⁷⁷ *Das Inland*, Nr. 23 (08.06.1838), 368.

Croon (..). Ak, kā ļoti viņš arī Latviešus iemīļojis, drīz līdz pat miršanas stundai viņiem par labu ziņas un mācības sarakstīdams. (..)”.³⁷⁸ Piemiņas vārdu patētiskais stils tomēr atklāj 19. gadsimta pirmajai pusei tipisku lauku mācītāja tēlu, kurš rūpējas par savu draudzi un, pateicoties savai darbībai, tuvākajā apkārtnē ir labi ieredzēts.

Carl Gottfried Georg Croon (Karls Gotfrīds³⁷⁹ Georgs Krons, 1806-1894, 1838-1878)³⁸⁰

Karls G. G. Krons dzimis 1806. gadā, Ļaudonā, Dionīzija Krona un Juliānas Dorotejas, dzimušas fon Bergenas (*Juliana Dorothea geb. von Bergen*), ģimenē. Karls gājis pa tēva iemīto taku: studējis teoloģiju Tērbatā (1826-1829, kur bijis studentu korporācijas *Fraternitas Rigensis* biedrs) un kalpojis Lielvārdes-Lieljumpravas draudzē, bet pārējo laiku veltījis valodniecībai un literatūrai, publicējot lielu skaitu reliģiska satura darbu un latviešu valodā tulkojot citu autoru darbus, piem., Ezopa fabulas. Bijis Latviešu literārās biedrības goda loceklis. Īsi sakot, K. G. G. Krons ieņem svarīgu vietu Latvijas kultūras vēsturē.

Tomēr šī rosīgā darbība tieši neattiecas uz viņa mijiedarbību ar Lielvārdes-Lieljumpravas draudzi, tādēļ tās analizēšanu autors atstās literatūrzinātniekiem. K. G. G. Krona pirmā sieva bija Šarlote Auguste Šenberga (*Charlotte Auguste*, 1807-1853),³⁸¹ mācītāja Šenberga meita. Šajā ģimenē piedzima 5 bērni (dēls Karls Gotlībs Georgs tēva vecumdienās pārņems amatu). Pēc pirmās sievas nāves K. G. G. Krons ieprecējās Rembates muižas īpašnieku dzimtā, par sievu apņēmot Annu Berensu fon Rautenfeldu (*Anna Dorothea Elisabeth Berens von Rautenfeld*, 1811-1888).³⁸²

Par Karla G. G. Krona raksturu varam uzzināt no vairāku laikabiedru atstātajām liecībām, primāri no Andreja Pumpura atmiņām, kas iekļautas šajā un nākamajā maģistra darba nodaļā. rakstījis Pumpura pētnieks, literatūrzinātnieks Jāzeps Rudzītis, "[Krona] sabiedriskie uzskati bija krasi konservatīvi." Vēlāk, 19. gs. 70. gados, Kronam nepaticis arī dzejnieks Auseklis, kurš īsu brīdi strādāja draudzes skolā, un tautas atmodas kustība viņam neesot simpatizējusi.³⁸³

Protams, kā jau jebkurš cilvēks, Krons nebija ar vienu krāsu mājējams. Viņa oratora spējas atzinīgi vērtējis gan Pumpurs, gan citi laikabiedri. 1903. gadā laikraksta *Rigasche*

³⁷⁸ *Tas Latviešu Draugs*, Nr. 16 (21.04.1838)

³⁷⁹ Dažviet kļūdains minēts kā Karls Gotlībs Georgs Krons – sajaukts ar savu dēlu, kurš par Lielvārdes mācītāju kļuva tēva mūža nogalē.

³⁸⁰ “Carl* Gottfried Georg Croon”, <https://www.geni.com/people/Carl-Gottfried-Georg-Croon/6000000019433935176>

³⁸¹ “Charlotte Auguste* Croon” <https://www.geni.com/people/Charlotte-Auguste-Croon/6000000042378137963?through=6000000086939176832>

³⁸² “Anna Dorothea Elisabeth Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-Elisabeth-Berens-von-Rautenfeld/6000000019434256020?through=6000000019433935176>

³⁸³ Jāzeps Rudzītis, *Andrejs Pumpurs* (Rīga: Liesma [1991], 63.

Rundschau ilustrētajā pielikumā publicēts raksts par Kronu, kur mācītājs raksturots kā "vīrs, apveltīts ar bagātām gara un sirds dāvanām. Audzis vecāku mājās stingrajā skolā, viņš arī pret sevi līdz vecumdienām bija ļoti stingrs un visiem pārējiem bijis īsts pašdisciplīnas paraugs. (..) Neskatoties uz savu straujo raksturu, ar kuru viņš cīnījās līdz mūža galam, Kronam bija maiga, silti jūtīga sirds, izcila humora izjūta un īsteni aristokrātiska daba. (..) Šis cēlais un enerģiskais vīrs baudīja cieņu un mīlestību kā savā draudzē, tā tālu ārpus tās, un tā ar gadiem tikai vairojās."³⁸⁴ 1878. gadā K. G. G. Krons atstāja mācītāja amatu, sava mūža pēdējos gadus pavadot Rembates muižā, kur mirst 1894. gada 3. maijā. Apglabāts Lāčplēša kapos.

3.5. Draudzes dzīve baznīcu vizitāciju protokolos

Kā minēts iepriekš, baznīcpriekšnieku un mācītāju darbību uzraudzīja baznīcas hierarhijā augstākstāvošas iestādes. No 1718. gada līdz 1832. gadam Vidzemes ev. lut. baznīcas pārvaldes sistēmas augšgalā bija Valsts justickolēģija Vidzemes un Igaunijas lietām. Zem tās bija Vidzemes virskonsistorija, kuras locekļus izvēlējās Vidzemes landtāgs. Guberņa bija sadalīta prāvestu iecirkņos. Baznīcpriekšnieki atskaitījās baznīcas virspriekšniekam, bet mācītājus uzraudzīja prāvests, ģenerālsuperintendents un virskonsistorija. Ar valdības atļauju virskonsistorijas prezidents, ģenerālsuperintendents, aprinča prāvests un baznīcas virspriekšnieks organizēja draudžu darbības pārbaudes – baznīcu vizitācijas, kuru laikā šim nolūkam īpaši iecelta komisija ieradās draudzē, apmeklēja dievkalpojumus un izprašāja mācītāju, viņa palīgus un dažkārt arī citus draudzes locekļus par dažādiem draudzes dzīves aspektiem.³⁸⁵ 1832. gadā tika izdota Krievijas ev. lut. baznīcas Satversme, kas izmainīja Vidzemes ev. lut. baznīcas pārvaldes sistēmas augstākos slāņus – tagad augstākā institūcija bija Sankt-Pēterburgā esošā ģenerālkonsistorija un tai pakļautās provinciālkonsistorijas. Tika saglabāta prāvestu iecirkņu sistēma, bet par laicīgo baznīcpriekšnieku darbību atbildēja baznīcas virstiesas (*Oberkirchenvorsteheramt*). Draudzes līmenī izmaiņas bija minimālas.³⁸⁶

Lielvārdes ev. lut. baznīcas 1810. gada vizitācijā pierakstīts tikai mācītajmuižā esošā draudzes arhīva saturs un pamatziņas par draudzes novadā esošajām muižām.³⁸⁷

1836. gada vizitācijas sākumā dots īss latviešu un vācu draudžu dievkalpojumu apraksts. 9. jūlijā dievkalpojumu vadījis adjunkts K. G. G. Krons, jo viņa tēvs, mācītājs D. Krons nav varējis ierasties (iespējams, sliktā veselības stāvokļa dēļ.). Šajā dievkalpojumā īpaši izcēlās latviešu dziedātāji, kurus bija slavējami izglītojis Lielvārdes skolotājs Rodmans.

³⁸⁴ I. Rubule, "Karls Gotlībs Georgs Krons", no: *Literatura.lv*, <https://www.literatura.lv/personas/karls-gotlibs-georgs-krons>

³⁸⁵ Adamovičs, Dzimtenes baznīcas vēsture, 43-44

³⁸⁶ Ibid., 61-62.

³⁸⁷ LNA LVVA 234-1-53, 1-4.

Vizitācijā minēts, ka tikai daži no aptuveni 5500 draudzes locekļiem pieder pie katoļiem un ka visa draudzē nav neviena brāļu draudzes locekļa.³⁸⁸ Pēc K. G. G. Krona teiktā, draudzei esot augsta morālā stāja un ka pārkāpumi notiekot ļoti reti – ārlaulības sakari šajā draudzē nenotiekot, tomēr ir tādi pāri, kas nedzīvo oficiālā laulībā. Draudzē mazā skaitā dzimst arī ārlaulības bērni. Daži latviešu draudzes locekļi gan stipri ticot dažādiem nekristīgiem māņiem. Visi baznīcas rituāli notiek pēc noteiktās kārtības. Latviešu draudzes locekļi esot pilnībā apmierināti ar K. G. G. Krona kalpošanu viņa tēva vietā. Šķiet, ka vācu draudzes locekļiem šis jautājums nav uzdots. Bērnu kristīšanu mācītāja vietā bieži vien veic skolmeistars Kristofs Fridrihs Rodmans (*Christoph Fridrich Rodmann*) vai adjunkts Krons. Rodmans un viņa Lieljumpravas kolēģis Blūms (*Bluhm*) esot “ļoti noderīgi savos pienākumos” un nepieciešamības gadījumā veic dievkalpojumu norakstus un uzņemas mācītāju pienākumus to prombūtnes laikā, ieskaitot dievkalpojumu vadīšanu. Rodmans ir muzikāls un spēlē ērģeles, arī Lieljumpravas draudzei esot savs ērģelnieks, par kuru neviens nevar sūdzēties. Lielvārdes baznīcai esot 7 pērminderi, Lieljumpravai – 4.³⁸⁹

1840. gada Lieljumpravas vizitācijā K. G. G. Krons pēc tēva nāves ir kļuvis par galveno draudzes mācītāju. Šī vizitācija sniedz papildus ziņas par Lieljumpravas skolmeistaru – šajā vizitācijā minēts, ka Sigismunds Blūms (*Sigismund Bluhm*) jau 22 gadus ir Lieljumpravas baznīcas ķesteris (mācītāja palīgs un baznīcas uzraugs), bet Lielvārdē šo amatu pilda Rodmans. Mācītājs un draudzes aizbildņi ir pilnībā apmierināti ar ķesteru kalpošanu un dzīvesveidu. Pēdējos trīs gadus par ērģelnieku, ķesteri un skolmeistaru cītīgi un dedzīgi mācījies jaunais Jānis Āboliņš (*Jahn Ahboliņ*). Arī par Āboliņu mācītājs ir augstās domās. Pērminderu skaits nav mainījies un tie, pēc mācītāja vārdiem, “uzticīgi pilda savus pienākumus un ar dievbijību un tikumību rāda arī labu piemēru draudzei”. Latviešu draudze cītīgi apmeklējot baznīcu, kaut gan mācītājs vienmēr varot vēlēties vairāk. Draudzes morālo stāvokli mācītājs un draudzes aizbildņi kopumā raksturoja kā apmierinošu, taču netrūka arī problēmu. Netiek izdalīta viena konkrēta tipa problēma, bet mācītājs min “ārkārtīgi” daudz nelikumīgi dzimušo. Draudzei trīs reizes gadā tiekot nolasīts plakāts par bērnu slepkavībām (abortiem).³⁹⁰

Ja līdz šim vizitāciju protokoli rakstīti vienlaidus tekstā, kā stāstījums, tad 1845. gada vizitācija veikta pavisam citā formātā – mācītājam jāsniedz rakstiskas atbildes uz 91 jautājumiem, kas sadalīti 4 sadaļās – par mācītāja darbu, par baznīcas kalpotājiem, par

³⁸⁸ **NB!** Pēc Zanes Nemmes pētījuma par iedzīvotāju skaita izmaiņām, 1834. gadā bijuši 4980 iedzīvotāji, bet 1850. gadā – 5810, skat. Nemme, “Iedzīvotāju skaits”, 223.

³⁸⁹ LNA LVVA 234-1-40, 229- 233.

³⁹⁰ LNA LVVA 234-1-40, 250-252.

pērminderiem un par draudzi. Tā kā maģistra darba fokusā ir zemnieki, nevis garīdznieki vai pati baznīca, darbā netiks iekļauta informācija no pirmās sadaļas. Vispirms jāmin, ka mācītājs Krons šajā gadā norādījis, ka dvēseļu skaits draudzē ir 3650. Ņemot vērā iespējamo kļūdu 1836. gada vizitācijā un Zanes Nemmes 2016. gada pētījumu, maģistra darba autors uzskata, ka šoreiz vizitācija norādīts skaitlis, kas ir mazāks nekā realitātē.

1845. gadā par Lielvārdes baznīcas ķesteri, kantoru (baznīcas kora diriģentu) un ērģelnieku joprojām strādā Rodmans, bet Lieljumpravā Blūma vietā strādā Jānis Āboliņš. Mācītāja prombūtnes laikā Lielvārdē sprediķo *Macewsky*, bet Lieljumpravā – *Bankow*. Katrai no baznīcām ir savs zvaniķis: Lielvārdei Jēkabs Šilings (*Jehkabs Schilling*), bet Lieljumpravai - Jēkabs Sālījums (*Jehkab Sahlijums*).

Draudzei ir 12 pērminderi: Juris Ozols (*Jurre Ohsols*), Jānis Līcis (*Jahn Lihzis*) Pēteris Vārpa (*Pehter Wahrpa*) no Lielvārdes; Jānis Bankovitcs (*Jahn Bankowitsch*), Andrejs Sturme, Brencis Hutzenun (*Brenz Hutzenun*) no Rembates; Mārtiņš Irbe (Mahrtiņ Irbe), Jānis Ozoliņš (*Jahn Ohsoliņ*) no Lēdmanes; Ansis Tuksnesis (*Anz Tuksnesis*), Mārtiņš Tuksnesis (*Mahrtin Tuksnesis*), Mārtiņš Āboliņš (*Mahrtin Ahboliņ*) un Jānis Zemturis (*Jahn Semmturris*) no Lieljumpravas.³⁹¹

Secinājumi

Tā kā evaņģēliski luteriskā baznīca Vidzemē bija iesaistīta ne tikai draudzes locekļu reliģiskajā dzīvē, bet atbildēja par daudziem administratīviem un sociālās dzīves aspektiem, mācītājs bija viena no svarīgākajām personām visā draudzes novadā. 19. gadsimta pirmajā pusē Lielvārdes-Lieljumpravas draudzē kalpojušie mācītāji aktīvi iesaistījušies draudzes dzīvē, par ko liecina mācītāja Šenberga piedalīšanās 1. nodaļā aprakstītajos 1819. gada notikumos, D. Kronam veltītie nekrologi un A. Pumpura atmiņas par K. Kronu. Arī draudzes locekļi aktīvi iesaistījušies ev. lut. draudzes dzīvē, aktīvi apmeklējot dievkalpojumus, lielā skaitā kalpojot par draudzes pērminderiem, vēlāk arī zvaniķiem un, Jāņa Āboliņa gadījumā, pat par ķesteriem. Protams, bija arī savas problēmas, piemēram ārlaulības bērni vai kopdzīve bez laulības, taču no baznīcu vizitācijās sniegtās informācijas vien nav iespējams noteikt, tieši cik šādu grēkotāju draudzē bijis. Arhīvu dokumentācija par draudzes dzīvi ir bagāts un interesants avots, kas atspoguļo sociālās attiecības zemnieku vidū un arī attiecības starp dažādām iedzīvotāju kārtām lauku sabiedrībā.

³⁹¹ LNA LVVA 234-1-43, 43-46.

4. ZEMNIEKU IZGLĪTĪBA 19. GADSIMTA PIRMAJĀ PUSĒ

4.1. Zemnieku izglītība līdz 1819. gada likumam

Lauku iedzīvotāju dzīves apstākļus noteica kā ārēji faktori (viņu attiecības ar valsti un muižu), tā arī faktori, kuru ietekme vismaz daļēji bija pašu zemnieku rokā. Pie tādiem piederēja arī zemnieku aktivitāte izglītības jomā. Kā rakstījis igauņu vēsturnieks Juhans Kakhs, “18. gadsimta vidū Vidzemē sākās jauns laikmets ar jaunām vajadzībām un intensīviem meklējumiem uzlabot kā ekonomiskos, tā sociālos apstākļus.”³⁹² Kopš šī paša perioda labi zināms, ka laba izglītība ir vitāli svarīga sabiedrības labklājības līmeņa celšanai – viens no Apgaismības perioda vadmotīviem bija “vēlme nodot zināšanas tiem, kuriem tās nav pieejamas, bet var būt noderīgas viņu ikdienas dzīvē”.³⁹³ Tā kā zemnieki piederēja zemākajai kārtai Vidzemes sabiedriskajā sistēmā, tieši viņu izglītošana kļuva par Baltijas apgaismotāju rūpju objektu. Zemnieku izglītošana arī no muižnieku interešu viedokļa bija saistīta ar viņu dzīves apstākļu uzlabošanu ilgākā laika posmā, jo tika uzskatīts, ka izglītots zemnieks labāk prot saimniekot un viņam ir attīstīta atbildības sajūta. Vienlaikus ideja par zemnieku izglītošanu bija atbilstoša apgaismības laikmeta humānisma iedvesmotajai vērtību sistēmai. Tomēr ideālisms vien nevarēja aizkustināt Vidzemes landtāga konservatīvo vairākumu, un maģistra darba autors šaubās, ka izmaiņas pastāvošajā kārtībā varētu notikt, ja muižniekus nemotivētu 18. gadsimta beigu un 19. gadsimta sākuma ekonomiskās un sociālas problēmas, proti, zemnieku nemieri un muižu produktivitātes līmeņa krišanās. Nekādas agrārās reformas nevar tikt īstenotas, ja laukstrādnieki nemāk rēķināt un nepārzin lauksaimniecības pamatus, kas zinātnes attīstības gaitā mainās.

Līdz 1805. gadam Vidzemes zemnieku izglītības sistēmu reglamentēja 1765. gada landtāga lēmums. Bija paredzēts, ka vispirms zemnieku bērni vai nu jāapmāca mājās, vai nu muižas skolās (ikvienai muižai, kuras zemes platība sasniedz 5 arkļus, jāierīko skola saviem zemniekiem). Pēc muižas skolas vai mājmacības pabeigšanas, pēc mācītāja vai muižnieka ieskatiem, bērni bija jāsūta draudzes skolā (*Kirshspielschule*). Šīs prasības (ja tās vispār) tika izpildītas gaužām gausi – to jau 1787. gadā konstatēja ģenerālgubernators Dž. Brauns.³⁹⁴

Imperatora Aleksandra I liberālās reformas skāra arī Krievijas izglītības sistēmu. Tieši tāpat kā tas bija noticis citās jomās, arī izglītības jautājumu Vidzemē imperators atstāja vietējās vācbaltiešu politiskās elites ziņā. Tādējādi visu 19. gadsimtu Vidzemes zemākās skolas, kas bija paredzētas zemnieku kārtas bērniem, palika nošķirtas no pārējās impērijas izglītības sistēmas. Lai iekļautos imperatora veiktajās reformās, 1805. gadā Tērbatas mācību

³⁹² Daukšte, Skolu politika, 13.

³⁹³ Ibid., 12.

³⁹⁴ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 264.

apgabala Skolu komiteja izstrādāja “Nolikumu par draudzes skolām (*Parochialschulen*) Tērbatas mācību apgabalā”. Tas paredzēja, ka Vidzemes laukos no jauna jāierīko 12 draudzes skolas, kurās mācības būtu bez maksas, bet par to uzturēšanu atbildētu draudžu sabiedrība. Bija jāturpina uzturēt un dibināt muižas skolas un privātmuižās par to finansēšanu atbildēja paši muižnieki. Muižu skolās bērniem bija jāiemāca lasīt, rēķināt, kā arī jāiepazīstina ar ticības mācību. Galvenā atšķirība starp 18. gadsimta *Kirschspielschule* un 19. gadsimta *Parochialschulen* bija mācību saturs – senāko skolu mērķis bija bērnu sagatavošana iesvētīšanai, bet 19. gadsimta skolu mācību programmā bez reliģiskām zinībām bija jāamāca arī rakstīšana, biškopība un dārzkopības pamati. Arī šis nolikums palika vien kā punkts Vidzemes likumdošanā un īstu piepildījumu dzīvē neguva.³⁹⁵ Tā gan nebija tikai muižnieku negribīguma izpausme – zemnieki deva priekšroku mājāmācībai, bet uz skolu sūtīja tos bērnus, kurus mājās neizdevās apmācīt, radot terminu “soda skolas” (*Straf-Schulen*).³⁹⁶

Lielvārdes draudzes mācītājs Šēnbergs savā kalpošanas laikā bijis īpaši aktīvs skolu jomā un rūpējies par mājāmācības kvalitāti un neoficiālu zemnieku skoliņu ieviešanu draudzes tālākajos stūros – Andreja Pumpura mātes tēva māsa un viņa tēva audžumāte, Ede Plūme (dzim. Zemulis, 1775-?) Šēnberga uzdevumā Jauntūrumnieku mājās ierīkojusi skolu, kur mācījusi lasīšanu un katehismu. Jāsaka gan, ka pašlaik nav skaidrs, kad tieši tas noticis un cik ilgi Ede bijusi par skolotāju.³⁹⁷ Par mājāmācības efektivitāti spriest var no datiem par lasītprasmi Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā 1799./1800. gadu mijā, ko savā pētījumā par 18. gs. Vidzemes skolu vēsturi publicējis vēsturnieks Andrejs Vičs (skat. 1. pielikuma 6. tab.).³⁹⁸

Līdz draudzes skolas ierīkošanai Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada bērnu izglītošana notika vai nu mājāmācības ceļā, vai nu vienā no skolām, kas pieminētas Lielvārdes (*Schule*: 1816.,³⁹⁹ 1826.,⁴⁰⁰ 1834.,⁴⁰¹ 1850. gada⁴⁰²) un Lieljumpravas (*Kirschspiel-schule*: 1816.,⁴⁰³ 1826.,⁴⁰⁴ 1833.,⁴⁰⁵ 1850.,⁴⁰⁶ 1858. gada⁴⁰⁷) dvēseļu revīzījās. Zane Nemme izpētījusi, ka jau ap 1770. gadu toreizējais Lielvārdes muižas īpašnieks Heinrihs E. fon Volfenšilds skolai piešķīris trīs zemnieku saimniecības, kurām katrā lotē, t.i., aramzemes gabalā, jāsēj 10

³⁹⁵ Ibid., 266- 267.

³⁹⁶ Daukšte, Skolu politika, 63.

³⁹⁷ Pumpurs, Tēvija, 56-57.

³⁹⁸ Andrejs Vičs, *Iz latviešu skolu vēstures*, ([Rīga]: R. L. B. Derīgu grāmatu nodaļas izdevums, 1923)

³⁹⁹ LNA LVVA 199-1-245, 142.

⁴⁰⁰ Ibid., 223.

⁴⁰¹ Ibid., 361.

⁴⁰² Ibid., 445.

⁴⁰³ LNA LVVA 199-1-167, 158.

⁴⁰⁴ Ibid., 246.

⁴⁰⁵ Ibid., 357.

⁴⁰⁶ Ibid., 590.

⁴⁰⁷ LNA LVVA 77-14-140, 101.

pūri labības skolas vajadzībām, bet savā testamentā skolai atstājis līdzekļus, nosakot, “ka katru gadu 50 Alberta dālderu jāizmaksā skolotājam Rembates muižā dzīvojošo nabadzīgo vācu bērnu skološanai.”⁴⁰⁸ Klaušu laikā katrai muižai skolas vajadzībām bija jādod viens iknedēļas darbinieks ar zirgu un viens kājnieks, bet skolotājam ļauts algot vienu kalpu un vienu meitu. Ap 19. gadsimta 20. gadiem Oto Hūns savos Rīgas apriņķa draudžu aprakstos Lielvārdes draudzes skolu nodēvējis par vienu no izcilākajām draudzes skolām Vidzemē. To apmeklējuši arī vairāki zēni no Rīgas, kuri uzturējās pansijā. Tikmēr Lieljumpravas skola bijusi nabadzīga un skolotājam nācies piekopt vēl kādu amatu, lai varētu nopelnīt dienišķajai maizei.⁴⁰⁹

4.2. Zemnieku izglītība pēc 1819. gada likuma nosacījumiem

19. gadsimta otrajā desmitgadē pie Vidzemes landtāga klauvēja kārtējās reformas – šoreiz bija jāplāno un jāīsteno zemnieku brīvīšana. 1819. gada Vidzemes zemnieku brīvīšanas likumā tika iekļauti divi panti par zemnieku skolām, kas noteica, ka turpmāk Vidzemes lauku pagastos bija jāveido divu veidu zemnieku skolas – pagastskolas (*Gemeindeschulen*) un draudzes skolas. Uz katriem 500 pagasta vīriešiem bija jāierīko viena pagastskola, tās ierīkošana un uzturēšana bija pašu pagasta zemnieku atbildība, bet skolotājus joprojām iecēla muižnieks, bet skolas darbību pārraudzīja draudzes konvents – draudzes teritorijā ietilpstošo muižu īpašnieki, kuriem tika piešķirts baznīcas virspriekšnieka amats (*Oberkirchenvorsteher*), pērminderi un draudzes mācītājs.⁴¹⁰ Pagastskolu bija jāapmeklē visiem bērniem no 10 gadu vecuma – ja bērns netika sūtīts skolā, tad vecākiem vai saimniekam bija jāmaksā sods (mājmācība turpināja pastāvēt kā akceptēta alternatīva). Pagastskolu programma līdzinājās *Kirshspielschule* programmai – bērniem tika mācīta lasīšana, katehisms un baznīcas dziesmas. Otrais veids bija draudzes skolas (viena skola uz 2000 vīriešiem)⁴¹¹, kurās visbiežāk gāja turīgāko saimniecību zēni 14-17 gadu vecumā. Šo skolu mērķis bija sagatavot rakstvežus pagasta valdei un muižai, kā arī uzaudzināt nākamo pagasta skolotāju paaudzi, tādēļ tika mācīta lasīšana, rakstīšana, rēķināšana, turpināta baznīcas dziesmu apgūšana un citas prasmes, kas nepieciešamas jauniešu nākotnei zemnieku pagastā. Darbu pagastā noteica likums – “tādi jauneklī, ko pagasts par savu naudu turēja pie gudrākas mācīšanas (..) nevar liegties savam pagastam sešus gadus kalpot par pieklājīgu loni

⁴⁰⁸ Zane Nemme, “Lielvārde 19. gadsimtā. Skolas.”, no: *Lielvarde.lv*, (2016), http://www.lielvarde.lv/?option=com_content&view=article&tmpl=index&Itemid=536&id=7737764

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Daukšte, Skolu politika, 78.

⁴¹¹ Ibid., 77.

[algu] vai kāda skrīvera, vai skolmeistara amatā”.⁴¹² Mācības ritēja no 10. novembra līdz 10. martam.⁴¹³

Arī šajā gadījumā likumu īstenošana dzīvē bija apgrūtināta. Vēsturniece Vija Daukšte savā monogrāfijā par tautas izglītību Vidzemē 19. gadsimtā norāda, ka galvenā bija zemes problēma. Pēc dzimtbūšanas atceļšanas lielums draudzes novada zemes bija pilnīgs muižnieku privātīpašums un pagastiem nebija ne līdzekļu, ne to iegūšanas veidu, kas ļautu apmaksāt muižnieku prasīto zemes nomas maksu. Arī vecās skolas ēkas muižnieki bieži vien uzspīdzināja un to teritoriju pārvērtā par kārtējo āboliņu lauku, jo tas tiem bija izdevīgāk.⁴¹⁴ Arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novadā draudzes skolas nebija līdz pat gadsimta vidum.

Pēc Krievijas ev. lut. baznīcas Satversmes izdošanas un baznīcas pārvaldes sistēmas reformām 1830. gadu sākumā Vidzemes garīdzniecības aprindās sākās aktīvas diskusijas par zemnieku izglītības bēdīgo stāvokli. Galvenie Vidzemes zemnieku “skolu draugi” garīdznieku vidū, Krimuldas mācītājs Kārlis Ulmanis (*Karl Christian Ulmann*, 1793-1871) un Valmieras mācītājs Ferdinands Valters (*Carl Ferdinand Maximilian Anton Walter*, 1801-1869), aicināja sinodi⁴¹⁵ izveidot komisiju, kuras uzdevums būtu sistemātiska Vidzemes zemnieku skolu situācijas apzināšana. Komisijas 1835. gada ziņojumā iekļauta nepilnīga statistika par situāciju guberņā un detalizēts situācijas apraksts, no kura maģistra darbā iekļaujama atziņa, ka “mājmācībā lasītprasme ir patiesi labā līmenī (..) taču tā tiek apgūta mehāniski, bez izpratnes, garu nomācoši pasniegta un nekur netiek pienācīgi kontrolēta.”⁴¹⁶

Gan šajā atskaitē, gan 1836. gada Lielvārdes-Lieljumpravas baznīcas vizitācijā minēts, ka draudzes skolotāji strādājot arī par ķesteriem un šie daudzie pienākumi traucējot pilnvērtīgi veikt skolotāja darbu. Šajā laikā draudzē neesot bijusi ne oficiāla draudzes skola (*PariochialSchule*), ne atsevišķa skoliņa vācu bērniem – par viņu izglītību rūpējās skolotājs Rodmans. Minēts, ka arī daži citi latviešu draudzes locekļi bijuši spējīgi skolotāji, bet konkrēti vārdi nav norādīti. Neskatoties uz skolotāju aizņemtību un oficiālas skolas trūkumu, Lielvārdes-Lieljumpravas gadījumā mācītājs bija apmierināts ar skolotāju darbu un draudzes izglītības līmeni novērtējis kā augstu.⁴¹⁷

Komisijas ziņojums kļuva par pamatu priekšlikumiem, kurus sinode iesniedza Vidzemes landtāgam. Reālas izmaiņas gan notika tikai nākamajā desmitgadē, jo Vidzemes muižniecības konservatīvā daļa aktīvi pretojās jauninājumiem arī izglītības jomā. Pašu

⁴¹² Ibid., 80.

⁴¹³ Bērziņš (red.), Latvija 19. gadsimtā, 268.

⁴¹⁴ Daukšte, Skolu politika, 77.

⁴¹⁵ Baznīcas augstākais pārstāvniecības orgāns, skat. Daukšte, Skolu politika, 84.

⁴¹⁶ Ibid., 84.-85.

⁴¹⁷ LNA LVVA 234-1-40, 229- 233.

konservatīvāko muižnieku viedokļa rezumē – zemniekam jāprot lasīt tik daudz, lai tas varētu lūgties, un visu pārējo tas iemācīsies strādājot.⁴¹⁸ Lielvārdes-Lieljumpravas gadījumā konservatīvo muižnieku viedoklim piekrita arī mācītājs Karls G. G. Krons. Andreja Pumpura atmiņās par mācītāju varam lasīt par kādu dienu 1856. gadā, kad 15 gadus vecais Andrejs, tikko pabeidzis mācības Lielvārdes draudzes skolā kā labākais no savas klases, dodas pie mācītāja Krona pēc padoma un atbalsta, cerot, ka ietekmīgais kungs varēs palīdzēt puisim iekārtoties kādā augstā skolā. Mācītāja kungs puīša sapņus sagrauj, sakot, ka "to zināšanu, ko Andrejs ieguvis draudzes skolā, pilnīgi pietiekot viņa dzīves kārtai. Ne ikkatram Dievs licis augstāko kārtu ceļus staigāt."⁴¹⁹

Libērālie muižnieki apelēja pie pienākuma sajūtas, kas izrietēja no 18. gadsimta Apgaismības idejām un piētisma kustības luterānismā, kā arī pavisam laicīgā secinājuma, ka izglītots zemnieks strādās ražīgāk. Šīs diskusijas nenotika tikai landtāga sēdēs vai baznīcas sinodēs, bet arī vācu un latviešu laikrakstu slejās.⁴²⁰

1840. gados notika pārmaiņas Vidzemes guberņas skolu sistēmā – izveidota Vidzemes laukskolu virsvalde un tai pakļautās aprinču skolu virsvaldes. Vidzemes laukskolu virsvaldes darba rezultātā tika izveidotas pirmās zemnieku skolu programmas un ieviesti jauni skolu pārvaldes likumi (piem., muižneks nevarēja atlaist skolotājus bez mācītāja un baznīcas virspriekšnieku atļaujas). Skolu pārvaldīšana turpināja būt vietējo mācītāju pienākums, taču aizvien biežāk šo darbu deleģēja no zemnieku vidus nākošajiem draudžu pērminderiem. Virsvalde noteica arī to, ka skolu pārbaudes jāveic ik pēc trim gadiem un tika izvirzītas oficiālas kvalifikācijas prasības pagastskolu un draudzes skolu skolotājiem.⁴²¹

Pagastskolu skolotājiem bija jāpierāda savas spējas bērniem mācīt lasīšanu un rakstīšanu, jāmāk ar izpratni lasīt katehismu, no galvas jāzin Bībeles stāsti un jāprot vienkāršākās baznīcas dziesmas. Draudzes skolu skolotājiem bez iepriekšminētā bija jābūt arī spējīgiem glītrakstītājiem, jāapgūst toreizējie pedagogijas pamati, vispārīgi jāpārzin gan "tēvzemes", gan vispārējā un baznīcas vēsture, jāapgūst dabaszinātņu un ģeogrāfijas pamati, jāprot spēlēt ērģeles un dziedāt baznīcas dziesmas, kā arī ar Bībeles un katehisma palīdzību jāprot pasniegt ticības mācība. Tika noteikts arī skolotāju atalgojums – pagastskolu skolotājiem tie bija 6-7 dālderī, bet draudzes skolotājiem tikpat, cik attiecīgās draudzes ķesteriem.⁴²²

⁴¹⁸ Daukšte, Skolu politika, 86.

⁴¹⁹ Rudzītis, Andrejs Pumpurs, 69.

⁴²⁰ Daukšte, Skolu politika, 89-92.

⁴²¹ Ibid., 131-133.

⁴²² Ibid., 133.-134.

4.3. Zemnieku izglītība pēc 1849. gada likuma nosacījumiem

1845. gadā virsvalde izdeva primo Vidzemes tautskolu reglamentu, kura likuma spēku guva kā 13 paragrāfi 1849. gada Vidzemes Agrārajā pagaidu likumā.⁴²³ Jaunie likumi saglabāja 1819. gadā noteikto tautas izglītības sistēmu un par to galveno jauninājumu izglītības jomā uzskatāmi detalizētie izglītības kvalitātes standarti.

Mājmācības saturs nemainījās, bet no mācītājiem tika pieprasītas detalizētākas atskaites, kurās jānorāda sekojoša informācija: vai visi bērni no 7 gadu vecuma tiek mācīti, vai dzīvesvietas maiņas dēļ netiek pārtrauktas mācības, vai tādēļ nenotiek izvairīšanās no bērnu vešanas uz noklaušināšanu un vai draudzē ir pietiekami daudz skolas grāmatu. Mācītājiem bija jāizvērtē arī nepieciešamība pēc “soda skolām” un mācībam svētdienās, kā arī jānodod savs viedoklis par to vai kvalitatīva mājmācība varētu pilnībā aizstāt pagastskolu, kuru realitātē Vidzemē tikpat kā nebija, lai gan to izveide paredzēta jau 30 gadus iepriekš. Reglamenta un likuma izveidošanas gaitā tika secināts, ka pagastskolu vietā Vidzemē darbojas zemnieku skolas, kas neatbilstot vajadzīgajam līmenim (pie tām droši vien pieskaitāmas arī Lielvārdes un Lieljumpravas muižu dvēseļu revīzijas fiksētās skolas).

1849. gada likums noteica, ka pagastskolās 12-14 gadus veci bērni divas ziemas apgūtu ticības mācību tiktāl, lai varētu piedalīties iesvētībās un draudzes dzīvē, un, vismaz zēniem bija jāiemāca lasīt, rakstīt, rēķināt un “tēvzemes” vēstures pamati. Skolu revidentiem jāsniedz detalizētas ziņas par skolas darbību gan no pedagogiska, gan no saimnieciska skatupunkta.

Arī draudžu skolu programma nemainījās, tika likts uzsvars uz skolu revīzijām – revidentiem bija jānodrošina bērniem siltas maltītes un siltas telpas, jāpārlicinās par regulāru apmeklējumu un visā visumā jāveicina draudžu skolu izveidi, ja vietējie zemnieki ir spējīgi un vēlas apmaksāt skolas uzbūvei un uzturēšanai nepieciešamās summas. Mācības bija jānotur vismaz ziemas mēnešos, bet, ja draudze tam piekrīt, to varēja darīt arī visu gadu līdz bērni sasnieguši 17 gadu vecumu un pienācis iesvētību laiks.⁴²⁴ Paši centīgākie skolēni teorētiski varēja cerēt uz tālākizglītību Valmieras skolotāju seminārā vai kādā citā augstākā izglītības iestādē. Šāda kārtība pastāvēja līdz 1860. gadam, kad pagaidu likums kļuva par patstāvīgu likumu. 1860. gada likums beidzot skolu pārvaldē iesaistīja arī pašus zemniekus – pagastu pārstāvjus un skolotājus.⁴²⁵

⁴²³ Ibid., 139.

⁴²⁴ Ibid., 137-139.

⁴²⁵ Ibid., 144.

4.4. Skolotāji

Fri(e)drich Christoph Rohdman(n) (Fridrihs Kristofs Rodmans, dzimis *Dubens*, 1789-1851)

F. Rodmans par Lielvārdes draudzes skolotāju strādāja no 1815. gada līdz pat savai nāvei, paralēli ieņemot arī ķestera amatu. Rodmans bijis muzikāls, spēlējis ērģeles un ļoti sekmīgi mācījis draudzes locekļiem dziedāšanu. Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja arhīvā esošajā pētījumā par Lielvārdes skolu baznīcu grāmatās izsekots tam, cik bieži skolotājs un viņa sieva Karolina (*Carolina Rohdmann*) tiek aicināti būt par draudzes bērnu krustvecākiem. Pētījumā nav norādīti konkrēti skaitļi, taču norādīts, ka Rodmanu pāris ierakstos parādās reti un no tā tiek secināts, ka, neskatoties uz mācītāja augsto novērtējumu baznīcu vizitācijās, Rodmans neesot īpaši populārs un ka “sevišķi rosīga sabiedriskā dzīve skolā nav.” 1851. gadā, 62 gadu vecumā skolotājs Rodmans mirst Lielvārdes skolā. Nāves iemesls – “krūšu kaite.”⁴²⁶

Friedrich August Benevsky (Fridrihs Augusts Benevskis, 1816-1865)

No Rodmana Lielvārdes draudzes skolotāja amatu pārņēma viņa audzudēls Benevskis. Jaunībā Benevskis Rīgā apguvis galdnieka amatu. Jau ap 1846. gadu Benevskis iecelts par jauno skolotāju un nosūtīts mācīties uz Vidzemes skolotāju semināru.⁴²⁷ Karla Petersona grāmatā par skolotāju semināra vēsturi Benevskis ierakstīts 3. kursa sarakstā, bet, atšķirībā no pārējiem kursa biedriem, kas dēvēti par semināra audzēkņiem, viņš nosaukts par praktikantu.⁴²⁸ Pēc Rodmana nāves Benevskis kļuvis arī par Lielvārdes baznīcas ērģelnieku. Pumpurs raksta, ka skolēni, pašu Pumpuru ieskaitot, Benevski mīlējuši, bet draudzē viņš bijis ļoti cienīts.⁴²⁹ Starp 1862.-1865. gadu vairākkārt aicināts būt par bērnu krusttēvu. Nebija precējies. Miris 49 gadu vecumā, nāves cēlonis – “tūska”.⁴³⁰

Sigismund Bluhm (Sigismunds Blūms)

Lieljumpravas pusē skolotājs un baznīcas ķesteris no 1818. gada bijis kāds Blūms. Kā jau iepriekš minēts, Lieljumpravas skolotāji bijuši nabadzīgi un strādājuši papildus, tomēr pašlaik nav zināms, kāds bijis Blūma arods, ne arī viņa dzīves dati. Pēc baznīcu vizitācijām var secināt, ka Blūms miris laikā starp 1840. un 1845. gadu.

⁴²⁶ Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja arhīvs.

⁴²⁷ Pumpurs, *Tēvija*, 67.-68.

⁴²⁸ Carl Peterson, *Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge* (Riga: Jonck & Poliewsky, 1898), 181.

⁴²⁹ Pumpurs, *Tēvija*, 68.

⁴³⁰ Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja arhīvs.

Jānis Āboliņš (Jahn Aboliņš)

Par Āboliņu pagaidām zināms vien tas, ka gatavošanos ērģelnieka, ķestera un skolotāja amatam viņš sācis ap 1837. gadu. Pēc Blūma nāves pārņēmis viņa amatus un papildus strādājis arī kā grāmatu iesējējs.⁴³¹

4.5. Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes skola

Protams, visa iepriekšminētā likumdošana atspoguļo vēlamo, nevis reālo. Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes iedzīvotāji jau 1840. gadā (iespējams, pat vēl agrāk) bieži izteikuši vēlmi ierīkot draudzes skolu, tādēļ mācītājs cerējis, ka tuvā nākotnē šī vēlme īstenosies, it īpaši ņemot vērā, ka Rodmana un Blūma spējas “ļoti atvieglotu šādas skolas izveidi”. Par spīti oficiālas skolas trūkim, mācītājs un draudzes aizbildņi uzskatījuši, ka līdz šim mājniecība bijusi ļoti apmierinoša.⁴³² Līdz skolas ierīkošanai bija jāgaida vēl desmit gadi – ap 1850. gadu uzcelta skola, kas atradusies aptuveni 1 km uz ziemeļrietumiem no Lielvārdes muižas. Tā bijusi liela ēka, kur bez klases un skolēnu guļamistabas bijušas ierīkotas divas darbistabas, kurās skolotājs Benevskis un vairāki zeļļi piekopa galdnieka amatu.

Pumpurs, kurš skolā mācījās no 1853. līdz 1856. gadam (arī vasarās, jo viņa tēvs maksāja, lai viņu mācītu arī vācu klasē), savās atmiņās vēsta arī par mācību programmu: “Vietīgais mācītājs Krona kungs (..) būdams pamatīgs latviešu valodas pratējs (..) gādāja arī, ka draudzes skolā šai valodai kļuva ierādīta pirmā vieta. Tā kā toreiz vienīgi mācītājs sastādīja visu skolas mācību programmu, tad jāpiemin, ka mūsu programmā nemaz nebija pieminēta vēsture, un tā mēs pie visiem citiem labiem panākumiem neko nedabojām zināt par to laiku pat visjaunākajiem notikumiem, kā brīvības cīņām Vācijā 1848. gadā, Francijas pēdējo Jūlija revolūciju, Napoleona III troņa ieņemšanu un t.t. Laikam tas bija ar nodomu darīts, lai tāda vecās un jaunāko laiku vēstures zināšana nemoninātu arī pie latviešu jaunākās paaudzes kādas patstāvības jūsmas, jo mācītājs Krons tai ziņā bija stingris konservatists. (..) Viņš izskaidroja, ka zemnieku bērniem pilnīgi pietiek ar draudzes skolas mācību ir bez vēstures zināšanas, (..) viņu pienākums, zināms, esot savu kārtu nekad neatstāt, un vecajam Krona kungam tas ar bija pilnīgi izdevies, jo nezinu neviena iz viņa draudzes bērniem, kurš viņa laikā būtu apmeklējis kādu augstskolu, lai gan turīgu saimnieku toreiz Lielvārdes draudzē netrūka.”⁴³³

Secinājumi

Zemnieku izglītības iespējas un līmenis 19. gadsimta pirmajā pusē bija ļoti atkarīgs no konkrētās draudzes novada apstākļiem, primāri mācītāju un muižnieku-baznīcpriekšnieku

⁴³¹ LNA LVVA 234-1-43, 43-46.

⁴³² LNA LVVA 234-1-40, 250-252.

⁴³³ Pumpurs, Tēvija, 68-69.

attieksmes. Ja muižnieks nebija ieinteresēts piešķirt līdzekļus skolu ierīkošanai, zemniekiem bija jāprobežojas ar mājmacību (kuras kvalitāte bija atkarīga no personas, kas uzņēmās mācīšanu), vai, Lielvārdes-Lieljumpravas gadījumā, ar dažām lauku sētām, ko vēl 18. gadsimta otrajā pusē skolu vajadzībām veltījis viens no iepriekšējiem Lielvārdes muižas īpašniekiem un Lielvārdes baznīcas patroniem H. fon Volfenšilds. Līdz Lielvārdes draudzes skolas izveidošanai 1850. gados draudzes novada zemnieku bērnu izglītības līmeņa uzturēšanu nodrošināja tikai mācītāju, divu skolotāju un par mājskolotājiem nozīmēto zemnieku darbība. Oficiāli skolotāja amatu ieņēma tikai divi cilvēki – abu baznīcu ķesteri, kuriem skolotāja darbs bija tikai viens no daudzajiem pienākumiem.

Šķiet, ka 1849. gada likumu reformas beidzot stimulējušas draudzes novada baznīcpriekšnieku izveidot zemnieku draudzes skolu, kaut gan vēlmi pēc tās zemnieki bija izteikuši jau vismaz desmit gadus agrāk. Draudzes skolas mācību programma bija tāda, kādu to vēlējās redzēt mācītājs K. Krons – tajā nebija vietas vēsturei, kuru mācītājs uzskatīja par zemnieku morālei kaitīgu, jo informācija par Eiropas revolūcijām varētu jaunajos puisos iedēstīt nevēlamu dumpinieciskuma sēklu. K. Krons un A. Pumpurs, kura atmiņas ir primārais avots par Lielvārdes draudzes skolu, savos uzskatos atspoguļo 19. gadsimta pirmās puses elites diskusijas par zemnieku izglītību: Krons un konservatīvie vācbaltieši, kas uzskata, ka zemniekam jāzin tikai tik daudz, lai apstrādātu zemi, un A. Pumpurs kā liberālajiem vācbaltiešiem vēlama zemnieka piemērs – gudrs, centīgs, tāds, kurš vēlas apgūt jaunas zināšanas un likt tās lietā, lai uzlabotu savu un savu tuvinieku stāvokli, nevis grimtu apātijā par grūtajiem dzīves apstākļiem.

SECINĀJUMI

19. gadsimtā Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads bija viens no Vidzemes guberņas latviešu daļas lauku novadiem. Tajā atradās četras privātmuižas, viena mācītajmuiža un divas evanģēliski luteriskās baznīcas. Draudzes iedzīvotāju skaits gadsimta sākumā bija ap 4 tūkstošiem, bet gadsimta vidū – ap 6 tūkstošiem. Iedzīvotāju skaits pieauga pakāpeniski, pamatā tieši dabīgā pieauguma rezultātā. Aptuveni 95% no iedzīvotājiem viscaur maģistra darbā aplūkotajam laika periodam bija latviešu zemnieki, kuru primārā nodarbošanās bija zemkopība. Pārējie patstāvīgie iedzīvotāji bija muižu īpašnieki ar ģimenēm, muižas ļaudis, mācītājs un viņa ģimene, Lieljumpravas etapa stacijas personāls un, iespējams, dažādu tautību amatnieki. Tā kā draudzes novada dienvidu daļai cauri gāja divi valstiski svarīgi ceļi (Rīgas-Maskavas pasta ceļš un Daugava), vismaz daļa draudzes novada iedzīvotāju diendienā sastapās ar ceļotājiem no dažādām impērijas vietām – citu draudžu zemniekiem, kas devās uz pilsētu pārdot preces, pasta kariatēm un to pasažieriem, kas piestāja Lieljumpravas pasta stacijā, strūgu un plostu vadītājiem no Vitebskas guberņas un citiem, kuru ceļš veda cauri šai Krievijas impērijas daļai.

Šī zemnieku vairakuma dzīves apstākļi 19. gadsimtā nebija vienkārši. Pašā gadsimta sākumā Vidzemes guberņas latviešu daļas ziemeļos bija izcēlušies kārtējie nemieri, kas vēsturē iegājuši ar Kauguru vārdu. Pēdējo piecdesmit gadu laikā attiecības starp zemniekiem un muižniekiem bija kļuvušas ļoti saspīlētas, jo muižnieki patvaļīgi, izmantojot zemnieku neinformētību, bija palielinājuši pildāmās kļaušas līdz nepanesamam līmenim.

Kauguru nemieri un jaunā, liberāli noskaņotā imperatora Aleksandra I politika lika Vidzemes likumdevējiem, landtāgam, izveidot 1804. gada zemnieku likumu, kas nostiprināja zemnieku tiesības mantot zemi un mājas, un paredzēja zemes pārmērīšanu un atbilstošu vaku gramatu sastādīšanu, kam būtu bijis jānoregulē pārmērīgo kļaušu situācija. Tomēr ieceltā zemes mērīšanas komisija savu darbu nepildīja godīgi, un tam lielisks piemērs ir tieši Lielvārdes muiža, kur 1819. gadā norisinājās nemieri – jaunās vaku grāmatas Lielvārdes muižas zemnieku kļaušas bija nevis samazinājušas, bet palielinājušas par vairāk nekā 200%. Jāsaka gan, ka guberņas mērogā šis ir izņēmums, nevis norma – pārējos draudzes novados kļaušu palielinājums bijis vidēji 45%, bet Lielvārdes gadījumā muižas īpašnieks un komisijas priekšnieks bija radinieki, kam vairāk rūpēja materiālais guvums, nevis tiesiskuma ievērošana.

Kamēr Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada zemnieki pamatoti sūrojās par jaunajām vaku grāmatām, imperators Aleksandrs I bija inicējis radikālas pārmaiņas Baltijas guberņu agrārajā likumdošanā – dzimtbūšanas atcelšanu.

Ar šī likuma stāšanos spēkā zemnieki vairs nebija muižnieku kustamais īpašums un teorētiski tie paši varēja izvēlēties, kur iet un kā labā strādāt. Faktiski gan līdz īstai brīvībai

bija tālu – līdz 1832. gadam zemniekiem bija liegts mainīt savu arodu, tie nedrīkstēja doties peļņas meklējumos uz pilsētu. Līdz pilnīgas brīvības iegūšanai zemniekiem neatlika nekas cits kā piekrist muižnieku noteiktajām saimniecību nomas likmēm, kas līdz gadsimta vidum turpināja pastāvēt klaušu formā. Turklāt muižnieks jebkurā brīdī pēc savas vēlēšanās varēja izlikt zemniekus no nomātās sētas un to uzspriecināt, lai tās vietā iekārtotu tīrumu, un zemnieki nevarēja darīt neko citu, kā vien šādu situāciju akceptēt. Gadsimta pirmajā pusē zemniekus nesaudzēja arī daba – neraža un bads bija biežs viesis Vidzemes guberņā. Visā visumā, zemnieku stāvoklis no dzimtbūšanas atcelšanas līdz 1849. gada Vidzemes pagaidu agrārājam likumam vērtējams kā ļoti nedrošs.

Šis stāvoklis bija par iemeslu 1840. gadu sākumā notikušajai zemnieku “protesta akcijai”, kad vispārējas neapmierinātības un pārprasta imperatora ukaza pamudināti, zemnieki masveidā pārgāja no “vācu ticības” (luterisma) “cara ticībā” (pareizticībā), ar cerību, ka tādējādi kļūs par imperatora tiešajiem pavalstniekiem un viņu stāvoklis tūlīt tiktu uzlabots. Protestētāju vidū bija arī Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada iedzīvotāji – pēc “siltās zemes kustības” novadā tika izveidota Sv. Nikolaja pareizticīgo draudze.

Lai gan zemnieki ne tuvu nepanāca sev vēlamo rezultātu, šī protesta akcija netieši noveda pie 1849. gada Vidzemes pagaidu agrārā likuma ieviešanas, kas daļēji atjaunoja 1804. gada likumā noteikto zemnieku tiesisko aizsardzību, ļaujot mantot zemnieku saimniecības un pieprasot tiesas spriedumu pirms muižnieks zemnieku var izlikt no mājas. Šis likums, nedaudz modificētā veidā regulēja Vidzemes zemnieku un muižnieku agrārās attiecības lauku novados līdz pat maģistra darba tēmas hronoloģijas beigām.

Pēc maģistra darba veidošanas procesā iegūtās un apkopotās informācijas var secināt, ka draudzes novada teritorijā ietilpstošās privātmuižas (Lielvārde, Rembate, Lēdmane un Lieljumprava) sava saimnieciskajā darbībā bija tipiskas savas guberņas specifiskas pārstāves. To primārais peļņas avots bija degvīna dedzināšana un alus pārdošana gan vietējā, gan valsts līmeņa tirgū. Papildus peļņu deva arī kaļķu un ķieģeļu cepļi, kā arī kokmateriālu pludināšana uz Rīgu. Izceļas vien Lieljumpravas darvas cepļi un Rembates dārzniecība un glāžšķūņi.

Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada administratīvajā, sociālajā, reliģiskajā un izglītības dzīvē centrāla loma bija abu draudžu mācītājam. No trīs 19. gadsimta pirmās puses mācītājiem izceļams Karls Krons, par kuru pieejamas visdetalizētākās ziņas. K. Krons bijis dziļi konservatīvs un uzskatījis, ka, ja zemnieks piedzimis par zemnieku, tad par zemnieku tam arī jāpaliek. Šo pārliecību mācītājs sludinājis gan no kanceles, gan ievijis Lielvārdes draudzes skolas mācību programmā, izņemot no tās vēsturi, kuru uzskatījis par zemnieka morālei kaitīgu. Šeit nevar nepieminēt Andreja Pumpura vērojumu, ka, cik zināms, no K.

Krona laika draudzes locekļiem neviens cits, izņemot pašu Pumpuru, nav guvis vairāk par draudzes skolas izglītību.

Šajā pētījumā pirmo reizi vienuviet apkopota informācija par Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes iedzīvotāju sastāvu un viņu ikdienas dzīvei svarīgo materiālo infrastruktūru, kas veido pamatu turpmākajiem pētījumiem par draudzes novadu apskatītajā laika periodā un arī pēc tā. Iespējamo turpmāko pētniecības virzienu ir ļoti daudz, tādēļ šeit minēti tikai divi.

Pirmkārt, kā vienu no draudzes novada sociālās vēstures aspektiem iespējams pētīt konfliktus starp muižniekiem un zemniekiem, izmantojot LNA LVVA Rīgas 1. draudzes tiesas fonda (143.) materiālus, kurās par Lielvārdes un Rembates muižām vien ir vairāk kā 400 lietas. Šajās lietās aprakstīta tiesvedība par tādām tēmām kā nodokļu atvieglojumi, parādu piedzīšana, utt. Vairums fondā iekļauto lietu datējamas ar laiku no 1857. līdz 1889. gadam.

Otrkārt, LNA LVVA Rīgas-Valmieras baznīcu virspriekšnieka fondā (238.) glabājās lietas par dažādiem draudzes novada infrastruktūras uzturēšanas jautājumiem, piemēram, sūdzības par neizbraucamajiem ceļiem, kas ved uz baznīcām. Šajā fondā pieejamas lietas par Lielvārdes baznīcu, kas datējamas ar laiku no 1776. līdz pat 1846. gadam.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

AVOTI

Nepublicētie avoti

1. Andreja Pumpura Lielvārdes muzeja arhīvs.
2. Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes arhīvs. "Lielvārdes muiža. PDC." Lietas Nr. 08-04-III-35-L-2919.
3. Ogres Vēstures un mākslas muzeja zinātniskais arhīvs.
4. Vidzemes baznīcu vizitāciju protokolu fonds, 234, LNA LVVA, Rīga.
5. Vidzemes muižu vaku grāmatu fonds, 7172, LNA LVVA, Rīga.

Publicētie avoti

6. *Album academicum der kaiserlichen Universität Dorpat*. Dorpat: Druck und Verlag von Heinrich Laakmann, 1867.
7. Broce, Johans Kristofs. *Zīmējumi un apraksti; 3.sējums*. Rīga: Zinātne, 2002.
8. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc. Teil 5*. 1792.
9. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc. Teil 6*. 1794.
10. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc. Teil 7*. 1796.
11. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc. Teil 9*. 1801.
12. Brotze, Johann Christoph. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc. Teil 10*. 1806.
13. Bienenstamm, Herbord von. *Geographischer Abriß der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russlands, oder der Gouvernemens Ehst-, Liv- und Kurland*. Riga: Deubner [1826].
14. Hagemester, Heinrich von. *Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. Teil 1*. Riga: Eduard Frantzen's Buchhandlung, 1836
15. Harders, Kristofs (tulk.). *Likkumi preeksch Widsemmes Semneekem*. [Rīga]: [J.K.D. Millers], 1804.
16. Hupel, August Wilhelm. *Topographische Nachrichten von lief- und esthland*. Vol. III, 1784.
17. *Likkumi par Widsemmes semneeku semmes-turreschanu un dsihwoschanu*. Rīga: W. F. Häcker, [1850].

18. *Likkumi Widzemes Semneekem dohti*. Jelgava: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn, 1820.
19. *Likkumu rahditajs pee Widzemes semneeku likkumeem*. Rīga: W. F. Häcker, [1850].
20. Merķelis, Garlībs. *Latvieši: sevišķi Vidzemē, Filozofiskā gadsimtena beigās*. Rīgā: Zvaigzne ABC, 1999.
21. Napiersky, Karl E. *Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland*. Riga, 1843.
22. *Neues Post Adress Buch für Liefland und Oesel*. 1820.
23. Peterson, Carl. *Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seinene Lehrer und Zöglinge*. Riga: Jonck & Poliewsky, [1898].
24. Pumpurs, Andrejs. *Tēvijā*. Rīga: Liesma, 1980.
25. Sapunov'', A. P.. *Reka Zapadnaia Dvina. Vitebsk''*: G. A. Malkin, 1893.
26. Stryk, Leonhard von. *Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Zweiter Teil, Der lettische District*. Dresden: Druck der Albanus'schen Buchdruckerei (Chr. Teich.), 1885.
27. Vidzemes revīziju sarakstu fonds, 199, LNA LVVA, Rīga. Pieejams: <https://raduraksti.arhivi.lv/collections/1:5:23> (skatīts 13.05.2024.)
28. Vidzemes guberņas Kamerālvaldes * Kamerālpalātas fonds, 77, LNA LVVA, Rīga. Pieejams: <https://raduraksti.arhivi.lv/collections/1:5:23> (skatīts 13.05.2024.)

Kartes

29. Mellin, Ludwig August von. "Der Rigische Kreis." Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. Riga: Johan Fridrich Hartknoch, 1791. Pieejams: <https://digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:50911&q=Der%20Rigische%20Kreis&of=1-3> (skatīts 14.05.2024.)
30. Rucker, Carl Gottlieb. "Specialcharte von Livland in 6 Blättern." Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. [Dorpat]: Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Societät, 1839. Pieejams: <https://www.digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:50746&order=asc&subjectATS=203351&tab=2&all=1&d=1839&of=1-1> (skatīts 13.05.2024.)
31. Rucker, Carl Gottlieb. "General-Karte von Livland." Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. Riga: Verlag von Schnakenburgs litho- und typographischer Anstalt. [1889]. Pieejams:

<https://digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:34084&q=General-karte%20von%20Livland&of=4-6> (skatīts 14.05.2024.)

32. Siliņš, Matīss. "Vidzeme vispārīgi un no jauna pārmērotiem ceļiem līdz ar Augš- un Lejas Kurzemi." Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. [Rīga]: M. Siliņš, 1896.

Pieejams:

<https://digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:34255&q=Vidzeme%20visp%C4%81r%C4%ABgi%20un%20no%20jauna&of=1-1> (skatīts 14.05.2024.)

33. "[Voенно-topograficheskaia karta Evropeiskoi Rossii]". Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. [1866-1917]. Pieejams:

[https://digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:1038545&q=1866&type\[\]=Att%C4%93ls&subtype\[\]=Karte&of=10-10](https://digitalbiblioteka.lv/?id=oai:the.european.library.DOM:1038545&q=1866&type[]=Att%C4%93ls&subtype[]=Karte&of=10-10) (skatīts 14.05.2024.)

34. "Wegekarte des Rigaschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen." Karte. No: *Digitālā Bibliotēka*. [Rīga] : Liv-Estländisch Landeskulturbureau (Jonck & Poliewsky), 1905. Pieejams: <https://kartes.lndb.lv/details/34329> (skatīts 14.05.2024.)

Periodika

Das Inland

35. "Unglücks-Chronik." 01.09.1837., Nr. 35.
36. "[Bez nosaukuma]" 08.06.1838., Nr. 23.
37. "Repertorium der Tageschronik." 07.12.1838., Nr. 49.
38. "Russische Journalistik." 12.06.1840., Nr. 24.
39. "Russische Journalistik." 12.02.1841., Nr. 7.
40. "Livland." 20.07.1843., Nr. 29.
41. "Correspondenznachrichten, Repertorium der Tageschronik u. Miscellen." 01.01.1844., Nr. 18.

Latviešu Avīzes

42. "Zittas sluddinaschanas.", 01.03.1823., Nr. 9.

Mitaisches Intelligenz-Blatt

43. "Bekanntmachungen.", 20.02.1823., Nr. 6.
44. "Attestat." 18.01.1824., Nr. 6.

Rigische Anzeigen

45. "IV. Sachen, so zu verauctioniren." 15.02.1776., Nr. 7.
46. "Sachen, die zu verauktioniren." 07.03.1804., Nr. 10.
47. "Sachen, die zu verkaufen." 24.05.1809., Nr. 21.
48. "Bekanntmachungen." 06.02.1822., Nr. 6.
49. "Gerichtliche Bekanntmachungen." 01.03.1823., Nr. 29.
50. "[Bez nosaukuma]" 20.07.1825., Nr. 29.
51. "[Bez nosaukuma]" 22.10.1828., Nr. 43.

Rigasche Stadblätter

52. "Eisgang". Rigasche Stadblätter, 03.04.1852., Nr. 14.
53. "Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung." Rigasche Stadblätter, 26.02.1859., Nr. 9.
54. "Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung." Rigasche Stadblätter, 19.05.1860., Nr.20.
55. "Zur Tagesgeschichte." 15.06.1861., Nr. 24.
56. "Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung." Rigasche Stadblätter, 22.06.1861., Nr. 25.
57. "Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung." Rigasche Stadblätter, 24.05.1862., Nr. 21.
58. "Uebersicht der Fabrikthätigkeit Riga's und seiner nächsten Umgebung." Rigasche Stadblätter, 19.12.1863., Nr. 51.

Rigasche Zeitung

59. [Bez nosaukuma], 19.02.1836., Nr. 22.
60. "Bekanntmachungen.", 16.02.1845., Nr. 40.
61. "Bekanntmachungen." 05.02.1853., Nr. 29.
62. "Bekanntmachungen." 09.06.1831., Nr. 69.

Tas Latviešu Draugs

63. [Bez nosaukuma], 21.04.1838., Nr. 16

LITERATŪRA

64. Adamovičs, Ludvigs. *Dzimtenes baznīcas vēsture*. [Detmolda]: Pēteris Mantinieks, Edgars Ķiploks, 1947.
65. Adamovičs, Ludvigs. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710-1740*. Rīga: Ģenerālkomisija Latvijas Vidusskolu Skolotāju Kooperatīvā, 1933.
66. Ābers, Benno. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē*. Rīga: A. Gulbis, 1936.
67. "Bebru kartupeļu dumpis." *Latviešu konversācijas vārdnīca, 8. burtnīca*, 2001–3. Rīga: A. Gulbis, 1927.
68. Bērziņš, Jānis (atb. red.). *Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000.
69. Boruks, Arturs. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: No senākiem laikiem līdz mūsdienām*. Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2003.
70. Brūzis, Rūdolfis. "Mazjumpravas muižas ūdensdzirnavas." No: *Senā Rīga: pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 9., zinātniskā redaktore Ieva Ose, 41-58. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2018.
71. Caune, Andris (sast.). *Latvijas zemju robežas 1000 gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999.
72. Cimermanis, Saulvedis (red.). *Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs*. Rīga: Zinātne, 1978.
73. "Chernyshev, Zahar Grigor'evich." No: *Russkii biograficheskie slovar' A. A. Poptsova, t. 22.*, 313-318. Sankt-Peterburg: I. N. Skorodov, 1905.
74. Čerpinska, Anita. "Napoleona Kari." No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 20.04.2023. <https://enciklopedija.lv/skirklis/1670-Napoleona-kari> (skatīts 13.05.2024.)
75. Čerpinska, Anita. "Napoleons I." No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 05.12.2023. <https://enciklopedija.lv/skirklis/1672-Napoleons-I> (skatīts 13.05.2024.)
76. Daija, Pauls. "Garlībs Merķelis." No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 21.01.2023. <https://enciklopedija.lv/skirklis/112209-Garl%C4%ABbs-Mer%C4%B7elis> (skatīts 13.05.2024.)
77. Daija, Pauls. "Kristofs Harders." No: *Nacionālā Enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 25.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/98532> (skatīts 13.05.2024.)
78. Daukste, Vija. *Vācbaltiešu elites skolu politika un tautas izglītība Vidzemē 19. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2021].

79. Dāboliņš, Viktors. "Rīgas monētu meistari Vulfi (1557-1659)". No: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3, 5-33. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018.
80. Dunsdorfs, Edgars. *Latvijas vēsture, 1710-1800*. [Stokholma]: Daugava, 1973.
81. Endzelīns, Jānis. *Latvijas vietu vārdi*. Rīga: A. Gulbis, 1922.
82. Ērmans, Jānis. *Krimuldas baznīca un draudze 1205-1930*. Rīga, 1930.
83. Grasmane, Ilga. *Daugava un Rīgas eksports XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē*. Rīga: Zinātne, 1973.
84. Hagemester, Heinrich von. *Siņņas par Drustu draudzes baznīzu, muischahm un semneekeem, kur warr redseht, ka wezzos laikos sche bij un kā tagadd irr*. Rīga: W. F. Häcker, 1838.
85. Iltnere, Astrīda (atb. red.). *Latvijas pagasti: Latvijas pagasti, novadi, pilsētu un novadu lauku*
86. *teritorijas: enciklopēdija, 2. sējums*. Rīga: A/s Preses nams, 2002.
87. Irbe, Līga. "Miesas soda izpilde Vidzemes guberņas latviešu daļā 19. gadsimtā". No: *Latvijas Arhīvi*, Nr. 4, 21–33. Rīga: Latvijas Nacionālais arhīvs, 2004.
88. Jakovļeva, Mārīte. Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 16. gs. otrajā pusē un 17. gs.". No: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sast. Andris Caune. Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, [1999]. 91-130.
89. Jakovļeva, Mārīte, Mieriņa, Austra. "Robežas un administratīvais iedalījums Latvijas teritorijā 18. gs.". No: *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sast. Andris Caune, Rīga: Latvijas Vēstures Institūta apgāds, [1999]. 131-146.
90. Jenšs, Juris. *Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gadsimta beigās un XIX gadsimta sākumā*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
91. Jenšs, Juris. "No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās – 1860. g." No: *Vēstures problēmas, 5. sēj.*, 183-296. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962.
92. Kalnačs, Benedikts. "Andrejs Pumpurs." No: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/37309-Andrejs-Pumpurs> (skatīts 26.05.2024.)
93. Kahk, Juhan. "Naiveté or real intuition? Peasant attitudes and agrarian policies in the Baltic region from the sixteenth to the nineteenth century" No: *Journal of Baltic Studies*, 28:3, 247-254. 1997.
94. Koluža, Rūta. *Lielvārde laiku lokos*. Lielvārdē: Lielvārds, 1999.
95. Kuzmins, Aigars. *Ogres novads: eksperimentāls mācību līdzeklis*. Rīga: Mācību grāmata, 1996.

96. “Ķesteris”. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 77. burtnīca*. 19476. Rīga: A. Gulbis,
97. Ķikuts, Toms. “Latvija Krievijas impērijas sastāvā: tradīcijas pārvērtības 18.-19. gadsimtā.” No: *Varas Latvijā. No Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgajai valstij*, zinātniskais redaktors Juris Goldmanis, 67–187. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019.
98. “Lielvārdes ev. lut. draudze.” No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 94. Burtnīca.*, 24045. Rīga: A. Gulbis.
99. “Lielvārdes pareizticīgo draudze.” No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 94. Burtnīca.*, 24047. Rīga: A. Gulbis.
100. Liepiņa, Dzidra. “Lielvārde vācu feodāļu un dzimtkungu jūgā.” No: *Lāčplēša Zemē*, sastādītāji Pēteris Bauģis un Elmārs Kunkulis, 23–39. Rīga: Avots, 1989.
101. Malahovska, Lidija. *Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse - 20. gs. sākums*. Rīga: “LV” fonds, 1998.
102. Mašnovskis, Vitolds. *Latvijas luterāņu baznīcas: vēsture, arhitektūra, māksla un memoriālā kultūra: enciklopēdija četros sējumos; 2. sējums*. Rīga: DUE, 2007.
103. Nemme, Zane. “Iedzīvotāju skaita izmaiņas Lielvārdes-Jumpravas draudzē 19. gadsimtā.” No: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXV zinātniskie lasījumi. Vēsture XIX.*, atbildīgā redaktore Irēna Saleniece, 220–227. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2016.
104. Nemme, Zane “Lielvārde 19. gadsimtā. Skolas.”, no: *Lielvarde.lv*, (2016), http://www.lielvarde.lv/?option=com_content&view=article&tmpl=index&Itemid=536&id=7737764 (skatīts 27.05.2024.)
105. Nemme, Zane. “Nāves iemesli Lielvārdes-Jumpravas draudzē 1834.-1850. gados.” No: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIV zinātniskie lasījumi. Vēsture XVIII.*, atbildīgā redaktore Irēna Saleniece, 205–214. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2015.
106. Nemme, Zane. “Zemnieku sadzīves atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas aprinķis.” No: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVI zinātniskie lasījumi. Vēsture XX.*, atbildīgā redaktore Irēna Saleniece, 285–293. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2017.
107. Nemme, Zane. “Zemnieku turības atspoguļojums Oto Hūna materiālos: 19. gadsimta sākums, Rīgas aprinķis.” No: *Vēsture: avoti un cilvēki. XXI.*, atbildīgā redaktore Irēna Saleniece, 277–285. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule,” 2018.

108. Oldenbourg-Idalie, Zoé. “Catherine the Great.” No: *Encyclopædia Britannica*. Pēdējo reizi precizēts 05.05.2024.
<https://www.britannica.com/biography/Catherine-the-Great> (skatīts 13.05.2024.)
109. Olivier, Daria. “Alexander I.” No: *Encyclopædia Britannica*. Pēdējo reizi precizēts 12.02.2024 <https://www.britannica.com/biography/Alexander-I-emperor-of-Russia> (skatīts 13.05.2024.)
110. “Pusmuiža.” No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 135. burtnīca*, 34553. Rīga: A. Gulbis, 1938.
111. Riasanovsky, Nicholas V. “Nicholas I.” No: *Encyclopædia Britannica*. Pēdējo reizi precizēts 28.03.2024. <https://www.britannica.com/biography/Nicholas-I-tsar-of-Russia> (skatīts 13.05.2024.)
112. “Riežu sistēma.” No: *Latviešu konversācijas vārdnīca, 140. burtnīca*, 35726–35728. Rīga: A. Gulbis, 1938.
113. Rubule, I. “Karls Gotlībs Georgs Krons.” No: *Literatūra*.
<https://www.literatura.lv/personas/karls-gotlibs-georgs-krons> (skatīts 13.05.2024.)
114. Rudzītis, Jāzeps. *Andrejs Pumpurs*. Rīga: Liesma, 1991.
115. Švābe, Arveds. *Latvijas vēsture, 1800-1914*. Rīga: Avots, 1991.
116. Švābe, Arveds. *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā*. [Rīga], 1930.
117. Teivens, Arno. *Latvijas dzirnavas*. [Stokholma]: Daugava, 1985.
118. Teivens, Arno. *Latvijas lauku krogi un ceļi*. Rīga: Māksla, 1995.
119. Trumekalne, Veneranda. *Lēdmanes muiža*. [Lēdmane]: [Lēdmanes pagasta padome], [2008].
120. Urtāns, Aigars. *Nodokļu un nodevu vēsture Latvijā*. Rīga: Valsts ieņēmumu dienests, 2003.
121. Vičs, Andrejs. *Iz latviešu skolu vēstures*. [Rīga]: R. L. B. Derīgu grāmatu nodaļas izdevums, 1923.
122. Villeruša, Vaida. “Neļausim zust mūsu vietvārdiem!” No: *Latvijas Vēstnesis*, 28.01.2004. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/83597> (skatīts 13.05.2024.)
123. Zelče, Vita. “Deviņpadsmitais gadsimts.” No: *Krišjānis Valdemārs: lietišķā un privātā sarakste, 2. sējums*, zinātniskā redaktore Vita Zelče, 9–30. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2007.
124. Zemzaris, Jānis. *Mērs un svars Latvijā 13.-19. gs*. Rīga: Zinātne, 1981.

125. Zeida, Ā. “Ķieģeļu un kaļķu cepļi Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem)”. No: *Vēstures problēmas, 5. sēj.*, 112-180. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962.
126. Zilgalvis, Jānis. *Mācītājmuižas Latvijā: arhitektūra un kultūrvēsturiskās norises*. Rīga: Elpa, 2002.
127. Zutis, Jānis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku brīvslaišana XIX gadsimta 20. gados*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1956.
128. Zutis, Jānis. *Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi 19. gadsimta sākumā, 1804-1819*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.

TIEŠSAISTES RESURSI

Adelsvapen

129. “Igelström Nr 320.” No: *Adelsvapen*.
https://www.adelsvapen.com/genealogi/Igelstr%C3%B6m_nr_320#TAB_14
(skatīts 13.05.2024.)
130. “Wolffensköld Nr 366.” No: *Adelsvapen*.
https://www.adelsvapen.com/genealogi/Wolffensk%C3%B6ld_nr_366 (skatīts 13.05.2024.)

Baltisches Biografisches Lexikon digital

131. “Bienemann, Herbord Carl Friedrich, Seit 1794 v. Bienenstamm (1778-1840).”
<https://bbld.de/0000000357593049> (skatīts 13.05.2024.)
132. “Bock, Heinrich* August v. (1771-1863)”, <https://bbld.de/0000000140100442>
(skatīts 27.05.2024.)
133. “Bosse, Johann Peter (1795-1856).” <https://bbld.de/GND1193529174> (skatīts 13.05.2024.)
134. “Brockhusen, Christian Wilhelm (v.) (1768-1842).”
<https://bbld.de/0000000403291755> (skatīts 13.05.2024.)
135. “Browne, George, seit 1773 Gf. (1698-1792)”,
<https://bbld.de/0000000107547787> (skatīts 27.05.2024.)
136. “Foel(c)Kersa(h)m, George* Friedrich v. (1766-1848).”
<https://bbld.de/000000005651487X> (skatīts 13.05.2024.)
137. “Fölkersahm, Wilhelm Hamilcar* Bar. v. (1811-1856).”
<https://bbld.de/0000000119363256> (skatīts 13.05.2024.)

138. “Hagemeister, Heinrich* Gotthard Theodor v. (1784-1845).”
<https://bbld.de/0000000117857201> (skatīts 13.05.2024.)
139. “Mellin, Ludwig August Gf. v. (1754-1835).”
<https://bbld.de/0000000080605317> (skatīts 13.05.2024.)
140. “Nolcken, Gustav* Fromhold Frh. v. (1815-1879).”
<https://bbld.de/0000000061042993> (skatīts 13.05.2024.)
141. “Pahlen, Carl Magnus* Frh. v. der (1779-1863).”
<https://bbld.de/GND1168817102> (skatīts 13.05.2024.)
142. “Samson v. Himmelstiern, Reinhold* Johann Ludwig (1778-1858).”
<https://bbld.de/0000000081956338> (skatīts 13.05.2024.)
143. “Stryk, Leonhard v. (1834-1882)”, <https://bbld.de/0000000072438352> (skatīts 27.05.2024.)

Geni

144. “Anna Charlotte Frfr. von Budberg.” Pēdejo reizi precizēts 10.12.2022.
<https://www.geni.com/people/Anna-Charlotte-Frfr-von-Budberg/6000000011091385987> (skatīts 13.05.2024.)
145. “Anna Dorothea Elisabeth Berens von Rautenfeld.” Pēdejo reizi precizēts 28.04.2022. <https://www.geni.com/people/Anna-Dorothea-Elisabeth-Berens-von-Rautenfeld/6000000019434256020> (skatīts 13.05.2024.)
146. “August Wilhelm von Lenz.” Pēdejo reizi precizēts 29.24.2022.
<https://www.geni.com/people/August-Wilhelm-von-Lenz/6000000022189981309>
(skatiťs 13.05.2024.)
147. “Bernhard* Karl von Wulf.” Pēdejo reizi precizēts 01.05.2022.
<https://www.geni.com/people/Bernhard-Karl-von-Wulf/6000000018388102630>
(skatiťs 13.04.2024.)
148. “Carl* Gottfried Georg Croon”, <https://www.geni.com/people/Carl-Gottfried-Georg-Croon/6000000019433935176> (skatiťs 27.05.2024.)
149. “Charlotte Auguste* Croon.” Pēdejo reizi precizēts 10.09.2021.
<https://www.geni.com/people/Charlotte-Auguste-Croon/6000000042378137963?through=6000000086939176832> (skatiťs 13.05.2024.)
150. “Christoph Burhard von Vietinghoff-Scheel.” Pēdejo reizi precizēts 27.04.2022. <https://www.geni.com/people/Christoph-Burhard-von-Vietinghoff-Scheel/6000000004977044669> (skatiťs 13.05.2024.)

151. “Charlotta Dorotea Wolffensköld”, <https://www.geni.com/people/Charlotta-Dorotea-Wolffensk%C3%B6ld/6000000022629838353?through=6000000024278422609> (skatīts 27.05.2024.)
152. “Dionysius Gottfried Croon”, <https://www.geni.com/people/Dionysius-Gottfried-Croon/6000000039765425270> (skatīts 27.05.2024.)
153. “Friedrich Wilhelm von Stenger” Pēdejo reizi precizēts 21.05.2022. <https://www.geni.com/people/Friedrich-Wilhelm-von-Stenger/6000000019323641293> (skatīts 13.05.2024.)
154. “Frhr. Otto Reinhold Igelström”, <https://www.geni.com/people/Frhr-Otto-Igelstr%C3%B6m/6000000024278422609?through=6000000008021539496> (skatīts 27.05.2024.)
155. “Heinrich Carl Berens von Rautenfeld”, <https://www.geni.com/people/Heinrich-Carl-Berens-von-Rautenfeld/6000000019422464508?through=6000000019435852242> (skatīts 27.05.2024.)
156. “Heinrich Eberhard Berens von Rautenfeld.” Pēdejo reizi precizēts 28.04.2022. <https://www.geni.com/people/Heinrich-Eberhard-Berens-von-Rautenfeld/6000000019435852242> (skatīts 13.05.2024.)
157. “Heinrich Goswin von Anrep.” Pēdejo reizi precizēts 30.01.2015. <https://www.geni.com/people/Heinrich-Goswin-von-Anrep/6000000009772926510> (skatīts 13.05.2024.)
158. “Henriette Gertrude Wilhelmine Berens von Rautenfeld.” Pēdejo reizi precizēts 28.04.2022. <https://www.geni.com/people/Henriette-Berens-von-Rautenfeld/6000000019396640155> (skatīts 13.05.2024.)
159. “Johann Peter Bosse.” Pēdejo reizi precizēts 18.08.2023. <https://www.geni.com/people/Johann-Peter-Bosse/6000000019433696338> (skatīts 13.05.2024.)
160. “Karl Bernhard Artur* von Wulf.” Pēdejo reizi precizēts 18.05.2020. <https://www.geni.com/people/Karl-Bernhard-Artur-von-Wulf/6000000018529957555> (skatīts 13.05.2024.)
161. “Katharina von Transehe-Roseneck.” Pēdejo reizi precizēts 11.01.2018. <https://www.geni.com/people/Katharina-von-Transehe-Roseneck/6000000010552048070> (skatīts 13.05.2024.)

162. “Katharine Elisabeth Charlotte von Vietinghoff.” Pēdejo reizi precizēts 26.04.2022. <https://www.geni.com/people/Katharine-Elisabeth-Charlotte-von-Vietinghoff/6000000004977205118> (skatīts 13.05.2024.)
163. “Maximilian* Lothar von Wulf”, <https://www.geni.com/people/Maximilian-Lothar-von-Wulf/6000000018529819757?through=6000000018388102630> (27.05.2024.)
164. “Otto Christoph Frhr. von Budberg” Pēdejo reizi precizēts 03.05.2022. <https://www.geni.com/people/Otto-Frhr-von-Budberg/6000000009772928900> (skatīts 13.05.2024.)
165. “Otto Hermann von Vietinghoff-Scheel.” Pēdejo reizi precizēts 13.05.2024. <https://www.geni.com/people/Otto-Hermann-von-Vietinghoff-Scheel/6000000011858732984> (skatīts 13.05.2024.)
166. “Otto* Johann von Transehe (Ii. Linie: Selsau-Erlaa).” Pēdejo reizi precizēts 02.05.2022. <https://www.geni.com/people/Otto-Johann-von-Transehe-II-Linie-Selsau-Erlaa/6000000018837786548> (skatīts 13.05.2024.)
167. “Paul von Vietinghoff, Auf Kroppenhof.” Pēdejo reizi precizēts 21.09.2023. <https://www.geni.com/people/Paul-von-Vietinghoff-auf-Kroppenhof/6000000004977207215> (skatīts 13.05.2024.)
168. “Paul* Alexander FRHR. Von Vietinghoff.” Pēdejo reizi precizēts 26.04.2022. <https://www.geni.com/people/Paul-Alexander-Frhr-von-Vietinghoff/6000000004326007965> (skatīts 13.05.2024.)
169. “Theodor Schönberg”, <https://www.geni.com/people/Theodor-Sch%C3%B6nberg/60000000086915880163> (skatīts 27.05.2024.)
170. “Wilhelmine Catharina Bosse (Berens von Rautenfeld)”, <https://www.geni.com/people/Wilhelmine-Catharina-Bosse/6000000019433847337?through=6000000019422464508> (skatīts 27.05.2024.)

Citi resursi

171. Lielvārdes evaņģeliski-luteriskā baznīca, 1999. <http://www.ltn.lv/~dainize/baznica/lielv.html> (skatīts 13.05.2024.)
172. “Par vietni”. <https://raduraksti.arhivi.lv/about> (skatīts 27.05.2024.)

1. PIELIKUMS - TABULAS

1. nodaļa

1. tab.

Iedzīvotāju dalījums kārtās Vidzemes latviešu daļā 19. gs. sākumā

(pēc Dunsdorfs, *Latvijas vēsture*, 291. lpp.)

Kārta	Īpatsvars (%)
Dižciltīgie	0,6
Garīdznieki	0,2
Pilsētnieki jeb namnieki, brīvie ļaudis	20,3
Zemnieki, dzimtļaudis	78,9

2. nodaļa

2. tab.

Lielvārdes muižai piederošie krogi

(pēc LNA LVVA 199-1-245)

	1816. g.	1826. g.	1834. g.	1850. g.	1858. g.
Vārnas krogs	x	x	x	x	x
Pusceļa krogs	x	x	x	x	x
Purre krogs	x	o ⁴³⁴	o		
Ķīpes krogs	x	x	x	x	x
Ūbeļkrogs	x	x	x	x	x

3. tab.

Rembates muižas glāzšķūņu darbība 1853./1854. g.

(pēc Jenšs, *Latvijas rūpniecības attīstība*, 244.-245.lpp.)

	1853. g.		1854. g.	
	Strādnieku skaits	Produkcija sudraba rubļos	Strādnieku skaits	Produkcija sudraba rubļos
Rembate 1	15	5300	12	3600
Rembate 2	25	10000	21	7000

4. tab.

⁴³⁴ Neparādās dvēseļu revīzijās, bet ir 1839. gada kartē.

Lēdmanes muižai piederošie krogi

(pēc LNA LVVA 199-1-240)

	1816. g.	1834. g.	1850. g.	1858. g.
Lēdmanes krogs	x	x	x	x
<i>Tarrast</i> krogs		x	x	x

5. tab.

Lieljumpravas muižai piederošie krogi

(pēc LNA LVVA 199-1-167 un 77-14-140)

	1816. g.	1826. g.	1833. g.	1850. g.	1858. g.
Slabadas krogs	x	x	x	x	x
Lobes krogs	y ⁴³⁵	y	y		
Pulka krogs		x	x	x	x
Sudmalu krogs		x	x ⁴³⁶	x	x
Ķeipenes krogs		x	x	x	x
<i>Bahre</i> krogs					x

3. nodaļa

6. tab.

Lielvārdes draudzes zemnieku lasītprasmes novērtējums 1799./1800.g.

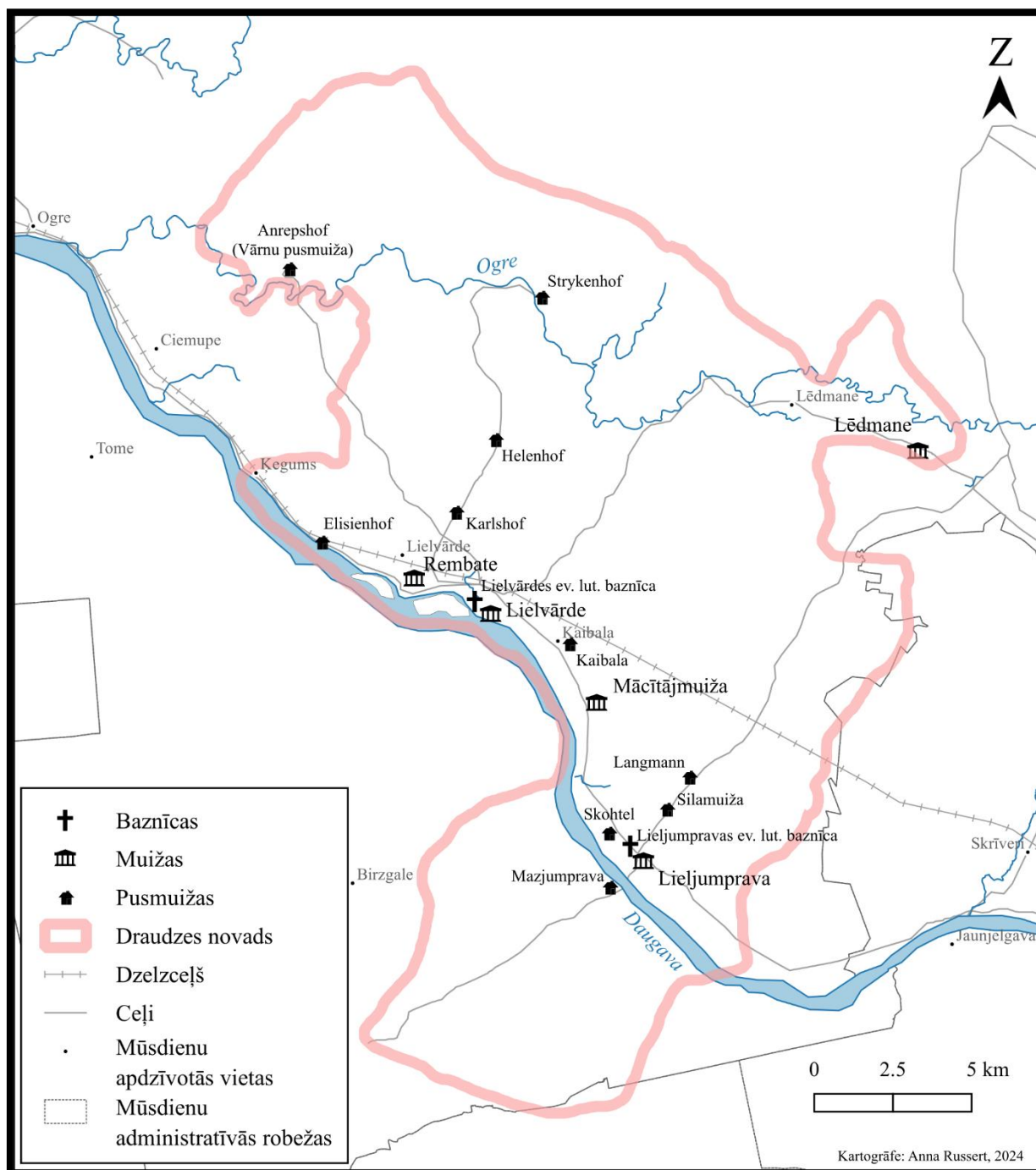
(pēc Vičs, *Iz latviešu skolu vēstures*, 248. lpp)

	Lasīt pratēji			Lasīt nepratēji			Iedzīvotāju kopskaits
	Līdz 16 g.v.	16 g. un vecāki	Kopā	Līdz 16 g.v.	16 g. un vecāki	Kopā	
1799.g.	280	1909	2189	185	674	859	3048
1800.g.	303	1510	1813	171	675	846	2659

⁴³⁵ Iznomā Krapes muižai, vēlāk pārdod.

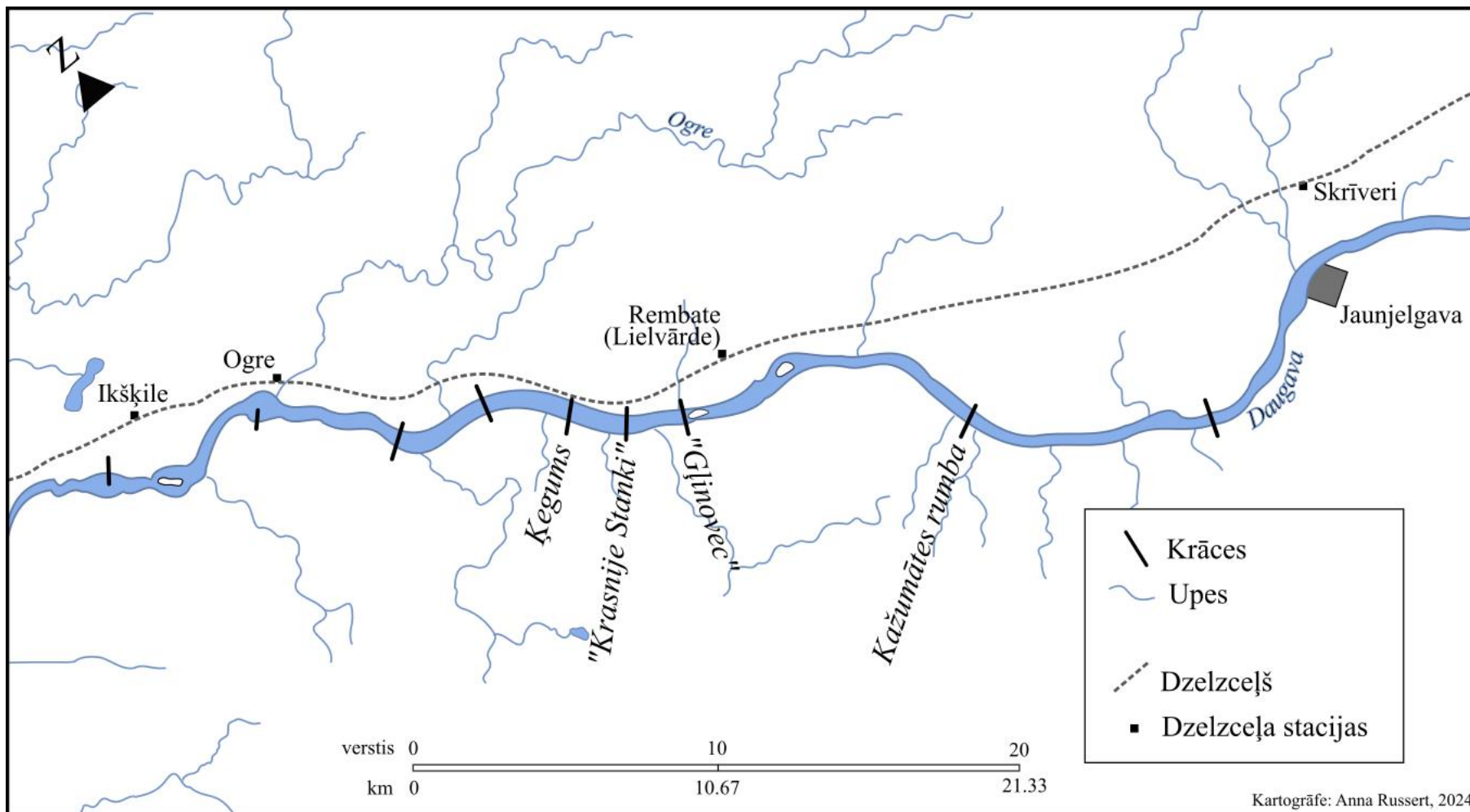
⁴³⁶ Nav iedzīvotāju.

2. PIELIKUMS - KARTES

1. att. Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads 19. gadsimta pirmajā pusē.

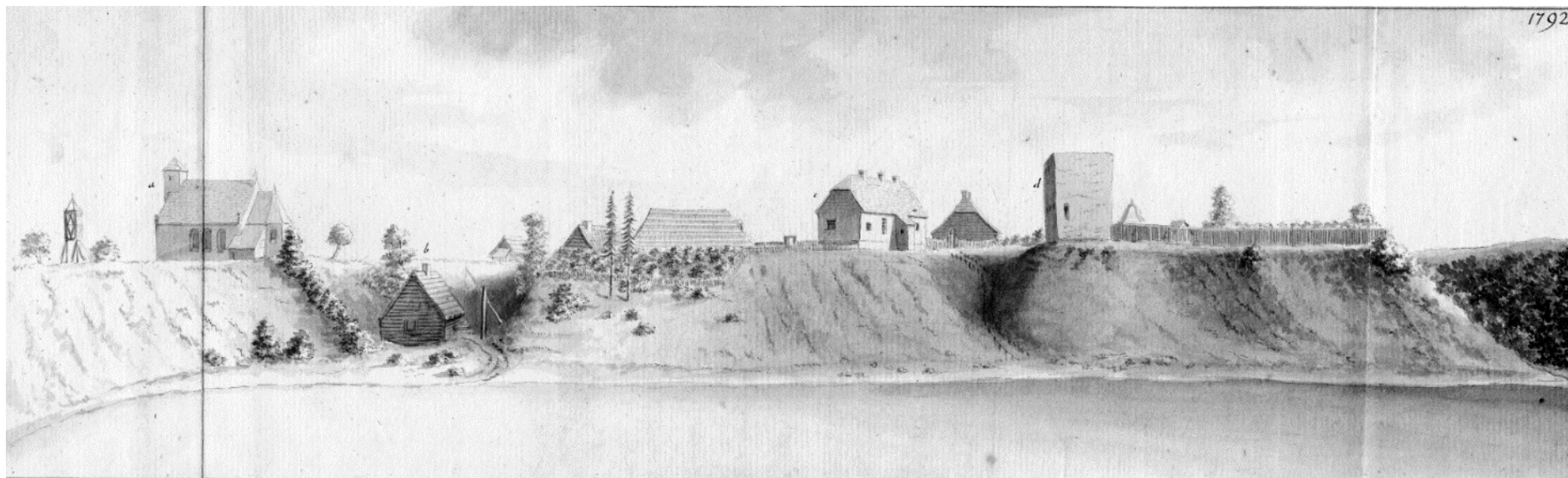
NB! Kartē nav iekļautas Lēdmanes muižai piederējušās pusmuižas, jo par to atrašanās vietu nav pilnīgas pārliecības.

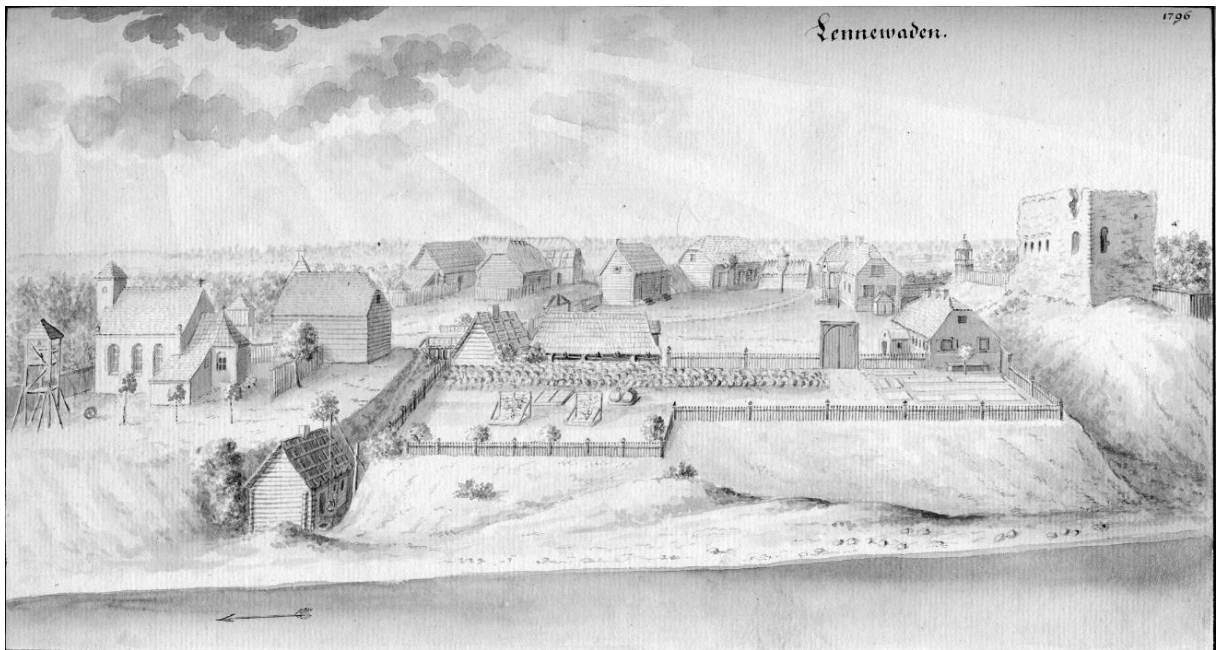
2. att. Daugavas krāces. (pēc Sapunov'', *Dvina*.)

Nosaukumi norādīti tikai Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novada robežās esošajām krācēm.

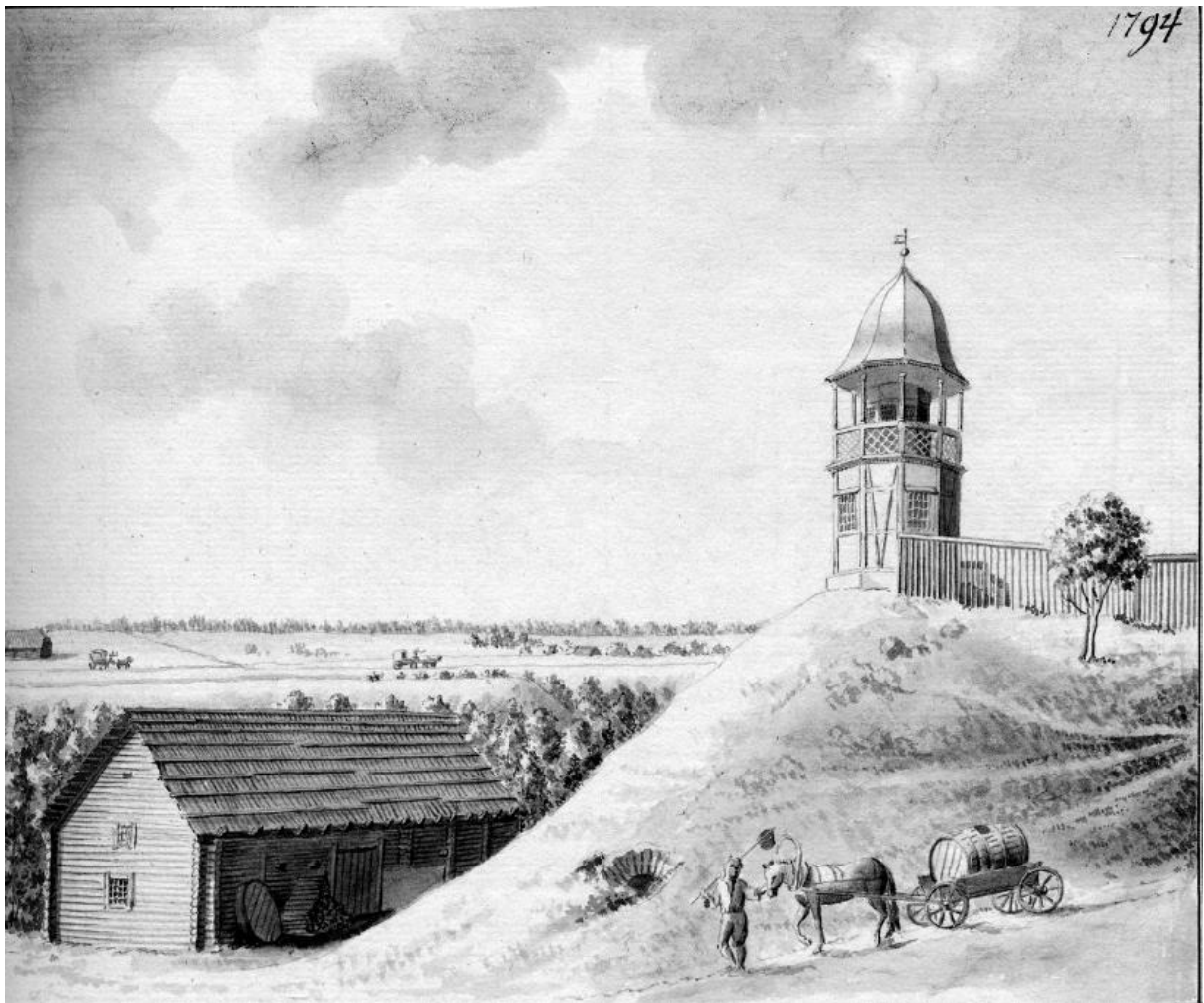
3. PIELIKUMS – J. K. BROCES ZĪMĒJUMI

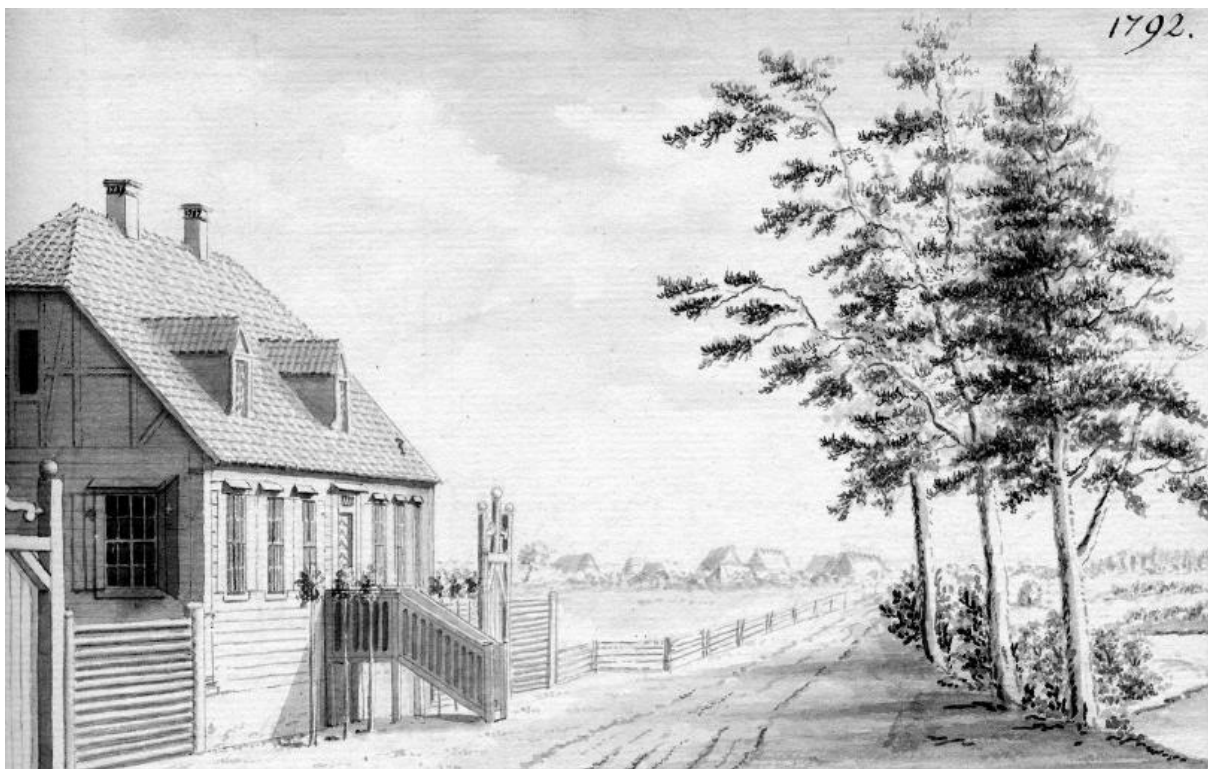
3. att. Lielvārdes muižas centra panorāma 1792. gadā (No: Brotze, *Sammlung* 5, 98.)

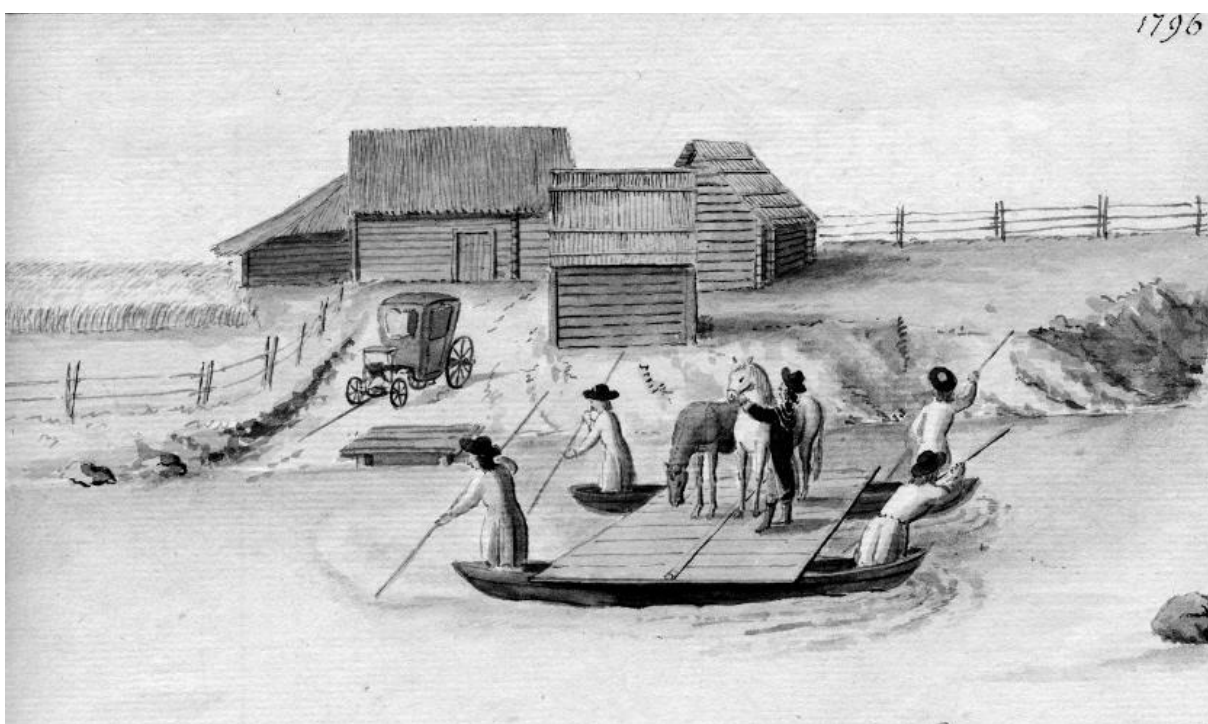
4. att. Lielvārdes muižas komplekss 1796. gadā. (No Brotze, *Sammlung* 7, 119.)

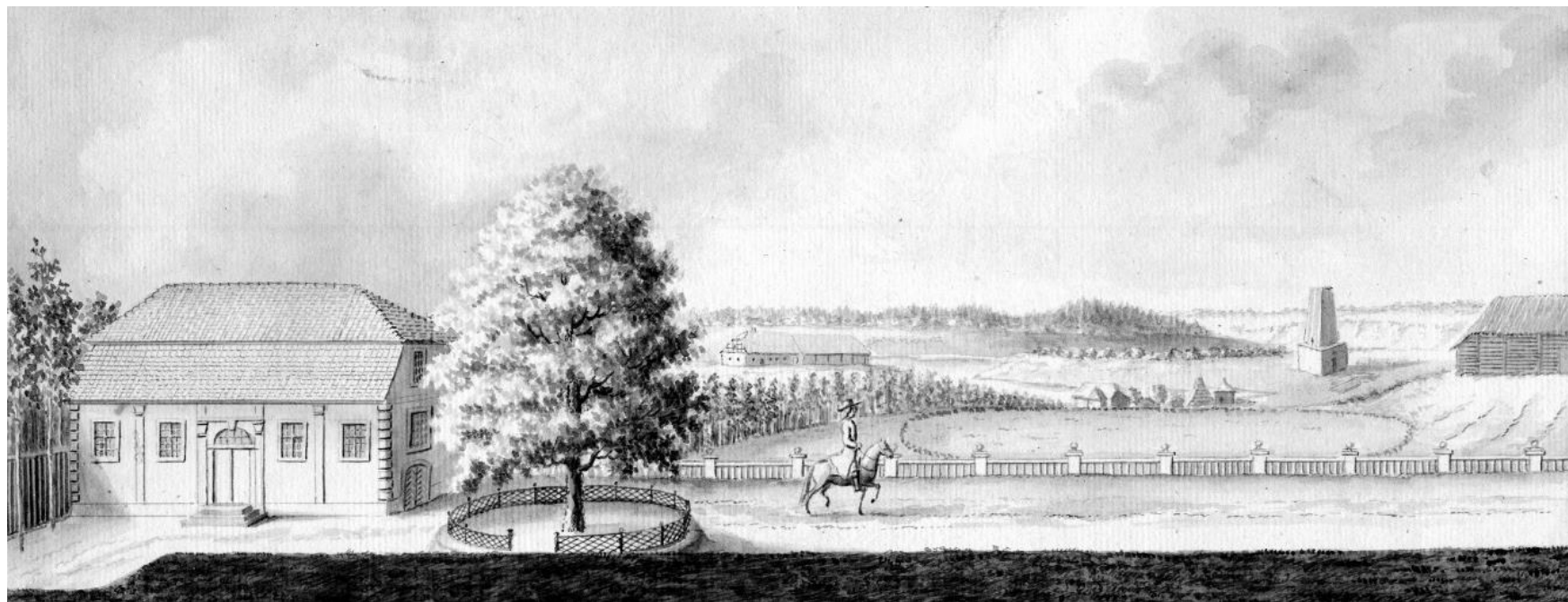
5. att. Skats no Lielvārdes muižas 1794. gadā. (No: Brotze, *Sammlung* 6, 83.)

6. att. Lielvārdes muižas *Anrepshof* pusmuiža 1792. gadā. (No: Brotze, *Sammlung* 5, 13.)

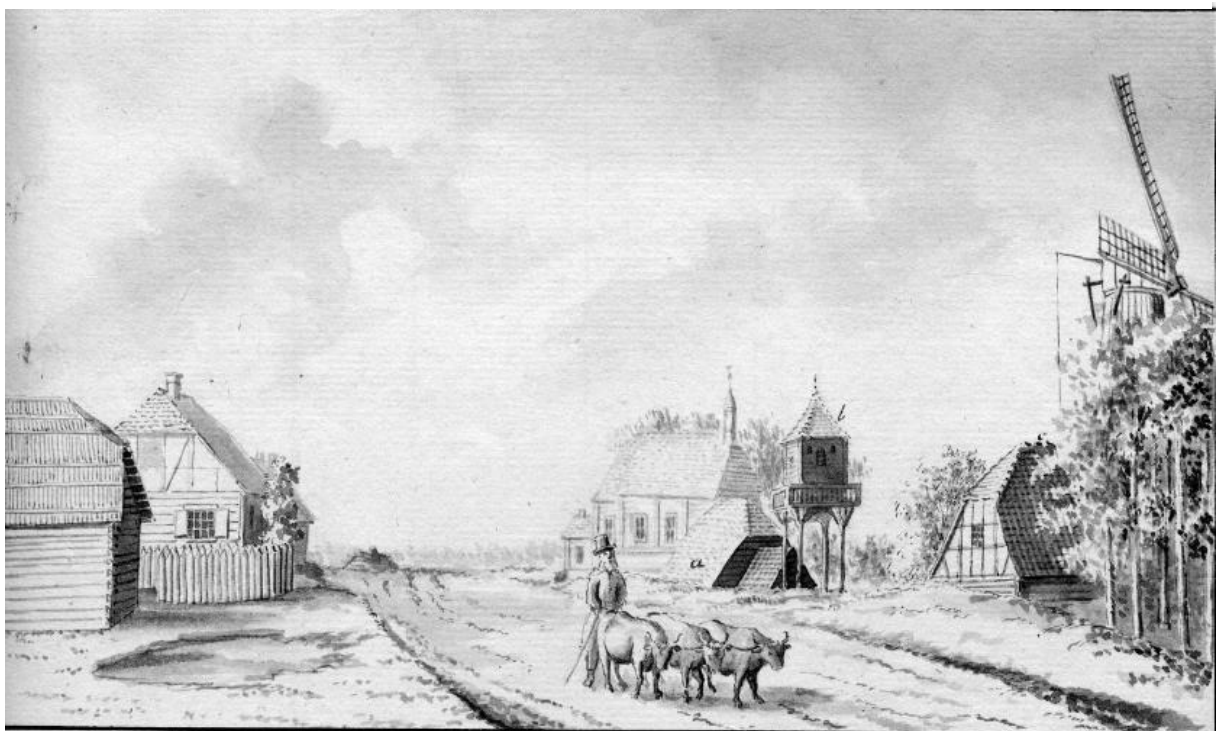
7. att. Pārceltuve pāri Ogres upei *Anrepshof* tuvumā, 1796. gads. (No: Brotze, *Sammlung* 6, 191.)

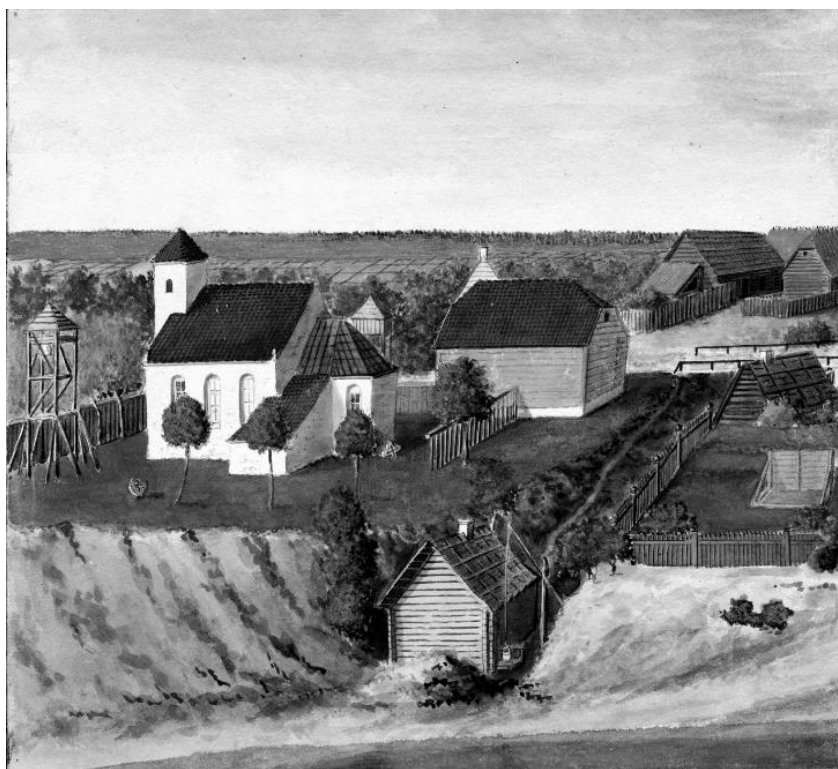
8. att. Skats uz Rembates muižu 1796. gadā. (No: Brotze, Sammlung 6, 183.)

10. att. Lieljumpravas muižas kompleksā esošās dzirnavas 1796. gadā. (No: Brotze, *Sammlung* 6, 186.)

11. att. Skats uz Lieljumpravas muižas kompleksu 1796. gadā. (No: Brotze, *Sammlung* 6, 186.)

12. att. Lielvārdes baznīca (un muižas ēkas) 18.gs. beigās. (No: Brotze, *Sammlung* 9, 186.)

13. att. Lieljumpravas vecā baznīca ap 1793. gadu. (No: Brotze, *Sammlung* 5, 97.)

Maģistra darbs „Lielvārdes-Lieljumpravas draudzes novads 19. gadsimta pirmajā pusē”
izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē Vēstures un arheoloģijas nodaļā.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie
informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst **ar elektronisko parakstu**
parakstītajai darba versijai.

Autors: Linda Skābene /paraksts/ 27.05.2024.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: Doc. Mārtiņš Mintauris /paraksts/ 27.05.2024.

Recenzents: Dr.hist. Gvido Straube

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē:

Studiju metodiķe _____ Sigita Šnē

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____. prot. Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretārs _____ doc. J.Ķeruss